

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
KIADVÁNYAI.

PROTESTÁNS SZEMLE.

SZERKESZTI

S Z Ó T S F A R K A S,
A M. PROT. IROD. TÁRSASÁG TITKÁRA.

A Protestáns Szemle, mint a Társaság folyóirata,
július és augusztus kivételével minden hó 15-én
jelenik meg.

Az egész évfolyam előfizetési ára nem tagoknak 4 frt.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.
1897.

TARTALOM.

I. Értekezések és tanulmányok:

1. A római katolikus autonómia nehézségei. *V. F.* 357
2. Unió törekvések a negyvenes években. *Rácz Kálmán* 361
3. Jézus hegyi beszéde (II. közl.). *Dr. Erdős József* 379

II. Tárcza:

- A skót társadalomról. *Baráth Ferencz* 390

III. Egyházi szemle:

- Külföldi egyházi élet. *p-f.* 408

IV. Irodalmi szemle:

a) *Hasai irodalom:*

1. Futó Mihály: A hódmezővásárhelyi főgymn. története. *S—s.* 418
2. Baksay Sándor: Az Iliász hat első éneke. *V.* 419
3. Csiky Lajos: Egyház-szertartástan. Egyház-alkotmánytan. *Sz.* 421
4. Poszvek Sándor: A dunántuli gyámolda története. *S—s.* 482

b) *Külföldi irodalom:*

1. Kähler: Unser Streit um die Bibel. *Dr. E. J.* 423
2. Nippold: Handbuch der neuest. Kirchengesch. *Sz. M.* 425
3. Hofmann: Die Offenbarung Johannis. *Dr. E. J.* 427

A Magy. Prot. Irod. Társaság Alapszabályaiból.

A társaság tagjai: 4. §. A társaság tagjai ötfélék: *a)* pártfogók, *b)* alapítók *c)* rendesek, *d)* pártolók és *e)* segélyező tagok. 5. §. *Pártfogók* legalább 500 frtot, *alapítók* pedig legalább 100 frtot vagy lefizetnek, vagy kötelezvény által biztosítanak 5%-os kamattal a társaság pénztárának. *Rendes* tagok 5 évi kötelezettséggel évenként 6 frtnyi; *pártoló* tagok 3 évi kötelezettség mellett 3 frtnyi díjat fizetnek. *Segélyezők* azok, a kik egyszer-mindenkorra az alapítványnál kisebb összeget adományoznak.

Ingyen kapják: a társaság pártfogói az összes kiadványokat; az alapítók a Szemlét, a «Koszorú»-t és a monografiákat; a rendes tagok a Szemlét és a monografiákat; a pártoló tagok pedig a Szemlét.

Fizetési felhívás.

Tisztelettel felkérjük mindazon t. tagtársainkat, a kik a múlt évekre vagy a folyó évre szóló tagdíjajukat még be nem fizették, hogy azokat a Társaság pénztárába (Budapest IV., Deák-tér 4. sz.) minél előbb beküldeni sziveskedjenek.

A hátralékok a „Szemle“ f. évi 6. füzetében vannak kitüntetve.

Budapest, IV., Deáktér 4.

Tisztelettel
Bendl Henrik,
társ. pénztárnok.

A RÓMAI KATHOLIKUS AUTONOMIA NEHÉZSÉGEI.

Római katolikus hitfeleink congressusra készülnek. A választásokon jóformán már túlestek. Az episcopatust gyűlésre hívta össze a hercegprimás. Sajtójukat, elméjüket az autonomia szervezése foglalkoztatja minden vonalon. Bennünket protestánsokat is eminenter érdekelnek az ismét felszínre került autonomiai mozgalmak. Mert ha a római katolikusok autonomiája nem olyan lesz is, mint a protestáns egyházak autonomiája, de a vele kapcsolatos közjogi, egyházpolitikai és felekezeti kérdések meg- vagy meg-nem oldása minket is közelről érint. Aztán mi protestánsok nemcsak érdeklődünk a testvér egyház autonomikus mozgalmairól, hanem őszintén óhajtjuk, hogy ezek az autonomikus mozgalmak Krisztus anyaegyházának és közös magyar hazánknak felvirágzására és boldogítására végre-valahára sikerre is vezessenek.

Am a dolog természete és a mozgalom eddigi irányzata nem hogy csökkentette, de tényleg növeli aggodalmainkat az autonomia szervezésének sikere iránt. Az ősrégi elvi nehézségek mellé, melyek a római egyházban *igazi* autonomia szervezésének mindenha útjában állottak, a tényleges helyzetből számos gyakorlati akadályok is járultak, melyekre e folyóirat hasábjain néhány szóban rámutatni, azt hisszük, nem felesleges és nem időszerűtlen munka.

A római egyházban az *igazi* autonomia létesítésének elvi, még pedig *hitelvi akadályai* az egyház hierarchicus szervezete, mely a római dogma tanítása szerint nem emberi alkotás, hanem isteni szervezés és *jure divino* áll fenn az egyházban. Itt tehát a világi elemnek a dogmához, a fegye-

lemhez és a kormányzáshoz, vagy a protestáns terminologia szerint, a törvényhozáshoz, közigazgatáshoz és bíraskodáshoz semmi köze. Itt nincs és nem lehet a papi és világi elem között paritas. A papság s különösen a főpapság parancsol, a világiak engedelmeskednek. Protestáns mintára szervezett autonomia, mely papok és világiak között a jogot és hatalmat egyenlően megosztja, a római egyházban teljes lehetetlenség, mert ez az egyház hierarchicus szervezetének felforgatására vezetne.

E hitelvi nehézségekhez járul a másik, az *államjogi nehézség*. A r. katolikus egyház internationalis egyház. Nincs se magyar katolikus, se német, se francia vagy angol katolikus egyház, hanem csak egy nemzetközi, római katolikus világegyház, melynek feje és souverainje a római pápa. A római egyház világegyházi természetéből kifolyólag nem ismeri és nem tűri meg a nemzeti egyházakat. Neki a népek nemzeti és állami szervezete csak korlát, melyet ledönteni, teher, melyet lerázni igyekezik, mert az az ő szabadságát bénítja, korlátozza. Az elvhű romanismusnak, mely a pápa törvényhozó hatalmát mindig fölébe helyezi a nemzetek törvényhozásának, szorosán véve, nincs se országa, se hazája. Nek szűk és nem igazi otthona a nemzeti és állami lét. Törvényei a római dogma, igazi souverainje, földi „felség“-e a római pápa. (Megengedem, hogy ezt ily mereven csak az ultramontanismus szokta kifejezni, de nem kell feledni, hogy az elvhű római catholicismus mindig ultramontán.) Ennek a pápás catholicismusnak a nyelvén az „autonomia“ azt jelenti: még több szabadság, tökéletes korlátozatlanság a római egyháznak. Adjátok kezünkbe az egyházi vagyont, ide a vallási és tanulmányi javakat. Adjátok kezünkbe a főpapi kinevezéseket (legfőbb patronátusi jog). Adjátok kezünkbe az iskolák feletti feltétlen rendelkezési jogot.

Nyiltan kimondhatjuk, a mit különben minden gondolkozó államférfi és jó hazafi vall, hogy ily korlátatlan, ily széleskörű, ily állambomlasztó autonomiát a magyar állam törvényhozása semmiféle hierarchicus és papalis egyháznak nem engedélyezhet. Az ily korlátatlan autonomia az állam és a többi egyházak békéjének egyenes felforgatása volna. És

itt nyomulnak előtérbe a római kath. autonomiának a tényleges helyzetből folyó gyakorlati nehézségei.

Az úgynevezett autonomia, melyre a hazai r. katolikusok törekeshetnek, érdemileg azt jelenti, hogy a főpapok kinevezése, az egyházi vagyon és alapítványok kezelése, a tanulmányi alapból fentartott iskolák kormányzása s részben a plebánusok beállítása, a királyi felség, illetve az államkormány kezéből menjen át a szervezendő autonomiai bizottságra. Ámde ennek legyőzhetetlen egyházi és politikai nehézségei vannak. A *főpapok kinevezése*: legfőbb kegyúri jog, sőt felségjog, melyet a koronától csak akkor lehetne elvenni, ha és mikor e felségjognak alapja, t. i. magok a főpapi javadalmak megszűnnének, tehát csak secularisatio esetében. Ha hát az autonomikus törekvések a secularisatiót nem akarják előmozdítani, a legfőbb kegyúri jogot ne bántsák, hanem tartásuk magukat a királyi meghívó utasításához, mely kikötötte, hogy az autonomia szervezése „az egyház hierarchicus szervezetének és a király legfőbb kegyúri jogának sérelme nélkül” eszközöltessék. A *vallási és tanulmányi alapok kezelésének átengedése* csak akkor lehetséges, ha előbb ezeknek az alapoknak jogi természete eldöntetik. Ha megállapítatik, hogy ezek az alapok kizárólag róm. kath. célokra szolgálnak, akkor ezek kezelését át lehet engedni az autonomiai testületnek, természetesen az állami ellenőrzés szigorú fentartásával. Az *iskolai autonomia* in concreto a tanulmányi alap kérdésével függ össze, mert egyéb tekintetben a római egyháznak éppen olyan autonomiája van a tanügy terén, mint a protestánsnak. Több azonban neki sem lehet. A róm. kath. autonomia az ország közoktatási törvényeit nem vitathatja, nem helyezheti hatályon kívül. A feltétlenül független iskolai autonomia hazánkban ma már bármely egyházra nézve merő utópia.

A római egyház autonomikus törekvéseinek tehát nemcsak hitelvi és államjogi, de oly erős gyakorlati nehézségei is vannak, melyeken átvezetni a mozgalmat, bizony nagy gondot ad úgy a római egyház vezetőinek, mint az államkormánynak. Növeli a tárgyi nehézségeket az elmékben élő fogalmi zavar és a kérdés előkészítetlensége, mely „intra et extra

muros“ nagyon szembetűnő. Maga a klerus egész erővel rajta van, hogy minél több szabadságot és minél több jogot csikarjon ki az államtól és felségtől. Ez a klérus leplezett programja, mely érdemileg a jogi és vagyoni önállósítás kérdése. Ámde ugyancsak a klérus azt is jól tudja, hogy mindezekre nem egy könnyen lesz rábirható sem a kormány, sem a korona. A római katolikus közönség független értelmisége bizonyos közönnyel és reménytelenséggel kíséri a mozgalmat. Tudja, látja, hogy a tervezett autonomia neki az egyház hierarchicus szervezete miatt se több jogot, se több szabadságot nem biztosít; az autonomia, ha meglesz, csak a klérus hatalmát növeli, az pedig se nemzeti, se egyházi szempontból nem kívánatos. A közönség másik, úgynevezett „jó katolikus“ része a klérussal tart, ennek a szekerét tolja, ki meggyőződésből, ki érdekből. A kormány és a politikai pártok pedig néma szemlélői a mozgalomnak s kételkedve fogadják az autonomia szervezése felől táplált reményeket, melyek, úgy látszik, klerikális körökben is kezdenek megcsappanni.

Annyi bizonyos, hogy érdemleges autonomiát nem lehet szervezni a római egyházban. Ez ellen élő tiltakozás az egyház hierarchicus szervezete és az állam nagy nemzeti és hatalmi érdeke. Nem hiszszük, hogy e tekintetben akár egyik, akár másik érdekelt fél érdemleges engedményekre szánja el magát. Az egyház dogmatikai érdekből nem engedhet a hierarchicus szervezetéből, az állam nemzeti és közbékességi okok miatt nem gyengítheti hatalmi és közjogi posícióját. Az érdemleges autonomia marad továbbra is érdekes utopia. Az autonomiának a római egyházban csak valamelyes olyan alakja lehetséges, minő az erdélyi püspökség területén van. Egy kis önjoguság a vagyon kezelésében, az iskolák kormányzásában és az egyházközségi külső ügyek intézésében.

V. F.

UNIÓ TÖREKVÉSEK A NEGYVENES ÉVEKBEN.

(Első közlemény).

Történelmi tény, hogy hazánkban egyszerre terjedtek el a svájci reformáció eszméi Luther tanaival és évtizeden keresztül alig gondoltak arra, hogy a reformáció iránya között különbségek vannak. Csak a világító fényt vette észre az évszázadokon át sötétségben tapogatózó nép s nem kutatta, honnan jön az, nem elemezte, hogy minő összetételekből áll az a fény, mely egyszerre a nap felvirradtát jelzé a vallásos szellem világában. Első zsinataink a r. katolikus egyházzal szemben fejtik ki a protestantizmus tanait (erdődi zsinat 1545) s ha nyomódik is határozataikra valamelyes felekezeti szinezet (az óvári zsinat 1554. lutheri, a beregszászi 1552. kálvini), ez inkább az esetlegességnek, mint a felekezeti szellem kidomborítása szándékának tulajdonítható. Szinte hajlandók vagyunk elhinni, hogy ha nemzetiségi kérdések felszínre nem vetődnek, talán a két irányú reformáció hazánkban sohasem szült volna két protestáns egyházat.

A német irányú reformációt a svájcizól élesen elkülöníteni: erre az erdélyi századok tették nálunk az első lépést, midőn a szebeni 1557-iki zsinaton erős lutheri szellemben fejtik ki tanait, majd a megkezdett úton tovább haladva az ugyanazon évi kolozsvári zsinaton Kálvin tanaira és követőire kárhóztató ítéletet mondanak. Ezzel az a veszélyes lavina, mely az eddigi egységes magyar protestáns egyházat elborítással fenyegette, megindul, az ellentétek kiélesednek, a teljes meghasonlás az 1559-iki medgyesi zsinaton a maga erejével kitör és a svájci reformáció hívei az ugyanezen évben Maros-Vásárhelyen tartott zsinaton külön szervezkednek. Az ellentéteket aztán kiegyenlíteni fejedelmi és országgyűlési akarat sem képes többé, mert az 1560. és 1561. években Medgyesre összehívott zsinatok csak a szétválást siettették, a mit az 1564-iki enyedi zsinat végre teljesen megérlelt. Az Erdélylyel vérségi kötelékkel összekapcsolt magyarországi

protestánsok is siettek hitvallásaikat formákba önteni (debreczeni hitvallás 1561, tarczali zsinat 1562, tordai zsinat 1563), túlnyomólag kálvini színezettel, a minnek eredménye az lett, hogy a két irányú reformáció a szűkebb értelemben vett Magyarországon is elkülöníti egymástól követőit. Utolsó kísérletül Csepregen tartanak a „Formula Concordiae“ megvitatása végett colloquiumot az egyesülést kereső protestánsok 1591-ben, de ez az utolsó kísérlet is meghiúsult, a Balaton és Fertő közötti közös prot. egyházkerület is szétválík s azóta külön test a két prot. egyház.

Ezen idő óta különösen ha a közös ellenségtől, a r. katholicismustól nem támadtattak, többször éles és heves vitairatokban harczoltak egymás ellen a testvéregyházak szóvivői. Ilyen vitája volt a luth. Grawer Albertnek a reform. Gönczi Istvánnal (1597., 1598., 1599., 1618.), majd a ref. Letenyey Istvánnak a luth. Kanizsai Pálffy Jánossal (1620—1630 közt). Ez utóbbi vitába egyeztetőleg, a két prot. egyház egyesülését remélve szólt bele Samarjai János (1628), de az egyesülésből semmi sem lett.

Teljes kétszáz esztendőnek kellett lefolynia, hogy megérlelje a két protestáns egyházban az egyesülési vágyat. Az együtt tűrt, együtt szenvedett testvérek belátták a szenvedések tűzpróbái alatt, hogy már csak az egyházak életének szilárdabb biztosítása végett is le kell vetkőzniök a hitvallások különbözőségéből eredő idegenkedést s ne azt keressék, a mi szétválaszt, hanem sokkal inkább azt, a mi egyesít. Ilyen szellem hatotta át az 1791. évben Budán és Pesten tartott mindkét protestáns zsinatot, a melyek a testvériségnek több alkalommal történt lélekemelő nyilvánulásai közben ugyanazon zsinat-presbyteri egyházalkotmányt foglalták kánonokba, az egyházi fegyelemről és házassági ügyekről közös elvek szerint intézkedtek, egyházi és iskolai ügyekben az alkalmas helyeken egyesülést mondtak ki, sőt a közös protestáns ügyek megbeszélése végett és az egységnek külső jele gyanánt a közös protestáns konvent eszméjét fogadták el. És mindez oly tapintatosan, a dogmáknak oly tiszteletben tartásával történt, hogy az ilyen unió ellen senkinek sem lehetett kifogása széles e hazában. Fájdalom, az egyfelől hierarkhiára és másfelől küriarkhiára vágyó pártszenvedély útját vágta annak, hogy a király a zsinat végzéseit szentesítse és ezzel visszadobta az uniót a jövő titokzatos mélységébe.

Az egyesülési vágy fellendülése a testvériségnek eme nyilvánulása idejében irodalmi emlékeket is hagyott hátra és ezek : 1. „A prot. ekkleziák között lévő különbségről való

rövid tanítás. Elmondattott a sárospataki ref. ekklezsiában 1784-ben. Pest, 1822.“ 2. „A prot. vallás két ágának egyesíthetése felől való rövid jegyzések. 1791.“ 3. „Commentatio brevis de unione protestantium in genere, praesertim in Hungaria. 1791.“ 4. „Nullitas descriminis in Articulo fidei de sacra Domini coena inter Aug. et. Helv. Confessionis Fratres. 1791.“

Az életrevaló, magasztos és krisztusi eszmék azonban nem mondhatnak le a jogról, hogy valaha győzzenek. Így a jobbak lelkét mindenkor foglyul tartó egyesülési eszme sem aludt el örökre. A XIX. század, az eszmék forrongásának ez a dicső korszaka életre költötte az aluvó uniót, hogy tíz évi vergődés után újra elszenderedjék, ki tudja: meddig.

Ennek a csecsemőnek tíz évi életéről, egyházirodalmunkban eddig még senki által fel nem dolgozott új tárgyról óhajtanak tájékoztatni e sorok. Vajha hozzájárulnának ahhoz a nagy tervhez, hogy újból felköltsük s most már életre segítsük az egyesülés nagy eszméjét!

A mozgalom most az evangélikusoktól indul ki és ott is feneklik meg. A pesti luth. egyháztanács 1836-ban felszólítja a pesti ref. egyháztanácsot, hogy iskolájukat segítse, járuljon annak fentartási költségeihez, tegyék azt közös iskolává, sőt alakítsanak egy közös iskolai bizottságot. A bizottság megalakul ugyan, de vajmi keveset végez, az egyesülési eszme függőben marad. Három év múlva, 1839. november 3-án a pesti ref. egyháztanács folyamodványt intéz a Pestre hirdetett egyházkerületi gyűléshez oly célból, hogy a pesti protestáns iskolák egyesíttessenek. Elmondják e folyamodványban: „Mi iskoláink egyesítése által újabb nyomasztó terhet veendünk magunkra, de ezt örömmel és készséggel hordozzuk, mert közjóért tiszta kebellet fáradozni minden időben legszebb hazafiúi és polgári kötelességünknek tartandjuk“. De az egyesülés eszméjénél mégis fontosabbnak tartják azt, hogy Pesten főiskola legyen s nem akarnak útjában lenni a kerület ezen terve megvalósításának; ennek következtében — végzi a folyamodvány — „alázatos kérelmünket azon hozzáadással újítjuk meg, hogy ha a f. t. egyházkerületnek magának is szándéka volna a körülmények legújabb kifejlődése után egy főiskolát Pesten felállítani s e nemes szándéka kivitelét mostani egyesítési tervünk némiképen nehezítené, *ez egy esetben* egyesülésünkről nemcsak önként lemondunk, hanem buzgó lelkesedéssel semmi fáradságot, semmi áldozatot nem fogunk kimélni“¹ stb.

¹ E folyamodványt közli *Török Pál* „Korrajzok“ cz. művének 172–174. lapjain.

A pesti egyház folyamodványára a nov. 10-én összeült egyházkerületi gyűlés felkarolja a pesti ref. főiskola eszméjét, választmányt küld ki tervkészítés végett, de az egyesülésről sem a választmány „Javaslat“-a, sem az ezt elfogadó 1840. febr. 24--25-én tartott egyházkerületi gyűlés határozata nem emlékezik meg egy szóval sem, valamint az 1840. szept. 9—10-én tartott ref. egyetemes konvent sem, mely egyébiránt a főiskola eszméjét pártolja, közérdekűnek nyilvánítja és a gyűléssel az érdekelt dunamelléki egyházkerületet bizza meg. A pesti ref. egyháztanácsot jobban érdekelte a saját főiskolájok eszméje, mint a protestáns unió és folyamodványában kijelentett álláspontjához híven a főiskola kedvéért lemond az egyesülésről.

A már-már eltemetett, halva születettnek látszó eszmét ismét evangélikus részről kezdték ébresztgetni, és pedig nem kisebb egyháztag, mint a bányavidéki egyházkerület főfelügyelője, az ideákkal telt, hazáját és egyházát egyformán szerető *gróf Zay Károly*. A protestáns uniónak nem volt Zaynál lelkesebb munkása. Férfias elszántsága lelkesedéssel párosítva vezérszerepre jelöli ki őt, a ki igazi honszereléssel küzd saját hitfeleivel. mert reméli, hogy szláv hitfeleit az unió által közelebb hozza a meggyanúsított magyar testvéri szívhez. Zay előre láthatta a vihart, melyet felidézni fog a maga egyházában, tisztában volt azzal, hogy ellenzésre talál, de sokkal nagyobb volt hite az eszme fenségében, sokkal nagyobb volt lelkesedése egyháza és hazája iránt, semhogy az alacsony rágalmakat értékén túlbecsülje és ezért lelkesedésének lángját eloltsa. Zay Károlyt az 1840. szept. 8-án tartott egyházkerületi gyűlés iktatta be főfelügyelői állásába s adatok hiányában is sejteni merjük, hogy már más napon érintkezésbe lépett az akor üléselő ref. egyházi konvent tagjaival és többekkel megbeszélte az unió tervét; különösen pedig, hogy a pesti főiskola ügyében kiküldött iskolai bizottság tagjaival érintkezésbe lépett az unió felől, e feltevést a következmény a bizonyosság fokára emeli.

A magasztos eszme kivívása első sorban a napi sajtóra bízott. Így szólal meg az első hang 1841. február 24-én a „*Társalkodó*“ 16. számában gr. Zay Károlynak: „Néhány szó a Pesten felállítandó ref. főiskola ügyében“ cz. cikkében, mely hangjával szokatlan feltűnést keltett, tiszta szándékával sok szívet nyert meg egy csapásra az uniónak. Elmondja ebben Zay, hogy a tervbe vett pesti főiskola gyorsabban létesül, ha a két ev. felekezet egybeolvad, a mi az egész haza közérdeke a nemzet erősödése és a testvéri kapcsok szaporí-

tása által, hogy — a mint a jövő képén boldogan merengve mondja — „majd így a r. katholicismus a protestantismussal két bajnok testvér gyanánt védendi honunk nemzetiségét, alkotmányos szabadságunkat, az uralkodó háznak jogait és rendíthetetlen kőfalként környezendi az oltárt, a trónt, melyben akkor rést ütni nec portae inferi valebunt“. Az uniónak ily csábító színben rajzolt képe magasba emeli magának Zaynak is lelkét s csekély, alig számbavehető akadályokat lát úgy szellemi, mint anyagi tekintetben az egyesülés útjában és ez akadályokat is egyetértő lélekkel eltávolíthatóknak gondolja.

A fentszárnyaló lelkesedésnek ilyen magas röpte nem suhanhatott el észrevétlenül, hatás nélkül. Zay cikkének megjelenése után alig egy héttel, márcz. 5-én egybegyűlnek a pesti ref. főiskola ügyében munkálkodó választmányok Pesten időző tagjai, összesen 16-an és megírják a Viszhang-ot. (Aláírták: gr. Teleki Sámuel alelnök, br. Bánffy Pál, Fáy András, Török Pál a későbbi püspök, Bajkay Endre, Dobos János, Nagy István, Ágoston József, Szekrényessy Endre, Fogarassy János, Kapczy Tamás, Nyáry Pál, Ilkey Sándor, Fáy György, Fényes Elek, Erdélyi Ferencz). Ha a Zay felhívása lelkesedéstől lángol, a reformátusok „Viszhang“-ja férfias nyíltsággal és testvéri mély érzelmével ragad meg. Örömmel üdvözik hazafias szempontból az egyesülést, mint „a melynek valósíthatása az alkotmányos trónnak és édes hazáknak rendíthetetlen oszlopot, egy nemzetiségünket fenyegető idegen elem¹ befolyása ellen erős védfalat, emberiségéről kitűnő korunknak fényes győzelmet szerzendene“. Az eszme kivihetőségének indokolására rámutatnak a porosz unióra, mely ebben a korban már egy megerősödött protestáns egyházat mutat fel. Igérik, hogy buzgó és csüggedetlen támogatói lesznek a gróf tervének s az ő „egyesüljünk!“ jelszavát a maguk „neveljük!“ jelszavával kötik össze, tehát az egyesülést a nevelésben akarják elsőben is érvényesíteni, ezzel kezdeni. Boldog öntudattal mondják: „Ha a szeretet, e századnak legszebb diadala kivivathatik, akkor azon öntudat, hogy ama szép eredményekkel is biztató általános egyesüléshez parányi erőnkkel mi egyesek is járulhattunk, végóráinkat is meg fogná édesíteni“. Ilyen tudattal, ez eszme szolgálatában fogják ők kezelni a főiskola szervezését, a melynek célja lesz „nem egyedül hitágazatok utáni nevelés, hanem a nemzet gyermekeinek imádott hazánk

¹ Bizonyosan a nagy szláv birodalomról ábrándozó pánszláv törekvésekre történik célzás, mely már ekkor erősen mozgott a felvidék lutheránusai között.

hasznos, hű polgáraivá és emberbarátokká leendő műveltetése".¹ Az egyesülési vágy a reformátusoknál a Viszhangban imponáló, tiszteletet ébresztő módon nyilvánul. A 30 tagból álló választmány többi tagjai is bizonyára egy értelemmel vallották az iskolai egyesülés elveit, ha távollétük miatt nem irták is alá a nyilatkozatot, annyival is inkább, mert így a főiskola iránt nagyobb érdeklődést remélhettek, a gyűjtéstől több sikert várhattak. E hirlapi nyilatkozat jelentőségét nagyban emeli az, hogy nem egyes ember, hanem egy egész testület véleményét fejezi ki, a mely bár a főiskolára gyűjtés folyama eddig is széles és mély mederben folydogált, de mind a mellett sem zárkózik el szűkkeblűen a testvér elől.

A mindkét prot. felekezet részéről történt nyilatkozatok után napirendre került a sajtóban az unió kérdése és *Kossuth Lajos* inkább hazafiúi, mint egyházi szempontból, (a mennyiben az unió tervben leplezve bár, de benne volt a pánszlávismus megtörésének szándéka) folytonosan felszinen tartja lapjában a felvetett nagy kérdést. A vitát ő maga indítja meg, két éven át hol a saját neve alatt, hol névtelenül több lelkesítő cikket ír ez ügyben s megnyitja lapját a vita előtt. Mindjárt a következő számban maga lép fel az eszme mellett „Unió” című vezércikkében.² A Viszhang hatásáról meg van győződve s ezért nem annyira az eszme iránti lelkesedés felköltése végett, mint inkább a dolog gyakorlati oldalához szól, a gyakorlati nehézségek elhárítását tárgyalja. E gyakorlati nehézségek a dogmai és egyházkormányzati különbség, de a dogmát véleménye szerint nyílt kérdésnek kell hagyni, hogy három egyház ne legyen a kettőből a dogmák egyesítése által. (Hatalmas momento volt már ekkor a porosz unio története, mely a dogmák egységesítése által megteremtette az orthodox ó-lutheránus egyházat). Kossuth az egyesülés útját így indítványozza egyengetni: 1. Nyilatkoztassák ki egyenesen, hogy hitágazati kényszerítés sem egyik, sem másik részről nem céloztatik; hanem 2. iskolák felállítása és nevelésügyi intézkedés erkölcsileg és anyagilag egyesített erővel történendik a protestantismus közös szellemében, úgy mindazáltal, hogy a közös erővel alapítandó iskolákban hitágazati tanításra mindkét felekezetnek külön tanítója legyen. 3. Az egyesület

¹ A „Viszhang” Zay cikkével együtt a Kossuth „*Pesti Hirlap*”-ja 1841. évi 21. számában jelent meg; nyilván az ügy fontosságát akarta kiemelni a szerkesztő az által, hogy a Zay cikkét is átvette a „*Társalkodó*”-ból.

² *Pesti Hirlap* 1841. 22. sz.

czélul csak a jövődőt tűzi ki és azért a már fennálló tanodák alapítványai eredeti rendeltetésüknél sértetlenül meghagyatnak; ezekre nézve vezérelvül a kölcsönös szeretet szellemében csupán az fogadtatván el, hogy a hittani oktatást kivéve a tanítók alkalmazásában vallásfelekezeti különbségre tekintet ne legyen; és a hol az egyik felekezetnek iskoláját a másik felekezetből számosan látogatják, ott ezeknek számára saját hittani széket alapíthasson“. Kossuth ezen terve nem foglal magában elérhetetlen dolgokat s ha van út-mód az uniónak minden nagyobb rázkódtatás nélkül való megvalósítására, ez az út-mód csak az lehet, hogy nevelés által készítgessük annak útját. Az ilyen egyesülés nincs is példa nélkül.¹

Kossuth ezen tervét az iskolában való egyesülésre némelyek határozottan meg akarják valósítani az együttesen felállítandó pesti prot. főiskolában. Így Gömörből hallatszik ez az óhajtás² egy B. nevű írótól, majd egyes testületek, egyes egyházközségek részéről, a melyek közül a nagygyőri ev. egyháztanács márcz. 28-án határozatot hoz, hogy Zayt üdvözli az unió eszméjeért, a melynek kútfeje a pesti főiskola legyen s erre nézve óhajtják, hogy azt sem reformátusnak, sem lutheránusnak ne nevezzék el, hanem annak neve „evangelikus főiskola“ legyen.³ A temesvári egyesült prot. egyház pedig márcz. 25-én kelt levelében szintén lelkesen üdvözli Zayt, az uniót. „a remények legszebbikét“ s óhajtja, hogy ha a létesítendő iskola nem lehetne is még a tökéletes egybeolvadás sarkköve, legyen az legalább a teljes egybeolvadást előkészítő tudományos közös intézet. Az egybeolvadás lehetőségét a temesvári egyház a saját példájával mutatja be; a mennyiben ők 1839-ben már közös templomot építettek, a melyben a ref. és lutheránus lelkész felváltva működik, az úrasztalán feszület s gyertya van, mely utóbbit úrvacsoraosztáskor meggyújtják; az úrvacsora a térdeplőnek (luth). ostyában, az állónak (ref.) kenyérben adatik; a luth. és ref. énekeket felváltva használják, a gyermekeket mind a kétféle káté szerint tanítják, a sátoros ünnepek mellett három luth. ünnepet is ülnék.⁴

¹ Az osztrák protestánsoknak még theologiai intézetük is közös Bécsben, a hol a tanárok mindkét prot. felekezetből választhatók, csak a dogmatika előadására van külön luth. és külön ref. tanszék felállítva. Talán ugyanazon gondolat némi visszasugárzása volt az, hogy a pesti theologian egy ideig a luth. Székács és Haberern is tanított.

² *Pesti Hirlap* 1841. 28. sz.

³ *Pesti Hirlap* 1841. 29. sz.

⁴ *Pesti Hirlap* 1841. 42. sz. A mint e közlemény mutatja, az egyesülést Temesváron is csak a szükség terepeltte meg és nem a testvéri benső

Örömmel üdvözli a közös protestáns főiskola eszméjét és az ekként meginduló uniót a mosony-győri luth. esperesség is, mely máj. 18-án tartott gyűlésében foglalkozik ez ügygyel,¹ valamint a tokaji luth. egyházközség is május 20-án tartott gyűléséből, melynek főfelügyelője, Radányi Miksa a szükséges lépések megtételét igéri és a többi lutheránusokhoz hasonlóan lelkesedéssel üdvözli Zayt, kiben az uniói törekvések biztosítékát látják.² Az iskolák közül határozottan pártolja az uniót az eperjesi luth. kollégium, mely az ez ügyben hozott határozata szerint „a pesti ref. főiskola eszméjét üdvösnek ismeri, már csak mint a saját részéről is mindenekelőtt óhajtott uniónak első tettleges kezdetét”.³

A szépen fejlődő, lelkesedéssel táplált gyermek azonban nem sokára ellenséget szerez magának, a nemzeti megerősítés éles hangsúlyozása nem költött fel mindenütt általános örömet. Mint az andalító zenébe belerikkantó dissonans hang lerontja a melódia hatását, úgy zavarta fel az unió fényes képén merengő lelkes protestánsok nyugalmát az a hang, mely az 1841. év elején, tehát mindjárt a mozgalom élénkebb s határozottabb megindulásakor felhangzik Lipsceből egy ily című német nyelvű röpiratban: „*Protestantismus, Magyarismus, Slavismus*”. Szerzője ismeretlen, de fájdalom, nem ismeretlenek előttünk azok a rágalmak, melyeket a magyarságra szór. Az uniót határozottan elítéli, mint a melynek nincs is más célja, mint megfosztani a szláv nyelvű lutheránusokat nyelvüktől, nemzetiségüktől; ennél fogva felhívja testvéreit, a szláv lutheránusokat, hogy az unióba valahogy bele ne menjenek, mert akkor elvesztik nyelvüket, nem lesz szabad Istent anyanyelvükön imádni.

Íme, az evangéliumi példázat szerint, „mikor szárba indult a gabona, megtetszék a konkoly is”. A nevezett röpirat elbinti a sárkányfogakat, melyekből az uniót megfojtó sárkányok nőttek ki idővel. Az unió vezérei — megengedem, hogy ügyetlen politikával — őszinteséggel léptek fel, nem csináltak titkot azon tervükből, hogy ők az uniótól a magyar nemzetiség megerősödését remélik, de az által magukra zúdították a pánszlávok dühét. Igaz ugyan, hogy a panszlavismus főfészke, Turóczmegye lutheránus esperessége, később, aug. 26-án tartott

vonzódás. De a közös templomon kívül összekötő kapocs nincs, tehát egybeolvadást csak színes szemüveg mutat. Mihelyt mindkét fél megerősödött, külön váltak egymástól itt is a protestánsok 1891-ben.

¹ *Pesti Hírlap* 1841. 53. sz.

² *Pesti Hírlap* 1841. 63. sz.

³ *Pesti Hírlap* 1841. 62. sz.

gyűlése testületileg elítéli a megyebeli pánszláv bujtogatókat s az ellenük küzdő főfelügyelőt, Zayt melegen üdvözli nemes munkájában:¹ de az izgatóknak volt gondjuk arra, hogy felköltsék az alsó néposztály szenvedélyeit, féltékenységét, hogy felszítsák jámbor tót népünk között azt a fajgyűlöletet, mely végeredményében az uniót eltemette s a házára ráhozta az 1848/49-iki vérontás és fajháború rémeit. Örök szégyenfoltja az unió történetének eme lapján az, hogy ép papjai és tanítói fanatizálták népüket a magyar faj elleni engesztelhetlen gyűlöletre s így csináltak nemzetiségi politikát az egyházban.

A pánszláv oldalról először felhangzott „veto!” tagadatlatlanul megdöbentette az unió katonáit a ref. részen, de egyenesen harcra tüzelte az unió lutheránus bajnokait. E megdöbbenés és aggodalom fellege borong a *tiszáninnyi ref. egyházkerület* 1841. évi tavaszi gyűlésének tárgyalása felett. A gyűlés hangulata nem jogosít reményre. Nem bíznak az unió kivihetőségén a luth. pánszláv törekvések miatt. Ehhez járult az a szűkkeblűség is, mely a pesti főiskolában a kerület főiskolájának versenytársát látta s féltette ennek érdekeit, a minek folytán nem akarják a pesti ref. főiskola ügyét az egész ref. egyház közös kérdésévé emelni. Ez az aggodalom és féltékenység azonban nem nevezhető általánosnak, a mit mutat az, hogy főleg a két protestáns egyház iskoláinak egyesítése felől tervet készíteni a kerületi gyűlés egy bizottságot küld ki s az uniónak lelkes hívei is akadtak, a kik szeretnék a miskolczi luth. gymnasiumot a ref. lyceummal egyesíteni, a mi csak előnyére válnék a tanügynek.² A kerület véleménye azonban később egészen jobbra fordult, a mint alább az események folyamán jelezve lesz.

Egészen más hangulata volt a *dunamelléki ref. egyházkerület június 21-iki gyűlésének*.³ Ezt az egyházkerületet a kebelében Pestre tervezett főiskolánál fogva legközelebről érdekelte az unió, de másfelől nem lehet tagdni azt sem, hogy az a magasabb lendületet vett szellemi élet, mely ez időben rohamosan készíté a nemzet boldogabb jövőjét, vetegette egy nemzeti újjászületés alapját, ez a magasabb szellemi élet központjául Pestet választá; nem csoda tehát, ha a nemzeti élet újjászületésével szorosán összefüggő oly kérdésnek is, mint a protestáns egyháznak egyesülése, Pesten akadtak leglele-

¹ *Pesti Hírlap* 1841. 75. sz.

² A kerületi gyűlés hangulatáról és lefolyásáról egy Miskolcra érkeztet levél értesít a *Pesti Hírlap* 1841. 45. számában.

³ Az unió tárgyalásáról jegyzőkönyvi kivonat alakjában referált Bajkay Endre, a kerület világi főjegyzője a *Pesti Hírlap* 1841. 52. számában.

sebb előharczosai. A dunamelléki ref. egyházkerület inkább osztatlan lelkesedéssel fogadja az uniót, mint a tiszáninneri fogadta, kijelentik, hogy bár a pesti főiskolára adakozni felhívó szózatban ref. főiskola említették, de ez csak azért van, mert a Zay felszólalásakor a segélykérő ívek már szétküldezték, mindamellet is elvben közös főiskolának tekintik azt, elfogadják a lutheránusok adakozását is nemcsak, hanem a 200 frtot aláírott pártfogók alapítóknak tekintetnek, ha lutheránusok is és részökre az iskola kormányzásába befolyás biztosítottatik, a tanárválasztás joga rájuk is kiterjed felekezeti különbség nélkül; a tanárok mindkét felekezet kebeléből lesznek választhatók. A gyűlés nem megy túl az iskolaügy egyesítésén, mert a teljes unió megvalósítása a konvent hatáskörébe tartozik, de az iskolaügyi egyesülés őszinte óhajtasából kifolyólag felkéri Zay grófot azon működni, hogy luth. részről is küldessék ki egy teljhatalmi választmány, mely a reformáltak iskolaügyi választmányával együttesen munkálja az iskolaügy egyesítését. Lehet, hogy a dunamelléki ref. egyházkerület határozata nem elégítette ki azon vérmes reményeket, melyek a teljes unióra czéloztak, de azt tagadni nem lehet, hogy az adott viszonyok közt az unió útját a legszebben egyengette e határozat azon szabadelvűség által, mely a tervezett főiskola kormányzására és tanáraitra szóló elvi megállapodásban megnyilatkozik.

Az iskolaügyi egyesülést, az egyesült pesti prot. főiskola eszméjét pártolja a *dunántúli ref. egyházkerület is*, ilyen szellemű utasítással látja el a konventre küldendő követeket s óhajta, hogy az uniált főiskolában a lutheránusoknak külön hittanítói legyenek.¹ Ezen az állásponton azonban az unió inkább csak külső, a túlóvatosság, mely külön hittani tanársékek kivánásában mutatkozik, messzebbre tolja az egyesülést, mint a dunamelléki ref. egyházkerület határozatából kiáramló szabadelvűség.

Ha a dunántúli ref. egyházkerület magatartását óvatosnak jeleztük, a *tiszántúli ref. egyházkerületét* méltán mondhatni szűkkeblűnek és ridegnek. Az 1841. aug. 13-án Debreczenben tartott egyházkerületi gyűlést dogmai szempontból a Beythelstván szelleme hatotta át, mely kibékíthetetlen ellentéteket lát a két felekezet hittani álláspontja között. A hitbeli unió teljes lehetetlennek tűnik fel a gyűlés előtt, sőt egyenesen áldástalan voltát mutogatták egyesek az uniónak. Akadtak szűkkeblű féltékenyek, a kik az iskolai egyesüléstől a deb-

¹ A gyűlést július 1-én tartották. *Pesti Hirlap* 1841. 56. sz.

reczeni főiskola tiszta ref. alapítványait féltették, pedig az alapítványoknak közös célra konfiskálására senki sem gondolt, a mint ezt Kossuth is írja fölebb tárgyalt „Unió“ cz. cikkében. Sőt emelkedett a kerületi gyűlésen olyan hang is, a mely igazán hallatlan logikával az unióban nemzetellenes célnak látott. E rideg, a protestantismus közös ügyei iránt érzéketlen tanácskozásból, mint üdítő oáz emelkedik ki Péczely József nemes alakja, a ki felveszi a küzdelmet e rideg áramlattal, a ki melegen pártolja az uniót, de hiába. A gyűlés határozata az, hogy elismerik ugyan az unió eszméjének üdvös voltát, de a háromfelé szakadástól félnek s még az adminisztráció egyesítésébe sem ereszkednek. Ugyanez a gyűlés a pesti ref. főiskola ügyét is ridegen elutasítja magától s azt az érdekelt Dunamellék ügyének nyilvánítja.¹

Ez a merev álláspont, ez a ridegség azonban nem magának az egész kerületnek érzületét fejezte ki, hanem a központ Debreczen nyomakodott a gyűlésre s a még mindig lappangó hierarkhikus törekvés uralja a gyűlés határozatát. Hiszen a *felső-szabolcsi egyházmegye* a maga 93 egyházával egyhangúlag lelkesedik az egyesülés mellett, örömmel üdvözli azt az egyház és haza nevében, a hála hangján ír a vallás, haza és nemzetiség ügyében fáradozó Zayhoz, őt a további munkára buzdítván, sőt egyenesen feliratot intéz a kerületre, hogy a tettleges egyesítést sürgesse követői által az ez évi konventen. Így határoz a szabadelvűségéről mindenkor ismeretes Szabolcs júl. 27-én Nyiregyházán tartott gyűlésében, de láttuk, hogy feliratának épen semmi hatása nem lett a kerületen.² Ugyanílyen hangulat uralkodik a kerület hivatalos érzelmeivel ellentétben az érmelléki, beregi, szatmári, és bihari egyházmegyében,³ a mi világos tanújele annak, hogy az egyházkerületi gyűlés ama rideg határozatát a hierarkhikus klikkszellem szülte. Mig a reformátusok egyházkerületi gyűléseikben hol gyengébb, hol erősebb ragaszkodást nyilvánítanak az unió iránt, addig a lutheránusok erősebb mozgalmat fejtenek ki

¹ *Pesti Hírlap* 1841. 69, 87. sz. Igaz ugyan, hogy a későbbi tudósító szépíteni akarja a dolgot, de, hogy az augusztusi gyűlésen csakugyan így tárgyalták az uniót és így határoztak, azt kétségtelenné teszik a gyűlés folyamáról szóló azon részletes tudósítások, melyek a szerkesztő Kossuth kezébe küldettek. Hogy később, az októberi gyűlésen ez a merevség tűnőfélben van, az történeti tény, de az augusztusi gyűlés igen sokat ártott az ügynek, az tagadhatatlan.

² *Pesti Hírlap* 1841. 67. sz. Gr. Vay Károly egyenesen tiltakozik az ellen, hogy a kerület érzülete a f.-szabolcsi egyh.-megye érzületével azonos volna. L. *Pesti Hírlap* 1841. 78. sz.

³ *Pesti Hírlap* 1841. 81, 93. számok.

és készülődnek az őszi konventi gyűléshez, hogy a reformátusokkal egy időben ülésező konvent hivatalosan és eredményesen munkába vehesse a két evangélikus egyház egyesítését. A konvent idejének közeledtével esperességi gyűlések tárgyalják az eszmét, kifejtik nézeteiket, útasításokkal látják el követeket. A gömöriek (júl. 9—10.) a főlebb említett német nyelvű röpirat névtelen írójával szemben („lipcsei névtelen“) védelmükbe veszik Zayt, az unió mellett lelkesednek s ennek látható alakban is kifejezést adnak az által, hogy Gömör-megye ref. vallású főjegyzőjét egyháztanácsai ülnökké választják.¹ A hegyaljai esperesség júl. 13—14. napjain Nyiregyházán tartott gyűléséből szintén védelmezi Zayt a pánszláv támadások ellen s a ker. gyűlésre küldendő követeknek szívére köti az unió pártolását.² A késmárki ág. ev. egyház júl. 25. és aug. 8-án tartott gyűlése a kerületre küldendő követeket megbízza az unió pártolásával, a dogmában az egymáshoz közeledést a papok- és tanítóknak az egyesülés érdekében tartandó felvilágosító fejtegetései által óhajtja előkészíteni, pártolja a közös főiskola eszméjét s az egyházalkotmány egyenlősítésére egy vegyes bizottmány kiküldését kívánja a konvent részéről.³ Ilyen a hangulat az unió mellett a Tiszamelléken, mely Rozsnyón aug. 17—19. napjain tartott kerületi gyűlésében utasításul adja a konventre küldendő követeknek, hogy támogassák azt. Szentiványi Károly indítványát Pulszky Ferencz ajánló szavaira a lelkészek (köztük a superintendens is) kivétel nélkül támogatják, érezve, hogy ez ügyben az egyházi rend tehet legtöbbet; legelső dolognak tartják, hogy az egyesülhetés felől a theologusok nyilatkozzanak, mert — mondják — „theologi sunt rixori, ab odio theologorum libera nos domine“. Voltak — s bizonyára a praktikusabb rész — a kik a dogmák egyesítését akkorra javasolták, mikor az uniót az iskolák eléggé előkészítik. Végre az indítványt közörművel elfogadták s a közös pesti főiskolának a konventen pártolását kimondták. Jóleső érzettel jegyezzük itt fel, hogy az uniót e vidéken a szláv elem is szívesen fogadta,⁴ Trencsén, Zólyom s a Bácska szintén.⁵

A hivatalos testületek: egyházak, esperességek, kerületek gyűléstermeikben vitatkoznak, tanácskoznak az unió és annak módozatai felől, de a sajtó is megteszi a maga köte-

¹ *Pesti Hirlap* 1841. 59. sz.

² A gyűlésről Májerszky Lajos referál. *Pesti Hirlap* 1841. 61. sz.

³ *Pesti Hirlap* 1841. 67. sz.

⁴ *Pesti Hirlap* 1841. 69. 72. sz.

⁵ *Pesti Hirlap* 1841. 69. 70. sz.

eleségét. Kossuth nemcsak tudósít lapjában a legcsekélyebb mozzanat felől is, hanem irodalmi úton is készíti a konventet elő a kérdésre. Bernáth Zsigmond főfelügyelő szept. 8-ra egyetemes konventre hívja meg hitsorsosait és a meghívóban az uniót jelzi legfőbb tárgynak. Ebből az alkalomból czélszerűnek látja Kossuth elosztatni a netaláni félreértéseket s elmondja lapjának vezércikkében, hogy ez a konvent nem akar egy újabb csepregi kollokvium lenni, mely szétszakgatott, hanem a mult hibáit akarja jóvátenni, egybeolvasztani a szétvált testvéreket. Az unió létesíthetőségét vallja, a két legfőbb akadályt a luth. szlavismust és a ref. hierarkhiai hajlamot nyílt sisakkal legyőzhetőnek reméli. Az unió előkészítésének eszközéül javasolja: 1. hogy a testületek nyilatkozzanak felőle, 2. a sajtóban ezt az ügyet egy külön lap képviselje és szervezze, melynek két szerkesztője mindkét felekezet kebeléből való legyen.¹ A reformeszméktől duzzadó, hátrafelé soha, oldalt is ritkán tekintő, szinte rohamosan előtörekvő Kossuth mellett sokat használt ez ügynek az óvatos, körültekintő, hangzatos jelszavaknál a tényleges helyzetet jobban mérlegelő *Székács József*. Az a józan conservatismus, mely az előrelátó Székácsot jellemzi, a mely a cél fenségét szem előtt tartva, az eszközöket s a módokat mérlegelni sem felejtette el, szükséges volt, nem hogy lehűtse a lelkesedést, hanem, hogy kellő mederbe terelje annak duzzadó folyamát. Építésre mindig a körültekintő emberek voltak és lesznek leginkább képesítve. Székács aug. 12-én, a tiszántúli egyházkerületnek említett gyűlését megelőző napon írja meg „Gondolattöredékek az unió felett“ cz. beható cikkét,² melyben mert az uniót mélyebb alapokra óhajtja fektetni, egészen helyesen megkülönbözteti azt a pesti főiskola ügyétől s attól külön tárgyalja. Minden bölcs és becsületes ember kívánatosnak tartja az uniót — mondja — de azt jelenben egyszerre végrehajtani nem lehet, és pedig nem lehet a dogmák miatt. Példákkal mutatja, hogy a hol az unió létrejött, ott vagy 1. lemondott az egyik fél minden, a másiktól különböző tantól és elfogadta annak tan-tételeit; vagy 2. mindenik lemondott egyesekről, kölcsönösen fogadtak el egymástól. Két út van tehát: a beleolvadás vagy az összeolvadás. Az első eset jelen viszonyaink között nem várható, mert egyik fél sem hajlandó áttérni, beleolvadni a

¹ *Pesti Hirlap* 1841. 57. sz. »Egyetemes konvent és unio.« A közös egyházi lap szerkesztőjéül Székács Józsefet (luth.) és Török Pált (ref.) ajánlja, kik annak megindítására magukat másnap fel is ajánlják Taubner Mátéval együtt. P. H. 1841. 58. sz.

² *Pesti Hirlap* 1841. 66. sz.

másik egyházba; a második esetet, némelyek elhagyását és egymástól egyes tanoknak kölcsönös átvételét, ezt a mondva-csinált uniót nem tartja teljesen kielégítőnek mindenkre nézve s ez úton három egyház állana elő: egy ó-ágostai, egy ó-helvét és egy új evangélikus. Hagyjuk a dogmákat! ez a jelszava, hanem egyesítsük a kormányzatot, állítsunk fel egy főtanácsot, mely összetartsa a széthuzó elemeket s emelje a két egyház tekintélyét. Ha így egy közös főhatóság egységes kormányzása alatt tömörülnénk s összeszoknánk, akkor lehetne előkészítgetni a főtanács vezető szelleme mellett az uniót a népiskolákban és egyes gyülekezetekben. Mikor aztán már egyet tanítanak az iskolákban, egyformán prédikálnának a papok a szószéken, akkor a külső megegyezést lehetne munkába venni és ezzel az uniót lassan, hosszú idő alatt békés úton lehetne biztosítani. Az unió létesítésének az a három mozzanata (adminisztrációi, majd benső s végül külső egység) kétségkívül hosszú időt venne igénybe, de történelmileg igazolt tény az, hogy éles ellentétek megszüntetése, szétszakadtak egyesítése nem történik meg soha egyszerre, sokáig kell várni az ilyen gyümölcs megérését. De a hosszas előkészítés és érlelés kellemetlenségeit bőven kárpótolná az egyesülésből fakadó erőérzet és testvéri melegség.

Székács-hoz hasonló szellemben ír a reformátusok sorából Bajkay Endre két nappal a két konvent összegyűlését megelőzőleg az unió mellett „A magyarhoni két ev. felekezet gyakorlati tekintetbeni egybeolvadásáról“, melyben ajánlja, hogy a szlávokat meg kell győzni a felől, hogy az egyesülés által nyelvök nem forog veszélyben. Egyebekben Székács-sal megegyezőleg az unió lassú, fokozatos életbeléptetésének barátja, a Székács által ajánlott fokozatok betartásával.¹

Eddig érlelődött az ügy az egyházi testületek zöld asztalainál és a sajtóban, midőn elközelgett a *konventi gyűlés* napja, melyet mindkét felekezet Pesten tartott meg, az ág. evangélikusok szept. 8-án, a reformátusok szept. 9-én. Az unió történetének ez volt a legkiemelkedőbb mozzanata, az egyesülést óhajtó kedélyeknek legfényesebb megnyilatkozása; méltó azért, hogy mindkét konvent tárgyunkra vonatkozó határozatáról részletesen emlékezzünk meg.

Az ág. evangélikusok konventje Zay felszólalásával kezdődik, a ki férfias hangon felel az ellene szláv részről emelt elkeseredett gyanúsításokra, a maga tetteit a konvent bírálata alá bocsájtja, kijelentvén, hogy ha ez az ítélet őt bűnösnek

¹ *Pesti Hirlap* 1841. 70. sz.

nyilvánítja, kész lemondani főfelügyelői állásáról. Férfias nyilatkozatára a pánszlávismus elleni izgatottság és ingerültség a felelet. Egymásután emelkednek fel a gyűlés legtekintélyesebb tagjai: Kubinyi Ágoston, Szeberényi János, Draskóczy Sámuel, Szentiványi Károly, Pulszky Ferencz és mások, helyeselve a Zay eljárását, kemény szavakkal illetve a pánszláv izgatókat. Mintha csak a pünkösdi Szentlélek ülne kettős tüzével a nyelvekre, míg a pánszlávismuskak egy sem akad szószólója, ha akadt volna, a hangulatból kivehető, hogy egy második országgyűlés jelenetei következhetnének; hiszen az izgató a sötétet keresi, bujtogatni napfénynél nem lehet. Az enthusiasmusig csapongó hazafiúi hév a magyar nyelvet derekasan megvédelmezi ellensége ellen. A lelkes és tüzes szavakra helyesli a gyűlés Zaynak tetteit s feláll Szentiványi tiszai követ és indítványozza az uniót, hogy egy vegyes választmányba tagokat küldjenek ki javaslattétel végett. Az indítványt egy szívvel-lélekkel elfogadják és 41 tagot küldenek a választmányba. Ezután megkésztik a ref. konventhez szóló átiratukat, a mely, mint a lelkesedés és komoly szándék igazi tükre, megérdemli, hogy egész terjedelmében ide iktassuk. Az átirat ez:

„Méltóságos és főtisztelendő egyetemes egyházi gyűlés!

A kik vallásunk közös alapjában, a hit, remény, szeretet közös kútfejében mindig egyek valánk, kiket századoknak viszontagságai jó s balszerencsében, jog- és törvényekben osztályosokká tettek, — meleg testvérszeretettel szívünkben, szilárd, férfias akarattal keblünkben s rendíthetetlen bizodalommal az isteni gondviselésben, mely századokon át érleli, de megérleli az emberiségnek üdvös műveket: — nyújtjuk testvérileg, testvéri fogadtatást váró jobbunkat és kimondjuk a szót, melyben vallásunkra, magunkra, hazánkra s az emberiségre üdv s malaszt rejlik, — kimondjuk a szót, melyet közel két századon át édes reményként ápolt annyi őszinte kedély: és e szó ebből áll: „*egyesüljünk!*“

A kor szellemének szelíd haladása szenvedelmeket csillapított; a szabad észhasználat, a protestantismus e közös jelleme elfogultságot osztatgatott; politikai körülmények akadályokat hártották el s a fogékony keblek akarattjára kedvező alkalom int. Ily pillanatban s ily viszonyok között költé fel Isten az egyesülés szózatát, és nekünk úgy tetszik, hogy e szózatban a kor nyelvének szózata zeng, és kebleinkben e szó csengése visszhangra talált.

Mi tehát, az ágostai hitvallást követő magyarországi evangélikusok, mind a négy egyházkerületünk egyetemes közgyűlésében egybegyűlve, komoly megfontolás után egy szívvel-lélekkal, közös és közértelemmel valljuk és kijelentjük: hogy mi a magyarországi két evangélikus felekezet egybeolvadását buzgóan óhajtjuk; valljuk és kijelentjük, hogy ezen egybeolvadás mind a két felekezet közös érdekében jó, üdvös, sőt szükséges is. Valljuk és kijelentjük, hogy oly lényeges akadályt nem ismerünk, mely ha mindkét részről tiszta és erős akarat lesz, az egybeolvadást gátolhatná s azért valljuk és kijelentjük: hogy mi a két evangélikus felekezet egybeolvadására tehetségünk szerint közremunkálni magunkat elhatározzuk. Ime tehát a testvérszeretetet s a férfias akarat nyilatkozása, melyet a helv. vallástételű méltóságos és főtisztelendő egyetemes egyházi gyűléssel azon édes reményben közlünk, hogy abban velünk egyetérteni, testvéri jobbunkat testvérszeretettel fogadni s minket hasonló nyilatkozattal megörvendeztetni méltóztatnak

A mi már e szent s üdvös szándok valósítását illeti: mi úgy vélekedünk, hogy az óhajtott egyesülés módjának a protestantizmus közös elvei vezérlete melletti kidolgozása legsikeresebben vegyes választmány által történhetnék, mely javaslatát mind a nyolcz superintendentiákkal közölné, hogy így annak idejében mind a két evangélikus felekezet egyetemes gyűlésében megvizsgáltatván, annak rendje módja szerint közhatározat hozathassék.

Nem kételkedhetvén, hogy testvéries ajánlközásunk a méltóságos és főtisztelendő egyetemes egyházi gyűlésnél rokon indulatra s kész elfogadásra talál: részünkről e választmányhoz a következők nevezettek ki: Mind a négy kerületi felügyelők, mind a négy superintendens. *Dunántúlról*: Benyovszky Péter. Horváth Dániel táblabírák; Perlaki Dávid esperes, Wimmer Ágoston, Haubner Máté hitszonokok; Hettyéssy László sopronyi professor. *Dunamellékről*: Justh József és Scultéty Pál t. bírák; Kanka Samu esperes; Simko Vilmos hitszónok; Boleman István prof. *A bányai superintendentiából*: Tihanyi Ferencz temesi gróf, Schedius Lajos k. tanácsnok, Sréter János alispán. Kubinyi Ágoston, Lissovényi László, Kosuth Lajos t. bírák; Valentinyi János esperes, Chalupka János, Mikolay István, Székács József hitszónokok. *Tiszamellékről*: Draskóczy Sámuel alispán s ker. helyettesfelügyelő, Szontagh István esperességi felügyelő,

Szentiványi Károly, Pulszky Ferencz, Fabriczy Sámuel, Spóner Pál t. birák; Spissák György esperes; Fernjencsik Sámuel, Kolbenheyer Mórítz hitszónokok; Vandrák András, Hlavacsek Mihály és Pelech János professorok. A vegyes választmány elnökségére pedig nagyméltóságú széki gróf Teleki József koronaőr ő excellentiáját bátorkodunk megkérni. A gondviselőnek mutató ujja az idők tanácsában mutatkozik. A süker áldása Istennél van, embereké a szándék, akarat, ügyekezet. Forrjunk össze szándékban, akaratban, ügyekezeten s Isten segédelmével összevezérlendjük a folyam elszakadt két ágazatát, hogy egyesülten, diszben, erőben, tehetségben meggyarapodva, szent rendeltetésének az idők viszontagságain keresztül megfelelhessen. A kik egyébiránt stb.

Költ 1841. szeptember 8-kán Pesten tartott egyetemes közgyűlésünkben.¹ (Aláírások).

Ezen átiratot szept. 9-én a ref. konventhez, egy „fényes küldöttség“ vitte át, a melynek szónoka Jozeffy Pál tiszamelléki superintendens volt. Jozeffy szép beszéde nagy lelkesedést keltett a konventben s alig hangzottak el testvéri érzelmeiket tolmácsoló szavai, azonnal feláll *Fáy András*, indítványozza, ajánlja az uniót, a mire egy szívvel-lélekkel kiáltott „elfogadjuk!“ lett a felelet. A nagy öröm és lelkesedés azonban korai volt, br. Vay Miklós mint a tiszántúli egyházkerület követe, megbizója nevében üdvözli ugyan az uniót, de a kivitelben legyőzhetetlen akadályokat lát; de felszólalásra főleg az indította, hogy a konvent nézete szerint nem illetékes ez ügyben határozni, annak határozatai nem kötelezők az egyházkerületekre s miután a konvent kormányzó testületnek nem tekinthető — a mint ezt Vay történelmi alapon bebizonyítja: — a vegyes választmányba tagokat nem küldhet, ez a kerületek belkörü joga, bizassék tehát az egész unió-ügy a kerületekre. Vaynak jogilag kifogás alá nem eshető indítványa, mely a kerületek jogait védelmezi a konventtel szemben, nagy zendülést támasztott. „Hosszas és viharos“ vita indul meg, de csak Ragályi Tamás osztja Vay véleményét, a többiek a konventet illetékes testületnek állítják arra, hogy a vegyes választmányba tagokat küldhessen. Ez a vélemény az elnöknek országgyűlési példákra hivatkozása után győzött is és 18 tagot választottak az unió bizottságba; ezek: világi részről a négy főgondnok, Ragályi Tamás, Dókus László, Zsombory Imre, Nyári Pál, Fáy András és Zsoldos Ignác; egyházi részről: a négy superintendens, Pol-

¹ Ez átiratot közli a *Pesti Hirlap* 1841. 73. sz.

gár Mihály főjegyző, Szeless Sámuel, Nagy Mihály és Futó Sámuel esperesek. Belenyugodtak, hogy a választmány elnöke az ág. ev. konvent által ajánlott református gr. Teleki József koronaőr legyen és testvér-konventnek felekezetieskedésen felülemelkedését hasonlóval viszonzni akarva, alelnökéül gr. Zay Károlyt kéri fel e vegyes választmányának.

A két konvent lefolyása tagadhatlanul nem egyforma benyomást tesz a történészre. Míg az ág. evangélikusok lelkesedése tiszteletet parancsol, őszinte szándéka emeli a keblet, addig a reformátusoknál érezhető lágymelegség nem sok reményre jogosít a jövőben; amazok közvetlenül érezték a pánszlávismus bontó erejét, ez ellen az erősebb testvér karját is keresik s a testvéri jobbot a hazafiúi érzelem is mozgatta, emezek erejük tudatában nem rajonganak úgy az egyesülésért, sőt a tiszántúli egyházkerület hideg magatartása fagyasztólag hat a melegedni kész szivekre is, mert a Vay felszólalásában hallgatólag benne volt a kerület hidegsége is. Hogy a lelkesedés nem lángolt oly magasra a reformátusok konventjében, mint az ág. evangélikusokéban, ez kitetszik abból is, hogy míg emezek 41 tagot küldtek az unió vegyes választmányába, addig a reformátusok mindössze 18 taggal képviselték magukat.

Ez a hatás meglátszik azon vezérczikken is, melyet ez alkalommal Kossuth írt lapjában „Unió“ cím alatt.¹ Kossuth csüggedni sohasem tudott s ennélfogva azt írja: „még fél éve sem mult, hogy az unió nagy gondolata köztünk forog és ma már ezerek ajkairól száll az óhajtás, ezerek kebelében buzog a szilárd szűz akarat és mi a meggyőződés szent hitével mondjuk: az unió meglesz!“ de ő is a távoli jövő homályában sejti már csupán az egyesülést, nem reméli annak hamarosan megvalósulását, mert „rögtöni süker még az ihletésnek varázshangját sem követi“; lángol ugyan a lelkesedéstől, de a borongás némi árnyéka is ülni látszik minden reménye mellett is eme szavaiban: „erősen hiszszük, hogy az értelem fáklyája előtt eloszland a még itt-ott veszteglő homály és a szeretet szelíd melegénél kitágul a szorult szűk kebel; és biztos hiedelemmel állítjuk, már most is ott áll az ügy, hogy ha találkoznék vagy egy zöld asztal, mely mellől az egyesülni nem akarás szólamlanék meg, az ily megszólamlás, hogy ha hátranéz, nem fogná háta mögött találni a közvéleményt, azon közvéleményt, mely a népszava és épen azért az Isten szava“.

¹ *Pesti Hirlap* 1841. 73. sz. E cikk ugyan névtelenül jelent meg, de hangja, irálya Kossuthra vall.

Lic. RácZ Kálmán.

JÉZUS HEGYI BESZÉDE.

(Második közlemény.)

Máté evangélista egy pár tájékoztató utalás előrebocsátásával kezdi meg a hegyi beszéd szövegének a közlését. Ebből és Lukács vonatkozó előadásából (Luk. 6, 12—16. v. ö. Máté 5, 1—2.) látjuk, hogy az Úr az előző éjszakát Istenhez intézett imádkozásban tölté el. Mikor pedig megvirradott, magához szólítá tanítványait s mivel a Genezáret tó mentén nagy sokaság gyűlt körébe, felméne a magaslatra, hogy onnan szóljon a hallgatósághoz. Kellően nem lehet kideríteni, ha vajjon ezek a gyönyörűséges igék, a Kaperncumtól délnyugoti irányban végig nyúló Hattin nevű mészhegyeknek emelkedetebb fensíkján, avagy a talmudistáktól szent városnak tartott Safed mellett elterülő hegyen hangzottak-e el? Elég annyit tudnunk, hogy miként Jehova az ó-szövetségi törvényt Mózes által a Sinai hegyről közölte Izráel népével, akként a kegyelmi szövetségi evangéliumi igéit, a szeretet örök tanát, az ő szent Fia által, a Tiberiás tengere körül elvonuló hegyek ormáról jelentette ki, a lelki Izráelnek idvességére. Itt tehát nagyobb próféta beszél, mint a minő volt Mózes; a mennyiben Idvezítőknek az evangélista által rajzolt méltóságos megjelenése, ünnepeles magatartása, szent komolyságot parancsoló alakja egyaránt igazolja, hogy ő nem az angyalok közvetítése révén tudtul adott törvénynek a tolmácsa, még kevésbé nemzeti eszmék és váradalmak megvalósításáért lelkesülő hős és épenséggel nem időhöz és térhez kötött muló reménykedések érdekében agitáló népszónok, hanem amaz ígért Szabadító, Istennel azonos lényű, örök létű és hozzánk a bűnt kivéve, mindenben hasonlatossá lett Messiás, a kinek ajaka igazságot szól, tényeket beszél.

Tanítását gyöngéd, vonzó s mégis oly megrázó hangon kezdi. A próféták látomásainak, jóslatainak igazságát erősíti meg s lángnyelvű szózataikat visszhangozza, midőn a világ,

bűn és halál rettentéseitől megfélemlült lelkek előtt örök boldogságról beszél. Szemei előtt ott állanak tanítványai és Galileának elárvakodott szegény koldusai, a kegyelemkenyéren tengődő rongyos néptömeg, melyet megvet a gögös világ és szánalmatlanul mellőz a hatalmas. E külső nyomor azonban csak tükre annak a benső szükségnek és lelki szegénységnek, mely az igazság után való epedő vágyakozásban tör ki. Ám a világi javakban bővölködő embernek is érezni, tudni kell, hogy ide alant csak zsellér és jövevény, s maradandó értékű kincsre csak a mennyekben talál. A mennyek országának kapuja pedig azok előtt nyílik fel, a kik lelkükre gondolva, fájdalmasan tapasztalják, hogy minden tekintetben segedelemre rászorult nyomorult szegények s e tudattól indíttatva, boldogságukat, üdvöket a Jézus által alapított messiási országban, azaz a kegyelem és dicsőség örök birodalmában keresik és találják meg (3. v.). Az ilyen lelkiképen való szegénység bánatot, szomorúságot, vigasztalás után epedő sóhajtást szül. (Ézs. 61, 2.) Nem az a bánat ez, melyet e világ egyidőre orvosolni bír, de következménye utoljára is a halál, hanem az a mélységes fájdalom (2. Kor. 7, 10.), melynek egyedüli gyógybalzsama Izraelnek vigasztalása az Úr Jézus, a ki ha olykor késedelmezni látszik is, a maga idején letöröl minden könnyhullatást s valóra vált minden reményt (4. v.). E lelki szegénység és szomorúság meggörnyeszt, alázatossá tesz s míg az öntelt kevélyek türelmetlenül elnyomják az istenfélő becsületes kegyest s üldözőbe veszik az ártatlant, azalatt sokaknak úgy rémlik, mintha a békén tűrők útfélen dőlnének ki a cél elérése előtt. Hajh, de ez csalfa tűnő látszat! A szelíd lelkűeknek az alázatos szívű szelíd Megváltó (Máté 11, 29.) minden háborúság felett kivívandó győzedelmet, az ő országának örökségét, az ígéret földje (Palästina) által jelképezett romolhatatlan Kanaánt igéri birtokul. Boldogok hát a szelíd lelkűek. És boldogok, a kik éheznek és szomjúhozák az igazságot, azaz azok, a kik méltó komolysággal s benső buzgalommal tudakozódnak affelől, mi módon igazulnak meg Isten előtt? Vajjon bűneik sokasága s álnokságuk áradata ellenében van-e számukra menedék valahol? Vajjon nem vesznek-e el menthetetlenül a hitetlenekkel s gonosztevőkkel együtt? E színlelés nélkül való töredelmes töprengésre ad feleletet, e lelki éhség és szomjúság csillapítására nyújt életnek kenyerét és italát az Úr emez ígéretében: ők megelégtettek. Mintha mondaná más szavakkal: Itt alant tusakodtok a miatt, vajjon irgalmat találtok-e egykor Isten trónja előtt? vajjon szenteknek, ártatlanoknak, országa polgárságára érdemeseknek tart-e

benneteket amaz igaz Biró? Ne bánkódjatok oly igen! Teljes mérvben elnyeritek a remélve várt igazságot (6. v.). Épen ez a nyugtalanító, háborgó büntudat kelti fel a mások iránt tartozó irgalmasságot, azt a résztvevő szeretetet, mely többet ér minden áldozatnál. Az ezen erényt gyakorlók azonban nem jutalmul, sem nem viszonzásul, hanem ingyen, ajándékképen nyernek irgalmasságot attól, a ki ezt mondotta: Irgalmasságot cselekeszem ezer iziglen. Következik a tiszta szívűeknek ígért boldogság, a mely az Isten színének látásában határozódik. Szóltott erről hajdanán már a zsoltáríró is, midőn az tiszta szívű kegyeseket a dicsőség királyának lakóhelyéhez való járulhatásra méltóknak hirdeté (Zsolt. 24, 3—4.). Csakhogy ha a szív tisztasága a teljes ártatlanságban és büntelenségben állana, a mint Hieronymus gondolta, vagy ha a gonosz gondolatoktól s testi vágyaktól ment erkölcsi s lelki szeplőtelenséget feltételezné: akkor kicsoda juthatna az Úr elé? Idvezítők itt azokra gondol, a kiknek szívök redői nem rejtegetnek mást, mint a mit ajkuk hirdet s tettök igazol; a kik Dávidként, bűnös és nyomorult voltuk őszinte beismerésével, remegve, de gyermeki bizodalommal közelednek az igaz és szent Isten zsámolyához; a kik ily módon Istentől születnek (1. Ján. 3, 9.) s az ő Lelke vezérlete mellett járnak életöknek minden idejében. Számukra az Úr a legnagyobb boldogságot igéri: ők az Istent meglátandják. E választottak hivatása a külvilág irányában az, hogy békességet hirdessenek s hozzanak létre az atyafiak között, a hol oly nagy a viszálykodás, féltékenység és önző érdekhajhászat, hogy az Isten képe és hasonlatossága majdnem eltűnni látszik a földön. Nem is lehet emberek között állandó békességet még csak képzelni sem. Jézus sem a tétlen, áldástalan, holt mozdulatlanságra, vagy épen az eg esek és nemzetek versenyének megszűnésére gondol, hanem arra a szellemi s erkölcsi tevékenységre, mely a mások holdogítása, benső nyugalma s lelki összhangja létesítésének önzetlen munkálásában nyilvánul s még az ellenségnek is szívből óhajtja a javát. A jó lelkület emez édes gyümölcse bizodalmat, lemondást, szóban és cselekedethen nyilatkozó készséget feltételez. épen ezért megfelelő a hozzá fűzött ígéret is: Isten az ő fiai gyanánt és így a Messiási ország legméltóságosabb, legdicsőbb, legkitüntetőbb jelzőjével felruházott polgáraiul ismeri el a békesség szerzőit. A bűnös világ és a sátán mindenütt egyetlenséget, zavart idézván elő, rendszeren ezeket a békességszerző kegyeseket ostromolja a leghevesebben, a honnan ők ide alant állandóan háborúságot szenvednek az igazságért, tudniillik azért a kinyilatkoztatott

isteni tényért, hogy nincs senkiben másban idvesség, csak egyedül az igazság felkent királyában, Jézus Krisztusban! De a háborúságot szenvedőknek — ha szinte földi pályájukon nyomról-nyomra tövisek vérzik is lábaikat — az égben egykoron bizonyos osztályrészök leend az üdv.

Ime Krisztus tanításának lényege és célja az örök boldogság, melyet hét különböző lelki állapotra s tulajdonságra utalólag, hét változatú s mégis egynemű és azonos üdvjében mutat fel, a mely üdvjő a nap fénysugaraihoz hasonlóan, mind egy góczból árad szét s ugyanoda tér vissza, a mely központ az Isten örök Fiában vetett rendületlen *hit*. Ennek a tudománynak hirnökei gyanánt bocsátá el apostolait szerte e nagy világba, mint bárányokat a farkasok közé. Útravalóul nem adott nekik földi kincset, hatalmat, de adta amaz egyedüli legfőbb vigasztalást, hogy kik ő érette élnek s halnak, boldogok lesznek örökkön örökké. Ez amaz enyészhetetlen, hervadhatatlan, szeplőtelen örökség, mely vár reájok a mennyekben. Most hát áldó kegyelmes tekintetét tanítványaira irányozva, ekként folytatja: „Boldogok vagytok, mikor majd szidalmaznak és üldöznek s hazudozva minden gonoszt mondanak ellenetek én érettem. Örüljete és örvendezzete, mert a titjaltatok bőséges a mennyekben; mert ekképen üldözték a prófétákat, kik előttetek voltak“. Tehát az *Úrért*, az ígért és testben megjelent Messiásért, mint a megvalósult igazságért *szenvedni* kell választott híveinek; csakhogy aztán valóban ő érette s ne képzelt önigazságukért tűrjék el a bántalmakat. Utóbbi esetben elvették jutalmukat, az előbbieken pedig — ám egyáltalában nem érdemökért, hanem ingyen kegyelemből — dicsőség és a próféták győzelmeihez hasonlóan, diadal lesz osztályrészök.

Hivatásuk s küldetésök vezérlő elvét ezekben az igékben fejezi ki az Úr: „Ti vagytok a földnek a sava (13. v.), ti vagytok a világnak világossága!“ (14. v.). Só és világosság nélkül nem gondolható szerves élet; e két tényező hiányában rothadás martalékkává lesz az ember, állat, növény egyaránt. És miként a só, meg a világosság, a természeti adományok közt a legszükségesebb, legnélkülözhetetlenebb két dolog, épen így van ez a szellemerkölcsi világban is. A só, a rothadástól megóvó és épségben fentartó erőnek, a világosság az életet tenyészetet virágzást, gyümölcsözést elősegítő oknak, a föld az emberiség különböző rétegeiből egységes egészszé gondolható tömegnek, a világ szintén az egyetemes emberi társadalomnak a képe. E szerint e hasonlatossági kifejezéssel azt adja tudtul tanítványainak, hogy nekik az egyetemes ember-

világra kibató legfenségesebb hivatásuk van, mihez képest feladatuk a lelki, erkölcsi megújulás, megtartás és célra vezérlés munkájában határozódik. Előre figyelmeztet arra az eshetőségre is, a mely — megbizatusuk fontosságának és szentségének szem elől tévesztése folytán — várhat majd rájuk. A só is megromolhat, izetlenné, használhatatlanná válhatik, a mikor nem lehet azt megszósás által eredeti rendeltetésére alkalmassá tenni, s ilyenkor aztán nem való egyébre, mint hogy kidobják és az emberek eltapossák. Ekként a tanítványok is, a kiknek jelképe a só, ha egyszer hűtelenekké és ily módon képtelenekké válnának a rájuk bízott tiszt teljesítésére, soha többé nem nyerhetnék vissza Úrok bizalmát s helyrehozhatatlan hibájukért kiengesztelhetetlen harag sújtaná őket. Viszont mint a kik a világnak világossága gyanánt, szellemi s erkölcsi tekintetben a sötétséget elűzni, az igazság és világosság fáklyáját fennen lobogtatni, azaz fényelni, tündökölni tartoznak, nem vonulhatnak, nem rejtőzködhetnek el semminemű ürügy alatt a társadalom köréből. Nekik világolni kell, mint a tartóba tett gyertyának s nem zárkozhatnak el az emberek tekintete elől, miként nem ama város, a mely hegyen épült. De hát vajjon kik azok, a kik a próféták nyomdokiban járó tanítványoknak lelki utódai gyanánt — miként a föld sava és a világ világossága — oly kiválóan fontos rendeltetés betöltésére vannak hivatva? Talán a római katolikusok által képzelt ecclesia repraesentativa, a klérikusok, a papság, avagy általában a lelkipásztori rend, vagy különbség nélkül minden keresztyén? Sem az egyik, sem a másik; hanem csakis azok, a kik szívvel-lélekkel valóságosan tanítványai az Urnak s mint ilyenek, az ő Lelkének és igéjének erejével felövezve, követésre készítő szeplőtelen életök s hitengedelmességök vonzó példájával világolva s az örök igazságról nyíltan vallást téve, megóvják az embervilágot a szellemerkölcsi romlás veszélyeitől s ez áldásokért egyedül Istent, a mennyei Atyát dicsőítik.

Szónoki fordulattal új gondolatot vet fel és fejt ki Jézus ez ötödik rész tizenhetedik versétől a hatodik rész tizennyolczadik verséig. A zsidó közhiedelem nevezetesen az volt, hogy az eljövendő Messiás új törvényt ad népének; másfelől meg a rosszakarató farizeusok azzal gyanusították őt, hogy a Mózes törvényét megmásítani sőt eltörölni akarja. Mind a két irányú alaptalan vélekedés ellenében, védelmére kél Idvezítőnk mennyei Atyja kinyilatkoztatott akaratának, határozottan kijelentvén, miszerint *ő a törvénynek nem az eltörlése, de a betöltése végett szállott alá e földre* (5, 17—19), hogy ezen az úton

megvalósítsa Isten országának igazságát. Ezt a gondolatot fűzi tovább, a törvénynek farizeusi hagyományos értelmezésével ellentétben, tisztán az ó-szövetségi kánon vonatkozó tételeinek lelki értelmezése alapján, midőn első renden is azt igazolja, hogy Mózes és a próféták összes iratait — a mennyiben azok Istennek szent, igaz és örök akaratát tartalmazzák — az utolsó betűig, teljes érvényében tiszteli, elismeri és életét s tanításait tökéletesen ahhoz szabja; annak kisebb és nagyobb jelentőségűek gyanánt tartott rendeleteit különbség nélkül, egyenlő fontosságúaknak tartja és nyilván láthatólag az egész világ előtt megmutatja, miként lehet és kell a törvényt tökéletesen betölteni — a mire természetesen egyedül ő, az isteni Mester vala képes. Nála tehát a törvény tökélyesbítéséről és befejezéséről nincs szó, (*Ritschl, Lehre von der Rechtfertigung II. 274.*) mert tanításában a lényeg az ősi régi kijelentéssel azonos; csakis az alak, a forma új. Hogy mily kevésbé akarta a törvény érvényét elvitatni, megtetszik abból az eljárásból is, mely szerint a megczáfolás végett felsorolt tételeket nem ekként idézi: „Meg vagyon írva“, hanem így: „Hallottátok, hogy megmondott a régieknek“. Ezzel a kifejezéssel azt jelezi, hogy a mit a zsidó nép ősei a zsinagógákban szóbeli előadás útján hallottak, az nem mind akképen van megírva a törvényben. Így p. o. az ezen rész 31. és 43. versében olvasható tételeket, hamis magyarázás révén plántálták be a farizeusok a közéletbe. Sőt még a határozott parancsolatok szellemét és célját is elcsúrták csavarták s tisztátalan szívök érzelmeit ezzel az igazsággal igyekeztek elpalástolni, mely nem a mennyországban, hanem a pokolban található fel. (*Luther, Auslegung zu Matthäus. Walch-féle kiadás, VII. kötet.*) Ennek igazolására elegendő bizonyítékul szolgál a Mózes irataiból kölcsönzött alább következő hat (de Wette. Meyer), de nem öt (Hilgenfeld), sem nem hét (Köstlin). példa, a melyeknek írásszerű igazi fejtegetésével, a farizeusok által képviselt egyoldalú és téveteget felfogás leálcázása kapcsán, az Isten akaratának mélyreható s erkölcsileg feltétlen érvényét mutatja fel.

Elsőben is idézi a hatodik parancsolatban foglalt tilalomhoz (Exod. 50, 13.) az írástudók által hozzáillesztett azt a pótlékot, mely szerint a farizeusi törvényhozás a valósággal elkövetett *gyilkosságot* halálbüntetéssel torolta meg (Máté 5, 21—26.). Jézus jól tudta, hogy az embergyilkosság ellen kiadott törvény nem indokolatlan s nem céltalan, mert a hitelent a gyűlölködés és irigység elragadhatja erre a rettenetes bűnre. Azt is tudta az Úr, hogy a földi igazságszolgáltatás előtt különbség van az elkövetett bűnök büntetési nemei közt, sőt

Isten törvénye sem egyenlően sújtja például a bosszúvágyat és a gyilkosságot. Ámde ennek nem az az oka, mintha Isten előtt egyik bűn menthetőbb volna a másiknál; ő vele nem lehet perbe szállani s a bűn minősítése felett vitatkozni. Általános érvényű elv gyanánt tehát e pontra vonatkozólag azt tanítja Jézus, hogy az ő követőiben még fel sem tételezhető eme hallatlan bűnnek, t. i. a gyilkosságnak már a gyökere is, úgymint az irigység, gyűlölet, harag, bosszúvágy Isten ítélete szerint különbség nélkül egyformán büntetésre méltó s nem egyéb, mint alattomos gyilkosság. Ebből folyólag az a kötelességünk, hogy minden ilyen tisztátalan érzületet s gondolatot keblünkől végképen kiirtsunk s felebarátaink iránt szelidséggel, könyörületességgel, engesztelékenységgel viseltessünk, mások kárát tőlünk telhetőleg elhárítsuk és még ellenségeinkkel is jót tenni igyekezzünk. Mert miként közelíthetne az Úr színe elé, vagy járulhatna az ő szent asztalához az, a kinek szíve gyűlölettel van tele, vagy a ki nem szereti az atyjafiát, a kit lát: az Istent, a kit nem lát, hogyan szeretheti? A következő példával (27—30. v.) pedig azt igazolja az Úr, hogy a farizensi hagyomány a hetedik parancsolatban kiadott tilalmat (Exod. 20, 14.) szintén elferdítette, midőn annak hatályát csupán a házasságtörésre, de nem egyúttal a paráznaság indokaira is vonatkoztatta. Hasonlóan gyöngíti e parancsolat erejét a tridenti zsinat határozománya (Sess. V. cap. 5.), a mely Augustinus felfogása (*qui hoc fine et hoc animo attenderit ut eam concupiscat, quod iam non est titillari delectatione carnis, sed plene consentire libidini*) alapján csakis a tényleges házasságtörést kárhoztatja. A görög egyházi atyák szintén nem elég szigorúak e kérdés taglalásánál. (*Chrysostomus*: 'Ο γὰρ σπουδαίων ὁρᾶν τὰς εὐμόρφους ὄψεις, αὐτὸς μάλιστα τὴν κάμινον ἀνάπτει τοῦ πάθους.) Mert Krisztus szavainak értelme és jelentősége az, hogy ha a te szemed vagy kezed megbotránkoztat téged s olyasmi tisztátalan gondolatra izgat, már ezzel (*Bengel*: iam eo ipso) a szivedben, mint az érzés és kivánság tűzhelyén, paráznaságot követtél el. Ennél fogva feltétlen önmegtagadás szükséges ahhoz, hogy az ember, e tilalom áthágása által, örök üdvösségét ne kockáztassa vagy épen a kárhozatra ne jusson. Gyakorlati alkalmazás szempontjából meg az Úr magyarázatának igazsága az, hogy minden tisztátalan cselekedetet, szemérmetlen magaviseletet, szavakat, gondolatokat és gonosz kivánságot kerüljünk, tes tünköt lelkünket egyaránt, mint a Szentlélek templomát tisztán megőrizzük, úgy a tisztas házas életben, mint azon kívül. Ezzel van kapcsolatban az a példa is (31. 32. v.), mely a há-

zasság érvényének felbontására vonatkozik. Mózes törvénye ugyanis megengedte (Deut. 24, 1.), hogy a férfi az ő feleségét, ha abban valami rutságot talál, elválási levéllel elküldhesse a háztól. Úgyde ez engedékeny Hillél iskolájához tartozó zsidók azt az általánosan közkeletűvé vált magyarázatot fogadták el, mely szerint a férj az ő feleségét bármi csekély ürügy miatt, ötletszerűleg és önkényesen, a farizeusok vélekedése szerint meg hármely ok miatt is (Máté 19, 3: *κατὰ πᾶσαν αἰτίαν*, v. ö. *Josephus*, Antt. 4, 8, 23. *Rosenmüller*, Scholia in V. T. ad Deut. 24, 1.) eltaszíthatja magától. Még a szigorúbb Sammaisták sem csináltak e kérdésből lelkiismereti dolgot, a mennyiben a hatóság előtt emelt vád alapján, fajtalanság elkövetésének czíme alatt feloldozottnak tekintették a házasságot. Jézus mindezen scholastikus értelmezésekben lelkiismeretlenséget lát s a Mózes által megnevezett rútságnak („ervath dabar“), mint válási indoknak, a törvény által (Lev. 20, 10.) különben is halálbüntetéssel sújtott paráznaságot állapítja meg s ez indokból tartja felbontottnak a házasságot (Máté 19, 9.). Ezzel a bölcs kijelentésével a nő erkölcsi méltóságát és önérzetét sértő férji önkénynek vágja el az útját s a válási esetek számát lehetőleg korlátozza. Ha már azonban ezt az egy válási indokot megállapítja, úgy véljük, hogy a házasság szentségét és célját veszélyeztető más hasonló jellegű és minőségű indoknak is jogosan hely engedhető. Ebből az is következik, hogy a római katolikus egyháznak az a határozmánya, a mely Márk 10, 11 és Lukács 16, 18 egyoldalú, elfogult értelmezésére hivatkozva, csupán az „a toro et mensa“-féle válás megengedésére szorítkozik, valamint az ezen rendelkezés védelmére kieszelt hypothesis az Írásból nem igazolható (*Michaelis*, Mos. Recht II. §. 120. *Keil*, Archäologie II. §. 110. *Saalschütz*, Archäologie II. Kap. 62. h. ö. *Hug*, diss. de coniugii christ. vinculo indissolubili Frib. 1816.).

Ugyanilyen csalárd célzattal és önkényesen ferdítették el az írástudók a *hamis esküre* vonatkozó tilalmat, midőn azt tanították, hogy bárki is eleget tesz a Mózes törvényének, ha az Isten nevét hamis esküvéssel nem káromolja s ígért fogadását beváltja. E mellett figyelmen kívül hagyták s büntetés nélkül elnézték a szükségtelen esküdözést, átkozódást, káromkodást s beérték azzal, sőt egyenesen csakis azt sürgették, hogy a fogadalmakat kiki pontosan teljesítse (Máté 5, 33—37). Jézus ellenben, mennyei Atyja akaratához képest azt hirdeti, hogy az Isten szent nevének bárminemű könnyelmű, hiú és önző célból való emlegetése, nem különben a mennyre-földre

esküdözés, mint szintén a keleti fajoknál és fájdalom a mi magyar népünknel is oly szerfelett elharapódzott szitkos, átkos beszéd mind olyan rettenetes bűn, a mely büntetés nélkül nem marad. És pedig nemcsak magok a káromlók bűnhődnek, hanem azok is, a kik ezt a bűnt akár szótlanul elhallgatják, akár ráfigyeléssel istápolják. Az Úr követői Isten szent nevét mindig félelemmel s mély tisztelettel veszik ajkukra és őt mind szóval, mind cselekedettel szünetlenül magasztalják. Midőn azonban Krisztus a hamis esküt és az e nemű többi bűnt kárhoztatja, ezzel egyszersmind azt is kinyilvánítja, hogy a gyarló embert nem tekinthetjük oly feltétlen hitelességű lénynek, a kinek minden szavát, minden körülmények között, csalbatatlan igazság gyanánt lehetne elfogadnunk. Azért is intelmének czélzata az, hogy a becsület és tisztesség „igen” és „nem” szava, valósággal a megbízhatóság és hitelreméltóság záloga s pecsétje legyen. Ezzel távolról sem tiltja meg a polgári hatóság részéről támasztható azon kívánalmat, mely szerint hitelünket és igazságunkat Isten dicsőségére és embertársaink javára mindannyiszor biztosítani s fentartani kötelességünk, valahányszor ezt a szükség és az állami s erkölcsi jó rend érdeke méltán megköveteli. Az ilyen esküvést nem tilthatta meg Idvezítőnk már csak azért sem, mert ez közvetlenül Isten igéjén alapul. Példának okáért az ótestamentomi kegyes atyák Ábrahám, Izsák, Jákób, Dávid mindannyian esküdtek az Úr nevére. Jézus is esküdött; Pál apostol meg többször hívta bizonyságul Isten nevét. E szerint merőben téves az anabaptisták, quäkerek és nazarénusok eljárása, a kik nem annyira Justinus, Irenäus, Origenes vagy Hieronymus tekintélye, mint inkább saját balhiedelmök által vezetettve, a törvényes eskütételt megtagadják, holott Jézus csak a hamis esküt, káromlást, szóval az Isten nevének tiszteletlen emlegetését és az azzal való visszaélést tiltja, egyéb tekintetben pedig érintetlenül hagyta ezt a kánont: „Az Urat, a te Istenedet féljed, őt tiszteljed, hozzá ragaszkodjál és az ő nevére esküdjél” (Deut. 10, 20.).

Tovább menve ezeknek a farizeusi csalárd elveknek a leleplezésében, arról győződünk meg, hogy az ó-világ egy népe körében sem öltött oly nagy mérvet a *megtorlási jog* alkalmazása, mint a hogy azt a farizeusok jogtalan és emberietlen viselkedésében látjuk (38—42. v.). Mózes megengedte ugyan a bírónak, hogy ha az az igazsággal összefér és indokolt, abban másfelől az esetben az egymás ellen elkövetett botor sértéseket azonos eljárással lehet sújtani (Exod. 21, 24.). Viszont azonban ugyan ő megtiltotta a bosszuállást, versengést, haragot

s megparancsolta a felebarátok iránt való kölcsönös szeretetet (Lev. 19, 18.). De ez utóbbi rendelkezést a farizeusok teljesen figyelmen kívül hagyták s könyörtelen ítélkezésökkel a köz-nép jajját, siralmát, sérelmeit szaporították, ez által pedig a törvény szellemét meghamisították. Idvezítőnk ily szomorú példák láttára és végetlen irgalmassága által indítva, hirdeti tehát az evangéliumi erkölcsiség eszményi alapelvét, az önmegtagadás és önfeláldozó engedékenység erényét, mely a gonoszt jóval, a kiméletlenséget s erőszakoskodást türelemmel és önmegadással győzi meg. Mind a mellett e fenséges életelv hirdetésével érintetlenül hagyja Idvezítőnk az állam igazságszolgáltatási hatáskörét, mint szintén fentartja a hívők számára azt az útat-módot, hogy vitás vagy sérelmes ügyleteik rendezése s orvoslása végett a hatósághoz forduljanak, a mint erre vonatkozólag az üdvtörténelemben számos példával találkozhatunk.

A farizeusok épen ilyen istentelen módon ferdítették el a *szeretet* gyakorlásáról szóló mózesi alaptörvényt is. Abból nevezetesen, hogy a törvény a felebarátok iránt tartozó szeretetet kinek-kinek szívére kötötte, azt a hamis következtetést vonták le, mely szerint ellenségeiket gyűlölniök kell. A szeretetlenség ily ádáz elharapózása még a jobb gondolkozású pogányoknál is csak elvétve fordul elő (*Seneca*, de benef. IV. 26: Si deos imitaris, da et ingratis beneficia; nam et scele-ratis sol oritur et piratis patent maria.). Idvezítőnk annak okaért felmutatja hívei előtt, a mennyország polgáraihoz, az örök üdv leendő részeseihez méltó és illő erkölcsi élet eszményi főelvét, mely az Isten örök szeretetét megközelíteni törekvő egyetemes emberszeretben a legmagasztosabb kifejezésre jut. Mert hát a barátaink iránt tanusított rokonszenv és jóindulat nem nyom többet a mérlegben, mint azoknak a zsidók által halálból gyűlölt durva modorú és önző vámszedőknek meg a hitetlen pogányoknak az erkölcsisége, a mely pedig kétségen kívül a humanitás feltételeinek alig felel meg. Ám a hívő keresztyénnek a szeretet mivoltára vonatkozólag szem előtt kell tartani azt a tapasztalati igazságot, hogy Isten még az ellenségeivel, t. i. a bűnösökkel is, korlátozás nélkül érezteti kegyelmét és irgalmát, a miből első renden a zsidók, aztán a világ összes népei tanulják meg, miszerint az Úr nem személyválogató és épen ezért azt kívánja, hogy a népfajok sem egymás ellen, sem még kevésbé saját körükben elkülönítő válaszfalakat ne emeljenek, sőt még ellenségeiket is szeressék. Ez az a krisztusi szeretet, mely nemesen érez, áldást hirdet, jót tesz és még az ellenségért is imádkozik. Ez az a

krisztusi szeretet, mely hosszútűrő, nem gondol gonoszt, nem cselekszik álnokul, és soha el nem fogy. Ez az a krisztusi szeretet, a mely képessé teszi a porhalandót arra, hogy a minden tökéletességgel egyedül bíró Istenhez hasonlatossá lehet. Jól megjegyezzük: hasonlatossá; azaz *miként* a mennyei Atya tökéletes, akképen az ő szent Fia által elhívott és megváltott mennyei polgárok is tökéletesek tartoznak lenni a szeretetben, a hitben, az élő reménységben Vajha megértenők és megvalósítanók a szeretet eme fenséges királyi törvényét lélekben és igazságban!

Debreczen.

Dr. Erdős József.

T Á R C Z A.

A SKÓT TÁRSADALOMRÓL.

Felolvastatott a Lorántffy Zsuzsánna-egyesület ápril 2-iki szeretetvendégségén.

Ha valaki idegen nép közé megy tanulás céljából, tanácslom neki, hogy ne gyűjtsön előre információkat ott-járt emberektől, mert meg fogja banni. Minden embernek más a látóképessége, nemcsak a fizikai, hanem még inkább az eszmei, az erkölcsi dolgokra nézve: s ha másnak a benyomásait szedi fel előre, bilincseket vesz magára, a melyek megnehezítik járását, igen sokszor hibás útra terelik s a melyeket csak veszteség és fáradtság árán képes lerázni. Azért még egyszer azt mondom, az utazó ne vigyen magával pápaszemet, még ha a legjobb czég kínálja is azt, hanem nézzen és lásson a saját szemével. A mit így meg fog látni, az rá nézve mindég igazabb és hasznosabb lesz, mint a mások látásának eredményei.

Mielőtt én Skócziába utaztam volna, az előttem ott-járt egy-két jó emberemtől — mert még akkor alig hárman fordultak meg tőlünk ott, a gäelek ködös honában — a körülbelől ezekben összefoglalható információkat vettem: hogy a skótok *nagyon jó emberek, nagyon kegyesek, szörnyű sokat imádkoznak* és vallási dolgokban *meglehetősen türelmetlenek*. Hát ez többé-kevésbbé mind igaz, bár az egész kép mégis az én agyamban jelentékenyen másként alakult, mint barátaiméban: de azt egyikőjük sem mondta, hogy a mellett ez a nép, számra nézve alig valamivel több három milliónál, tehát egészében körülbelől akkora, mint Magyarországon mi protestánsok, a *legszivósabb, a legerélyesebb* népe a világnak; s olyan magas *kulturája* van, a szó igazi értelmében, a minőről az összes kontinensi népeknek még

csak sejtelmük sincs. De talán mégis jó, hogy ezt nem mondták meg, mert akkor nagyobb félelemmel és tartózkodással közeledem feléjük; talán nem is merek elég közel menni hozzájuk, s így örökre ismeretlenek maradnak előttem, mint ismeretlenek maradnak a nemzetek, ők is, mink is, annyi felületesen néző idegen előtt. De nagy jóságuk híre előre megnyert; teljes hittel és bizalommal közeledtem feléjük: s jóságuk révén lassanként megismerém *nagyságukat*. Igen, az a nép, mely kicsiny száma daczára, csaknem egyidejűleg három akkora alakot adott a világnak, mint *Scott Walter*, *Burns Róbert* és *Carlyle Tamás*: bizonyára a szellemi nagyságnak igen magas fokán kell, hogy legyen.

Ott töltött, mintegy két évre terjedő életemből, ott szerzett benyomásaimból akarok egyet-mást elmondani.

Nos hát igen, a skótok igen jó emberek. A magyar ember is tud jó lenni, mikor jó kedve van, vagy tudnak vele bánni; de a mívelt skótnál a jóság állandó lelki tulajdon; mintegy önkénytelen, erkölcsi természetéből folyó. Ott komolyan veszik a Krisztus tanát s érzik és tudják, hogy a földi élet, a maga ezer bajaival, csak így nyer bizonyos nemesebb tartalmat s adhat némi boldogságot. Mert azt mindenütt tudják a nemesebb szívek, hogy a boldogságnak tulajdonképen csak egyetlen módja van: *ha másokat boldogíthatunk*. S minél szélesebb körben él és nyilatkozik ez a meggyőződés, annál magasabb, annál jobb, mert annál boldogítóbb az a társadalom. S az én tapasztalatom és meggyőződésem szerint, sehol a föld kerekéségén *az önzetlen jóság* a társadalomban olyan fokig nem érvényesült, mint a kis Skócziában. Ez az erkölcsi alapja minden igazi kulturának; s *egyért* ezért neveztem én azt főntebb, olyan magasnak. Hogy vallásos, iskolai és emberbaráti czélokra ez a kis ország hány milliót áldoz évenként, otthon és a világ minden részében: arról most nem szólok. De áldozatkészségük egy ilyen tárgyáról megemlékezem, már csak azért is, mert mi is annak a révén jutottunk ki Skócziába; s mert az rájuk nézve nagyon jellemző. Ez az ú. n. *zsidó-missió*. Ők azt nem nézhetik tétlenül, így gondolkodának, hogy az a népfaj, a mely nekünk a Megváltót adta, egy jelentékeny részében még mindég a régi, konok sötétségben éljen. Meg kell őket győzni, hogy csakugyan a názáreti Jézus volt az ígért Messiás; meg kell őket nyerni a keresztyénségnek. E czélból missió-telepeket állítottak Európa több országának fővárosában, különösen ott, a hol az izaeliták nagyobb számmal laknak: így Budapesten, Prágában stb. Ott templomot, iskolát építettek s ez által azon városok művelődését állandóan

előmozdítják; és olykor-olykor egy-egy prozelitát is nyernek Mózes népéből, Krisztus tanának. S erre ők évenként sok ezer forintot költenek, a mi mind magánadakozásból foly be. Rendkívül *naivnak* tűnhetik fel ez a dolog, a magyar ember előtt. Igen, ez a kedves, naiv, megható gondolat csak a skótok szívében születhetett meg. De ne feledjük, hogy *minden nagy érzés naiv*; a nagy szerelem, a mély vallásosság, mind naivok, mert *hiten* alapulnak, a min a naivság is. De a zsidók megtérítésének ezen gondolatában, a naivságon kívül van valami nagyon komoly is, mint mindenben, a mi Krisztus életével összefügg. A „bolygó zsidót“ pihenésre bírni; levenni vállairól azt az iszonyatos átkot, melyet saját maguk kértek magukra és ivadékaikra, ama rettenetes napon, midőn a gyenge Pilátust rákényszeríték, hogy „az embernek fiát“ feszíttesse meg a gonosztevő Barabás helyett: nincs-e ebben valami fenséges! És az én meggyőződéseim szerint is, a zsidókérdésnek, a mely már eddig is annyi szenvedésbe és vérontásba került; s mely napjainkban ismét ijesztően fölmerült: ez az *egyetlen lehető megoldása*. Kibékíteni őket a legnagyobbal, a kit ez a faj a világnak adott; s ez által beolvasztani a keresztyén társadalomba.

Hogy mi, egyénileg, hányszor és hány alakban tapasztaltuk ottlétünkben a skót társadalom jóságát: azt elbeszélni szinte lehetetlen. Attól a perctől fogva, midőn a *leithi* parton szárazra léptünk, addig a pillanatig, míg ismét bucsút nem mondtunk a csodaszép Edinának, hogy úgy szóljak, jóságuk és szeretetük karjain tartottak folytonosan. Nemcsak anyagi szükségégeinkről gondoskodtak elég bőkezűleg, de még inkább a szellemiek és erkölcsiekről. Családjuk tagjává tettek, a hova mindenkor egész bizalommal mehettünk, mint akár haza; ha valami érdekes látni vagy hallani való volt, előre figyelmeztettek, sőt jegyekről gondoskodtak számunkra. Tudatlanságunkban felvilágosítottak, szomorúságunkban vigasztaltak, betegségünkben meglátogattak. Ősztől tavaszig, a mikor a társas élet a városokba szorul: a meghívások egész özönével árasztottak el, reggelire, *lunchre*, ebédre, esti teára, vallásos összejövetelekre, úgy hogy igen gyakran a meghívások egy részét vissza kellett utasítanunk. Nyáron pedig falusi lakjaikba, a tavak s a tenger partján elszórt villáikba hívtak meg, hosszabb tartózkodásra. S mindezt fitogtatás vagy pártfogolás látszata nélkül, egyszerűen, őszintén, barátságosan. De itt egy kijelentéssel tartozom, a mely sokaknak menségül szolgálhat s azok között mi nekünk is. Hogy valaki, hogy egy egész társadalom ilyen mértékben jó lehessen, ahhoz az a nagy s

emberileg szólva, hosszú időre biztosított *anyagi jólét* is kell, a mi a skótoké.

Visszafelé jövet Hollandiának vettem utamat, hogy azt is megismerjem s Utrechtben töltöttem egy hónapot. S rendkívül meglepett, hogy az ott elég nagy számmal lévő magyar theologusok semmi összeköttetésben nem állottak a holland társadalommal; legfőlebb ha egy-egy tanár valamelyik kedvelt tanítványát reggelire meghívta. Pedig a holland is tiszta protestáns, s elég művelt és gazdag nép; theologusaink a XVII. század óta folyvást járnak oda, elég nagy számmal; s Utrechtben ma is mutogatják a vén épületet, melyben a gályákról megszabadított protestáns papok magukat kipihenték.

Az is egyik elterjedt balvélemény a kontinensen az angol-szász fajról, hogy ők *önzők és barátságtalanok*. Nos, én a szorosan vett Angliában nem éltem, de alkalmasint ott is úgy lesz; de azt mondhatom, hogy *melegebb és önzetlenebb* sziveket, mint a skótok közt, sehol a világon nem találtam; s hogy jól esik nyilvánosan vallást tennem arról, hogy nagy jóságuk melegét még most is érzem s az tartja fönn hitemet az emberiség rendeltetésében.

„Nagyon kegyes emberek“ : szólt a második pont. Ez egyszersmind azt is teszi, hogy nagyon *vallásosak*, mert a kegyesség a vallásosságnak csak egy erősebb árnyalata, bizonyos életkorból és a kedélynek bizonyos hajlamából folyva. Olyanformán határozhatnám meg, hogy a kegyesség: *állandóan Istenben élés; túlságos sokat foglalkozás a földöntúli dolgokkal, a lélek üdvösségével*. Azonban nem tudom, hogy az ember foglalkozhatik-e elég sokat lelke üdvösségével? Én legalább, a gondolkodás és cselekvés útján való hosszú bolyongás után, ide jutottam vissza, hogy az embernek voltaképp nincs is más komoly feladata a földön, mint *keresni lelke üdvösségét*. A többi ahhoz képest mind semmiség. Ez az Istennel és a lélek üdvösségével való állandó foglalkozás: még tiszta *puritán örökség*; úgy Skócziában, mint Anglia és Amerika puritánjai közt. Ez volt a *puritanismus magna*, a melynek győzelmiért annyi vér folyt a britt szigeten; de sehol annyi, mint a kis Skócziában. A vértanuk ezrei népesítik be a kis ország történetét a XV., XVI. és XVII. századokban, a kik mind azon egyetlen dologért szenvedték el a kínzásokat és a halált, hogy *saját lelkiismeretük szerint kereshessék és dicsérhessék Istent*. Ugyanezért ontották vérüket a *covenanterek*, karddal kezükben, a Stuártok alatt. „Az a nép, mondja Carlyle, a melyet egyszer ez a gondolat megragadt, elérte nagykorúságát. Ott ez a gondolat változtathatja formáit, de nem pusztulhat el többé“. Az én

meggyőződése szerint is, úgy Skócia, mint az egész britt birodalom erejének és nagyságának alapja ebben van; ennek a nagy puritán örökségnek köszönhetik mindenöket.

E kegyesség egyéni nyilatkozata azután ezerféle, az egyének szerint; a végtelenül lágy, áhítatos jóságtól a mennydörgő haragig, mely az egyházi szószékből támadja meg az istentelenséget. S míg nálunk inkább csak kegyes *öreg asszonyokat* mutat fel itt-ott a társadalom, Skóciában sokkal több az ilyen, az istenség gondolatától át meg áthatott *férfi*. Eszembe jut az öreg dr. *Duncan*, a mi jó barátunk, ki huzamosabban tartózkodott nálunk az 50-es években; s ő volt az, a ki ezt az összeköttetést Magyarország és Skócia közt létrehozta. Az én ottlétemkor már öreg ember volt; a theologiai tanszékről nyugalomba vonult; de állandóan egyik legbuzgóbb barátunk volt egész haláláig. Kedélye, szívjósága olyan volt, mint egy gyermeké. Első látogatásomkor elővett egy magyar anthológiát, s Eötvös Búcsúját kezdte előttem olvasni és fordítani angolra; s egészen boldog volt, mikor mondtam neki, hogy jól ejti ki a szavakat és jól fordít. Azután ide adta a könyvet, hogy most már én fordítsam tovább: de az már nem ment olyan könnyen. Egy szép tavaszi délután is kísértámtam hozzá, a város külső részén levő villájába. Dolgozó szobájában fogadott: vallásos elmélkedésekben volt elmerülve. Valami dologban kértem közbenjárását. „Nem ér ő rá most, mondja, semmiféle világi dologgal foglalkozni; napok óta a Jézus Krisztusról való gondolkodás foglalja el. Hát én jobban érzem-e — mondá — mióta Skóciában vagyok, az újjászületés szükségét?” Azzal feleletemet be sem várva, elkezdett az újjászületésről beszélni, hogy az miként áll elő, hogy azt egyedül csak az Isten eszközölheti, hogy az Isten irgalma s a váltság nagy áldása miben nyilatkozik. Először melletttem ült; majd gondolataitól izgatva felállt s körüljarkált a szobában, olykor-olykor ezen ismétlődő kérdéssel fordulva hozzám: érti ön ezt? S midőn egy ilyen kérdése után szó nélkül jobbam nyujtám neki, ő magához vont; s kéz a kézben együtt sétáltunk tovább. „Én ismerem az önök nemzetét — mondá egyebek közt — sok szép tulajdonsággal meg van áldva Istentől, de a vallás dolgában csak eszöket használják s azzal soha meg nem fogják érteni Krisztus megváltását.” Leszállt az alkony, mikor elváltam tőle, meglehetősen megzavarodva lelkiismeretemben. Visszajövet betértem a Grange-temetőbe. A skót temetők rendkívül szépek. A sírokat nem halmozzák fel, hanem vízszintesen hagyják s beborítják pázsittal és virággal, úgy hogy az egész temető egy nagy virágos kert,

zöld koronájú fákkal tarkítva. Gyönyörű tavaszi alkony volt, a tavasz a legszebb évszak a britt szigeten; a fákon madarak gügyögtek, csicseregtek, a nyugalomra készülve; s ott, a békésen nyugovók között bolyongtam sokáig, gondolkodva azokon, a miket hallottam, s a miket az ott nyugovók már mind jól értenek. Mikor legközelebb meglátogattam dr. Duncant, egészen nyugodt volt. Említém neki, hogy egy jó barátom szeretne átjönni a nyárra Hollandiából, hogy a skót viszonyokat is megismerje, számíthat-e valami támogatásra? „Csak jöjjön bátran — mondá — az a fiatal ember; ugyanazzal a szeretettel fogadjuk és látjuk, mint önöket. Holnap beszélek a bizottság elnökével.“ — És minden úgy történt, a hogy mondva vala.

Ide teszem, kiegészítőül, azt az adomát, mely a *kegyes skót asszonyról* és *Hume Dávidról* szól. A világhírű skeptikus bölcsész szintén skót vala; s életének végét Edinburghban töltötte. Egy csúszós téli reggelen elesett azon a rossz kövezésű lejtőn, mely a várból lejöve épen a New-College előtt visz el, s melyet én annyiszor megjártam. Akár az ütődéstől, akár az öreg kor gyengességétől, sehogy sem tudott talpra állni. Végre arra megy egy templomba járó öreg asszony a köznépi osztályból s oda lép, hogy majd fölsegíti. „Emeljen fel jó asszony, én Hume Dávid vagyok“. Az asszony hallhatott valamit a híres philosophusról, de ez a hír igen rossz lehetett az ő füleiben, mert visszalépve így szólt: „Ah, az istentagadó? No hát hadd lám, hogy segít magán a híres bölcsességével“. „Ne beszéljen annyit, hanem segítsen fel!“ „Nem én, míg el nem mondja előttem a Miatyánkot“. Mit volt mit tenni, Hume elmondta, a fagyos kövön fekve, a fenséges Úr imáját, mely még gyermekkorából megmaradt emlékezetében. „No, most még a Hiszekegyet“. De már az sehogy se ment; s végre is az öreg asszony megszánta, felemelte s kegyes intésekkel útjára bocsátá. Így beszéltek el ezt nekem Edinburghban; ha nem volt is igaz, de nagyon találó. De lehetett igaz is.

Hogy sokat imádkoznak, az nagyon természetes. Csak az a valódi élet, a mely folyvást nyilatkozik; s a vallásos élet, minden monotheistikus vallásnál, főként a kettőben nyilatkozik: cselekedetben és imában. Első látogatásom, melyet skót földön tettem, mindjárt a megérkezésem utáni napon, ama családnál, melyet mint legbizalmasabb jó barátunkat tekintettünk mindannyian, délelőttre esett. A családfő nem volt otthon. A háziasszony az ő egyszerű szivességével, beszélgetés közben gyümölcsöt s más effélet rakatott az asztalra. Az asztal mellett helyet foglalván, egy pillanatra elkomolyodott,

s társamhoz fordulva, a ki most szathmári lelkész, s a ki már egy év óta ott levén, elég jól tudott angolul, szelíden mondá: Will you ask a blessing, Mr. Tabajdi? Ez rövid imát mondott s csak azután nyultunk az eledelekhez; s a „lunch“ végeztével ugyancsak ő mondott egy kis rövid hálaadást. Ettől fogva tudtam, hogy mi a regula. A jobb módú skót család soha asztalhoz nem ül, hogy előbb pár szóval hálát ne adjon az Istennek az ő jótéteményiért; s fel nem áll, hogy azokat meg ne köszönje. Az imádkozást rendszeren a családfő végzi; ha a vendégek között lelkész van, akkor azt kéri fel. A nap házi isteni tisztelettel kezdődik és azzal végződik, a hol ismét a családfő a pap. S nemcsak a család tagjai vannak jelen, hanem az összes cselédség is. Mindenik kap egy zsoltárt és bibliát; s a szegény, kenyeréért dolgozó árva szolgáló ott énekel és imádkozik kisasszonya mellett; s valamennyiőjüknek olvassa és magyarázza a bibliát a család feje, ha egyszerű szatócs vagy kiterjedett földbirtok ura. *Az Isten előtti egyenlőség* egy pillanatra megvalósulva, de megvalósulva minden nap. Ez is a puritanismus öröksége; s a ki érti a benne rejlő roppant erkölcsi erőt, az megérti azt is, hogy ez által hogyan lesz a *cseléd a család* tagja, a mely két szó a magyar nyelvben különben teljesen synonym. S ne higgye senki, hogy ez a sok imádkozás talán megöli az élet vidámságát s az emberek társas együttlétét. Ellenkezőleg, neveli amant, s emennek bizonyos benső melegséget, testvéries színt ad. Minden közös imádkozásnál a lélek egy pillanatra egyesül a többivel egy nagy eszmében; felemelkedik és megtisztul s kétszeres örömmel és hálával élvezi azt, a mit Isten adott. Emlékezem sok estémre; nagy társaság voltunk, 30—40 főből álló; csupa mívelt nép; férfiak, nők; ifjak és öregek. Egy részünk akkor látta egymást először. Eltelt az est, vidáman, kedvesen. Úgy 11 óra felé, a háziasszony egy intésére, a cselédek minden vendégnek énekes könyvet és bibliát adtak (a melyek ládászámra állanak minden tehetősb családnál). Addig eszébe nem jutott volna egy vendégnek is bucsúzni. Akkor az isteni tisztelet vezetője kijelentette a zsoltárt s felhangzott az ének mindenkinek ajkán. Az ének után mindenki letérdelt ülőhelye mellé, szomszédja mellett s ott hallgatta s illetőleg mondta végig az imát, s azután ismét énekeltünk. S csak ezután kezdődött meg a vendégek bucsúzása; s ez a közös isteni tisztelet oly közel hozott bennünket egymáshoz, hogy azon túl valóban, mint testvérek találkoztunk egymással. Az étkezés előtti és utáni ima valamikor nálunk is megvolt, a pátriarchálisabb családoknál; (talán még most is megvan itt-ott, vidéken). De a

beáramló civilisatio, a melyet mi, fájdalom, a legrosszabb czégektől kapunk. ezt is, sok más becses dologgal együtt, mint nevetséges ósdiságot, elsöpörte. Meg is látszik az eredmény a fiakon is, meg az apákon is.

És a *vasárnap!* Azaz nem is vasárnap, mert a skót nem úgy nevezi a hetedik napot, hanem az ótestamentomi nép szavával: *Sabbath-day*-nek, szombat-napnak; s megüli azt akkora szigorúsággal, de szebben és emelkedettebben, mint valaha ülte Mózesnek legszigorúbb követője. Tart pedig az *Úr napja* éjféltől éjfélig. Az alatt minden munka szünetel; hogy még a cselédség se vonassék el a lelki épüléstől, aznap nem főznek, hanem az előző nap elkészített sültet fogyasztják, legfőlebb teát öntve mellé, a mi egy pillanat alatt megvan, mert ez a nap kizárólag Istené, gazdagra és szegényre nézve. Senki nem képzelheti el, hogy micsoda felemelő és aesthetikailag a legmélyebben megható kép egy ilyen skót vasárnap, csak a ki maga látta. Egy 250—300 ezer lakosú nagy városban a legteljesebb csend, mintha senki sem lakoznék benne. Minden bolt, minden üzlet, minden nyilvános hely zárva. Egyetlen kocsirobogás nem hallható, mert ki fogna az Úr napján kocsin járni? Az utczák teljesen néptelenek; csak itt-ott suhan végig egy-egy cseléd-alak, a ki talán izenetet visz valakihez. Úgy 10 óra után elkezdnek a harangok imitt-amott kongani; a házak kibocsátják az ő lakóikat; s az utczák megnépesednek. A család tagjai jönnek mind, együtt: az apa, az anya és a gyermekek, nagy és kicsiny. Valamennyien ünnepies szívvvel s ünneplő ruhában; mindeniknél az ő vallásos könyve s egyéb semmi. Mindenik család halad a saját temploma felé; ha ismerősök találkoznak, egyszerű fejbolintással köszöntik egymást. Úgy egy fél óra mulva ismét a régi csend és néptelenség az utczákon: mindenki a templomban van. És a templomban levő abban a felemelő, kibeszélhetetlen erőt kifejező tudatban végzi az ő áhitatát, hogy az egész britt szigetnek minden egészséges férfi és nő tagja ugyanezen órákban ugyanazt cselekszi. a mit ő! Egy Skócziában élt magyar ifjúnak a lelkébe ez a kép mélyen bevésődött és még ott rhythmikus formában nyert kifejezést. Nem lesz hosszú, elolvasom.

A skót szombat-nap.

Hetedik nap, az Úrnak napja;
Nagy, szent ünnep, Istentül adva;
A miről az *írás, proféták*
S *apák hite* élő bizonyság.

Hetedik nap; szép, üde, fényes.
Mikor még a fűszál is érez;
S vizek felől a szellő szállván,
Édes hűset hoz lenge szárnyán.

S az utczákon nagy, néma csend ül,
Egy járó nincs, egy hang se csendül;
Mintha ott *kiut* alakot nyerne,
Mely *belől* úr: a lélek csendje.

Egyszerre csak a hallgatásra,
Zendül egy mély harang zugása;
Száz csendül es csilingel aztán,
Az Úr házába hívogatván.

S a nép ömlik, szép új ruhába',
Ott van mindnél kis bibliája:
Egymás kezét ott fogva mennek
Mind, az apa s a piczi gyermek.

S fölzeng a *zsoltár*, szép, magasztos,
Mélységből az örök magashoz;
Ez volt, ez a dal, melyet zenge
A vértanú ősöknek sorge.

És az imának szava mint kél,
Erős Isten, gyermekeidnél;
Hozzád, Uram, ki hallád, láttad
Szent esküjét a *covenantnak!**

S ha megzendülne a magasban
A végítélet kürtje mostan:
Egész népét az Úr, ki ítél,
Ott találná oltár tövénel.

Nép, mely tud imádkozni ekkép,
S átfogni hittel egy nagy eszmét,
Nappfényben, vészben mely összetartsa:
El nem veszhét semmi viharba!

* A XVI. század második felében, a presbiteri kálvinizmust elfogadott skót nemzet fiai, Izráel népének példájára, a melynek hagyományából és szelleméből mind e mai napig ők tartottak meg legtöbbet a keresztyénségben, egymás között *covenantot*, ünnepélyes szerződést és fogadást kötöttek, hogy vallásuk szabadságát, bárkivel szemben, életükkel is meg fogják védelmezni. Az első ilyen covenant 1580-ban köttetett. Jakab idejében, a melyben még a király is benn foglaltatott. E covenantot, a bekövetkezett zivataros időkben többször megújították, most már a *király nélkül*, majd a *király ellen*; s a vallás-szabadság megvédése mellé az ország politikai szabadságát is fölvtették. A fogadási íveket az ország minden felnőtt férfi tagja aláírta, a templomokban, vagy Istennek szabad ege alatt; olykor a vallásos elragadtatás kitörő érzelmei közt, igen sokan saját vérükkel. A *covenanterek* egy kitünő sereget szereltek fel szabadságuk megvédésére, melynek zászlain ez állt: „Krisztusért és a covenantért”. A nagy angol forradalom elején az

Ez a *covenant* és annak története, születve könnyben, vérben, egyike a történelem legfenségesebb és legtanulságosabb tényeinek, de annak megismertetése egy külön estét kívánna.

Úgy másfél óra múlva ismét megnépesednek az utcák. Most már a templomokból jönnek ki a hallgatók; boldogan, ragyogó arczczal. A különböző lelkészek hallgatói, ha találkoznak, egy pillanatra megállanak egymás mellett, de csak azért, hogy elmondják, mily gyönyörű „tanítást” tartott ma ismét *Reverend* ez és ez, természetesen mindenik a maga papját dicsérvén; és azután sietnek haza, hogy otthon folytassák a vallásos elmélkedést a következő istentiszteletig. Mert még *kettő* van hátra az nap, d. u. 2 órakor és este 6 vagy 7 órakor. A közbeeső idő alatt otthon kissé étkeznek; a hallott prédikációról beszélgetnek; az apa vagy az anya kikérdezi a gyermekeket, hogy mit értettek meg a hallottakból. Birálják a prédikációt, az előadást, természetesen gyöngéden és szeretettel; és mindenki olvas valami vallásos könyvet. S így telik el a nap, kizárólag a lélek szolgálatában. Lakását nem hagyja el senki, csak az Úr házáért. Vasárnap látogatást tenni valahol, a legdurvább sérelem volna.

Pár év óta nálunk is van törvény által parancsolt *vasárnapi munkaszünet*. Hát ez is ér valamit; haladás a jobb felé. De mint a legtöbb dolgunkat, ezt is csak félig csináltuk meg s a törvénynek annyi kibúvója van, hogy félig sem tartjuk meg. Britanniában, a 60-as évek derekán, csak rendkívül heves parlamenti harcz után tudott a liberális párt kivinni annyit, hogy Skócziában vasárnap is indulhasson egy vasúti vonat, az ország legfontosabb kereskedelmi vonalán, de csak *egyetlenegy*. Nálunk a magyar állam a maga hivatalnokait felrendeli még vasárnap délelőttre is a bíróba, mintha abból akár Istennek, akár embernek, akár a magyar államnak valami haszna volna. De a bürokrácia szelleme így kívánja. Hogy a hetedik napi munkaszünetre nemcsak a testnek van szüksége, hanem még inkább a léleknek, *minden ember* lélekének; a pihenésre, magábaszállásra, elmélkedésre: oda a mi bürokráciánk elméje föl nem ér. Egyszer, Edinburghban, hárman: egy amerikai, egy olasz és én, késő vasárnapi éjjel kísértünk a tengerpartra, hogy a szép éjet és a tenger szellőjét élvezzük. A városon kívül, a szétszórt villák közt,

angolokkal, *mint nemzettel* léptek *covenantra* s seregeik a parlament mellé állottak I. Károly ellen, s ez által a forradalom javára döntőleg folytak be. Azt, a miért szövetkeztek, az ország politikai és vallási szabadságát fényesen megmentették, sőt ebben segítettek az angoloknak is. Ezért ver hevesebben a szíve minden skótnak még ma is, a *covenant* említésinél. B. F.

valami angol dalt dúdoltunk csendesen. Éjfél előtt lehetett az idő. A part felől egy úri ember jött velünk szembe, a ki befelé a városba igyekezett. Midőn mellénk ért, megállt és komolyan csak ennyit mondott: Gentlemen, Sabbath-night! S azzal tovább ment. Mi megszégyenülve hallgattunk el, mert éreztük, hogy az ismeretlennek igaza van. Nálunk hány helyütt megtörténik vidéken, hogy a vasárnap délelőtti templom ideje alatt, a közel levő korcsmában, vidám parasztleányek, zeneszó mellett mulatnak, a nélkül, hogy ebben őket bárki is háborgatni merné. És mégis azt mondja Szemere Miklós, hogy: „Nem boldog a magyar!”

Vallási türelmetlenségről is szóltam. Nos hát, van az is. *Minden erős meggyőződés türelmetlen.* Minél jobban meg van győződve valaki arról, hogy csak az övé a helyes és az embernek javára szolgáló: annál szigorúbban elítéli az ellenkező utak követőit. Hát ha még az emberi élet legfontosabb kérdéséről, a lélek üdvösségéről, a földi és mennyei boldogságról van szó. Kétségtelen tény, hogy a skót társadalom rendkívül erős nyomást gyakorol mindenkire, hogy a vallásos szokásokat megtartsa.

Maga az idegen sem képez kivételt. Ha nem alkalmazkodik a szokásokhoz, nem fogadják el. De a legtöbb szívesen is teszi. Előbb megszokja, azután megértvén, megszereti. S a mi az egyház tanait illeti, ott az orthodoxiától bármi lényeges kérdésben eltérni tilos. Nemcsak a papság saját tagjai fölött, de a hívek is papjaik fölött a legszigorúbb ellenőrzést gyakorolják, hogy azok igazhitűek-e? S ha valaki ebben bűnösnek találják, hivataláról le kell mondania. A papság társadalmi magaviselete ép oly szigorú bírálat tárgya. Ott létem alatt egy szegény vidéki papot három törvényszék előtt meghurczoltak, mert egy nyilvános mulatságban jó kedve kerekedett és tánczolt. Hiába hivatkozott szent Dávid példájára, elmarasztalták. Az egyéni türelmetlenségnek egy furcsa esete velem történt. Egy vasárnap délután, miután előbb két isteni tiszteletet végig hallgattam, elköltvén szerény ebédemet, Dickensnek halhatatlan *Pickwickjét* vettem elő, hogy humorában gyönyörködjem. Gazdasszonyom, a kinél albérletben laktam s a ki egyszersmind a szolgálatot teljesíté körülöttem, tehát félig cselédem volt, midőn a teát behozta s meglátta az asztalra lefektetett illusztrált könyvet: a legnagyobb felindulással kapta azt fel s vágta a földhöz, s aztán felém fordult keményen dorgáló hangon, hogy szombat-napon hogy merek ilyen istentelen könyvet olvasni! Nem mondhatom, hogy a könyvcenzurának ezen új neme valami jól esett volna;

sőt akkor nagyon felháborított: de tiltakozásra gondolni eszembe se jutott. Eltűrtém a jóért, a melylyel együtt járt, s a mely, fájdalom, tisztán sehol sem található e földi életben.

Sokat gondolkoztam azon, hogy a tanokhoz és vallásos szokásokhoz való ezen szigorú ragaszkodás s azok vaskényszerének föntartása mire vezethető vissza. Az angol-szász faj természetén, s a tradíciónak náluk roppant erején kívül, azt hiszem, hogy az ország legjobb és legtisztább fői is abban a meggyőződésben vannak, hogy ezek szigorú föntartásának kibeszélhetetlen értéke van. Hogy azt a rettenetes mély szenvedélyt és iszonyú erőt, mely azon faj tulajdona, s mely az alsó osztályú nép életében olykor borzasztó kegyetlenségben fel-feltör: csak az ilyen állandó nyomással lehet féken tartani és megnemesíteni. S ez nemcsak valláserkölcsi, de igen fontos politikai érdek is. Csak a fegyelmezett ember lehet erős; s az, ki Isten nevében maga-magát fegyelmezi, mint Cromwell vasbordásai — az *leggyőzhetőbb*. S a mi a *dogmákat* illeti, úgy vannak meggyőződve, hogy azok megbolygatása igen nagy lelki zavarokat és egyéb nyomorúságokat idézne elő. Különben sem érdemes dogmák felett veszekedni. Azt hagyják a németeknek és hollandusoknak. S tényleg az ő összes vallásos küzdelmeik — az egész britt szigetet értem — a XVI. és XVII. századokban, melyek oly rengeteg szenvedésbe és véráldozatokba kerültek: nem a dogmák körül folytak. Ezek megállapítottak mindjárt a XVI. század elején s azóta nem változtak: hanem folytak az angol-szász faj jellemének megfelelőleg, egyházpolitikai kérdések körül. *Minő fokig függenek az államtól, vagy ne függenek egyáltalában; s minő fokig függenek a gyülekezetek egymástól, vagy ne függenek egyáltalában*: ezek voltak a kérdések, a melyek körül egymással harcoltak; a melyek kivándorlásra kényszeríték a puritánokat Amerikába, hogy ott maguknak egy új, szabad hazát alkossanak; s a melyek megteremtették az eddig a világon levő legradikálisabb kormányformát, az *independentismust*, melynek csiráit nálunk oly irgalmatlanul tiporták el Geleji Katona István uram és I. Rákóczy György, a szatmárnémeti zsinaton.

Azonban Nagy-Britannia szabad ország; oda utat talál minden szabad szó és új gondolat; s miután a nyilatkozás is, akár a sajtó, akár az élőszó útján szinte korlátlanul szabad: nyilatkozik is. Különösen a nagyobb kereskedelmi városokban, mint *London, Liverpool, Manchester*; Skóciában *Edinburgh* és *Glasgow*. Nyilatkozási formájául rendszeren a meeingeket választja, vagy a felolvasásokat, de néhol rendszeresen is

szervezkedik. Így Edinburghban, ott-létem alatt, egy congregationalista pap hirtelen gyülekezetet teremtett magának, melynek istentiszteleti helyéül egy előkelő klub terme szolgált; s melyen Jézusról olyanforma szellemben szólott, mint Renan, csak hogy mélyebb erkölcsi felfogással; s az evangéliumokat azon elvek szerint tárgyalta, melyeket a német történeti kritika már régebben megállapított. Az ember komoly, eszes férfiú volt és hatásos szónok; hallgatói a legintelligensebb osztályokból kerültek ki: mindamellet a nagy társadalom zömét ez a dolog alig érinté. A mint alig érinti az egész szigeten. Hagyják, hogy nyilatkozzék, de nem csinálnak nagy dolgot belőle. Mert az angolszász fajnak nagysága és érettsége éppen abban áll, hogy meghallgat *minden* nyilatkozatot, egész az eszeveszettségig; s ha látja, hogy az nem szolgál neki egészségére, *nyugodtan hátat fordít neki és ott hagyja*. S a mint az én hitem szerint, Magyarországból lesz legkésőbb köztársaság Európában: úgy az angolszász faj fogja legkésőbb megváltoztatni vallásának külső nyilatkozati formáit, az összes keresztyén népfajok közt.

Íme, ezekben adtam, inkább csak vázlatos keretét a skót társadalomnak. Hogy e keretet tartalommal is betöltssem, szólván olyan kérdésekről, mint: a családélet, a gyermekek nevelése, a nő nagy jogai és hogy hogyan élnek azzal vissza a boldog sziget szép leányai; az iskolák, a vagyonszerzés, a művészetek szerepe, a papság társadalmi állása, a párhaj, a megbízhatóság és becsületesség a köz- és magán-életben stb.: mindez nem fér be egy felolvasás keretébe, kivált miután már eddig is visszaéltem hallgatóim türelmével. Mindamellet engedjék meg, hogy befejezésül még egy-két megjegyzést tegyek, azon tárgygyal kapcsolatban, a melyről szólottam. Mintegy levonjam a tanulságokat.

A történet-filozóf tudja, hogy a nemzeteket azzá, a mivé lettek, főként három tényező tette: *a faji tulajdonok; a talaj, a melyen élnek; s történelmi multjok*. S éppen azért ezektől el nem szakíthatók; s különösen azon tulajdonaik, melyek mintegy a faj gyökérszálaiból fakadtak s szivök vérén nőttek fel, *más nemzetekre át nem ruházhatók*. Mi oly kevésbé leszünk valaha skótokká, a mint ők nem lehetnének magyarokká, még ha akarnának is. Szerencsére nem is akarnak. De *tanulni* azért lehet egyik nemzetnek a másiktól; s azon jó tulajdonságokat, melyek az ő talaján is kihajthatnak, okosan teszi, ha megpróbálja átültetni. Sok egyebet mellőzve most, ilyennek tartom a vallásos érzés és cselekmények nagyobb kultiválását a családokban; és a gyermekek becsületességére s

vallásos nevelésére való nagyobb gond fordítását. Ez utóbbi legelső helyen a család kötelessége és ott is az édes anyáé, az iskolának más a feladata; s azt nem is tölthetné be, ha akarná sem. A *vasárnapi iskolák* vannak arra hivatva, hogy az egyház vezetése alatt, a családban megkezdett munkát folytassák és tökéletesítsék. De a mag elültetésének a családban kell megtörténnie; és értse meg jól minden édes anya, hogy ezért a kötelességért, akár betölti, akár elmulasztja, övé a felelősség.

És itt egy keménynek látszó ítéletet kell tennem, de meggyőződésem, tehát kimondom. A mi fajunk, a maga nagy zömében, még igen kevésbé keresztyén. Nem szólok olyan egyes népfoltokról, melyek elszigetelve élven, mint p. o. a Sárköziek Tolnában, erkölcsükben és szokásaikban ezer év alatt alig változtak valamit; s most is olyan ősz-pogányok, mint akár a bejövétel idejében. De uralkodó, vezető osztályunk is meglehetősen pogány. Nem nagyon régen történt, hogy egy előkelő kaszinó tagját, jó barátai, a kik leültek vele kártyázni, utólag bevádolták, hogy hamisan játszott. Becsületbiróság ült össze, mely a vádlottat, bár nem tudta rábizonyítani a tényt, némi gyanúkok alapján elítélte. És ekkor, így írták a lapok, akadtak rokonai közt olyanok, kik azt a tanácsot adták neki, hogy lője agyon magát, mert a család becsülete úgy kívánja. Lelkem fenekéig megborzadtam, mikor ezt elolvastam. Minő irtózatot gondolat! micsoda felforgatása az erkölcsi fogalmaknak! Egy embert, kinek élete legkínosabb pillanatában lelki támaszra van szüksége, a kiktől ezt a támaszt legelső helyen várni joga van, azok kergetnek a halálba. Hát tesz az öngyilkosság jóvá valamit a világon? Visszaadhatja az akárkinek a becsületét? Nem; ellenkezőleg: az öngyilkosság a jóvátétel útját vágja be örökre itt a földön, a mi az élő előtt még mindig nyitva van. Mert az Isten irgalma végtelen és kifogyhatatlan. De itt még nincs vége. Egy elterjedett hirlap olvasói szavazása alá bocsátá a kérdést; és jöttek a szavazatok nagy számmal; s azok közt *nők*, sőt *leányok*, saját nevük alatt szavaztak az öngyilkosság szükséges voltára. Micsoda ősz *pogány gőg* nyilatkozott meg ebben, mely még valóban soha sem hallott a názáreti Jézusról. Pedig ő mintegy 2000 éve már, hogy meghalt érettünk; s azt olvasom, hogy mi körülbelül 900 év óta keresztyének vagyunk; sőt vannak templomaink, a hol vasárnaponként a Krisztus evangéliuma prédikáltatik! Úgy éreztem magam azon napokban, mikor az utcára kiléptem, mintha emberevő kannibálok közt járnék. De azok a becsületes vadak embertársaiknak

csak a testét lakomázzák fel: ezek a halhatatlan lelket igyekeznek megölni. És ez a példa csak egy jelenség a sok rokon közül.

Minden tüneménynek megvan a maga magyarázata s így annak is, hogy mi nem lehettünk még igazán keresztyénekké. Történelmünk s geográfiai fekvésünk okozták első helyen. Kelet kapujába helyezve, az volt a rendeltetésünk, hogy a nyugatnak védbástyájául szolgáljunk. Örökös háborgató elemektől körülvéve, a magyarnak folyvást kardján kellett tartania kezét, hogy megmaradjon. Viszonyaink soha annyira meg nem szilárdultak, főként a XVI. század óta; soha annyi tartós nyugodalmunk nem volt, hogy a keresztyénség nagy eszméi szívünket gyökeréig átjárhatták volna. De majd megjelen annak is az ideje. Talán egy nagy katasztrófa fogja megelőzni; mert az erkölcsi nagy átalakulásokat mindég csak nagy szenvedések idézik elő. Azoknak nagy áruk van, de megériük.

A mi legfőbb erényünk, összetartó eszménk; mindez ideig, a *hazaszeretet*. Nagy és fontos erény, minden esetben, de nem az egyetlen. Maga is csak része egy nagyobb erénynek: *a kötelesség minden irányú teljes betöltésének*. Jellemző, hogy kétévi Skócziában való tartózkodásom alatt, a mely idő alatt egy heves képviselőválasztás is volt, soha nem hallottam ezt a kifejezést, hogy: éljen a haza! A tény az, hogy ezt angolul ki se lehetne fejezni: nem volna értelme az angol lélek előtt. Magát a *haza* szót, „fatherland“. csak a költők használják; más mindenki, szónok és államférfi, azon fogalomra a „country“-t használja, mely a mi „ország“ szavunknak felel meg. Honnan ez? Ugyanaz az oka, melyet fentebb érintettem: különböző helyzetünk és történetünk. Mi ennek a hazának folytonos védelmében nőttünk fel. Egy-egy rövid időszakot leszámítva, örökké rettegnünk kellett, hogy idegenek elveszik tőlünk annak szabad birását, sőt az aggodalom mind e mai napig nem szűnt meg. Pedig, mint Vörösmarty oly hatalmasan kifejezé:

Alant apáink sírja,
Itt minden rög, fűszál miénk.

Ezt a sirt, ezt a rögöt, ezt a fűszálat védtük mi egy ezer éven át vérünk hullásával; és védeni fogjuk, míg egy magyar él, a négy folyam határai közt. És az elveszthetőségének tudata szívünkkel oly erősen összekapcsolta ezt az anyaföldet, hogy annak minden mozdulata szívünket megremegteti; s mintegy egészen lefoglalta ezt a maga szá-

mára. De kinek jutna eszébe az az örült gondolat, hogy a britt szigetet elvegye az ő lakóitól. Ott *a haza él*, teljes biztonságban; fejlődik és virágzik magától, mert fiai dolgoznak érette, férfiasan, híven, hangtalanul.

És hát a honszeretet szép és felemelő erény, de *a visszája!* A visszája a *politika*, ez a mi emberevő sárkányunk. Mint a puritánok Istenben: úgy mi abban élünk, vagyunk és mozgunk. Ez bénítja meg szellemi fejlődésünket, vadítja el erkölcsünket, teszi sivárrá és kietlenné egész erkölcsi világunkat. Ha a németekre ráfógták, hogy náluk az ember a bárónál kezdődik: nálunk a legkomolyabban igaz, hogy itt az ember a politikusnál kezdődik. Lehet valakiben Aristoteles bölcsesége, Pyndaros szárnyalása, Assisii szent Ferencz jósága és csudatevő ereje: ha nem politikus, nem számít az emberek közt. Míg egy ügyes kortes, akármilyen hitvány vagy tökkel ütött ember különben, tekintélyre emelkedik és tisztelet tárgya a maga közönsége előtt. Soká ez se maradhat így, mert végzetes egyoldalúságra és elvadulásra vezet. Mindenik párt a *hazaszeretetre* hivatkozik és ennek nevében kölcsönösen *gyűlölik* egymást. A politika nálunk a *szétbontó* elem; hol az *összetartó*? Mert összetartó elem nélkül egy nemzet sem élhet és virágozhat. Ez az összetartó elem nem lehet más, mint a vallás és pedig a *Jézus Krisztus* személyében. Az ő emberisége elég közel van hozzánk, hogy megértsük és hozzá felemelkedhessünk.

Egyszer egy fényes társaságban, egy 30—35 éves úri nő, a kit akkor láttam először, azt kérdezé tőlem Edinburghban, hogy mióta ismerem a Krisztust? Szörnyű zavarba hozott. Mit feleljek én ennek az úri asszonynak? Én, a ki végig tanultam a teológiát; olvastam az evangéliumokat, sőt azokat magyaráltam is már másoknak a katedrából; ismertem Renant és a körülötte keletkezett irodalom nagy részét. Valami kitérő feleletet adtam; mire ő egész egyszerűen elbeszélte a saját megtérésének történetét, hogy hogyan lett ő a könnyelmű, gondtalan, élvezethajhászó fiatal asszonyból egyszerre egy kötelességtudó szolid nő, a mint Krisztust egy alkalommal megismerte. Némi szánalommal hallgattam végig elbeszélését, pedig akkor ő felettem állott. Valóban én nem ismertem még akkor a Krisztust; de megismerém később, még Skóciában, kibeszélhetetlen kinszenvedésben és kibeszélhetetlen boldogságban és azóta ő általa élek. Ha tettem valami jót közéleti munkásságommal, azt neki köszönöm; ha éreztem nagy, tiszta boldogságot az életben, ezt is neki köszönöm. Azt is csak sokára tudtam meg, hogy a tudomány már nevet is adott ennek a lélekiránynak s úgy hívja, hogy *altruismus*. Hogy az

a *jónak* önzetlen, nagy szeretése és folytonos cselekvése a *mások érdekében*. Nyilatkozzék akár tettben, az akarat közvetlen munkájában; akár írott dologban, az igazság keresésében — mert az igazság mindnyájunknak java — de mindig *önzetlenül, másokért*. Lehet, sőt valószínű, hogy az Istent fel fogjuk ismerni tökéletesebb alakban is; de mióta egy híres bölcsész * kimondá a kegyetlen tételt, hogy *homo homini Deus*; s azon az újabb társadalom-tudomány csak azt a módosítást tette, hogy a *homo* helyett *hominest* mond: azóta a valóban igaz és jó emberekre nézve nincs más menedék az altruizmusnál; a minthogy az a mai emberiség legjobbjainak hitvallása, Minél önzőbb alapokon van szervezve valamely társadalom, annál nehezebb az altruistának élete s néha valóban kínos. De a ki egyszer felvette a Krisztus keresztjét, az azt hordani kénytelen. Csak óvatosabb lesz, mert azt is Ő mondá: „Ne adjátok azt, a mi szent, az ebeknek, nehogy rátok támadván, szétszaggassanak benneteket“. S jó meggondolnunk azoknak, a kik az ország és a társadalom kormányzásában részt vesznek, hogy egy kevés altruizmus nélkül jól kormányozni, a társadalom egyetlen kérdését is jól megoldani nem lehet. Elégedetlenséget, lázadást lehet teremteni, de békét nem. Jó meggondolnunk: hogy a *jog* nagy erő, kivált ha igazságos; de a *jó* még nagyobb erő, mert benne a pusztá jogénál magasabb, az *isteni igazság* egy része érvényesül mindannyiszor.

Az egész európai társadalom bomlásban van. A régi kötelékek elszakadóban vagy már elszakadtak s újak nem képződtek. Magából Angliából felhangzott *Balfour* vészkiáltása: vissza kell térnünk a hithez, mert elveszünk! A mi kis magyar társadalmunk tetejétől aljáig szintén bomladozik. Lent rémes bűnök; forrongó elégedetlenség. Fönt zürzavar, önzés, gyűlölködés. S körülöttünk bomladozóban az egész minden-ség. Mint Tompa énekelte egykor:

Forr a világ, forr mint a tenger,
Izgalmasan, borzalmasan.

Egy nagy erkölcsi földrengés előtt állunk, mely talán öt, talán tíz év alatt be fog következni; talán hamarabb is. Ennek rázkódását meg fogjuk érezni mindnyájan: a férfi és a nő, a gyermek és az agg. Boldog, kit az nem talál készületlenül. Egy kevés Krisztus szelleméből a legbiztosabb készülék, talán az egyetlen, a mely segít.

* Feuerbach.

És most hadd végezzem megjegyzéseimet azon szavakkal, melyeket Cromwell Olivér intézett katonáihoz, a *dunbari* csata előtt. Az ellenféllel már szemben állottak; közöttük egy mély völgyben rohanó folyam. Tudták, hogy holnap kemény napjuk lesz. Az éj zord és nedves vala; a tajtékzó tenger baljóslatúlag zúgott a közelben, hullámaival csapkodva az öböl falát. A katonák egész éjjel ott állottak fegyvereik mellett, egyes csoportok vallásos gyakorlatokkal erősíték magukat a holnapi harcra. Olivér alakja nyugodtan, biztatólag jár-kél közöttük; s egy-egy csoporthoz kifejező hangon oda szól: *imádkozzatok és tartsátok szárazon a puskaport!*

Baráth Ferencz.

EGYHÁZI SZEMLE.

Külföldi egyházi élet.

Régi visitationalis protocollumokban, még abból az időből, mikor Pázmány és Kolonics minden erőfeszítése daczára, a protestantismus többségben volt e haza földén, igen sokszor találunk keserves panaszt a lelkészek ajkain, hogy a hívek nem elég egyházasak, hogy x, y nem látogatja a templomot, nem él úrvacsorával, nem szolgáltatja ki a pap fizetését, sőt megesik az is, hogy némelyik héten egy vagy két nap is elmarad az istentisztelet, mert senki nem jön a templomba. Ezek abban az időben szörnyűséges dolgok voltak: ma a legkedvezőbb állapotot képeznék és szinte kedvünk volna visszakivánni az akkori rossz egyházi viszonyokat, hogy fényes lapokkal is dicsekedjünk egyházi életünk jelen képeinek rajzában. Azonban eszünkbe jut bölcs Salamon mondása: „Ne mondjad ezt: Micsoda az oka, hogy a régi napok jobbak voltak ezeknél? mert nem bölcseségből származik az ilyen kérdés“ — és belátjuk, hogy nem a mult dicsőségén való elmerengés, hanem a jövő nagy feladatainak megoldására való törekvés lehet az egyház minden hí fiának a kötelessége és hogy a jelennel való megelégedésben nincs több bölcsesség, mint a mult dicsőítésében.

Nálunk is, másutt is, elkerülhetetlen a tapasztalat, hogy a protestantismusnak befolyása a népeletre hanyatlóban van. A protestantismust „a megtisztított evangéliumnak“ hirdetése, tehát Isten igéje teremtette meg épen úgy, mint a ker. egyházat. Isten igéje vesztette-e hát el erejét, avagy az igének hirdetése nem alkalmas módon történik? . . . „Verbum Dei manet in aeternum!“ ezt hirdeti ma is számos harangunk felirata; Jézus Krisztusnak ez a kijelentése a mi legfőbb biztatásunk. Nem az Isten igéje vesztette el tehát erejét, hanem az igehirdetés. És ezt vallják sokan nálunk is, a külföldön is.

Azonban ismét mások is szintén sokan a harmadik irányban puhatolóznak. Isten igéjének erejét nem tagadhatják, magokat hibásoknak érezni nem akarják, azért másfelé kereskednek bűnbak után.

A jelen évben majdnem a leggyakoribb kérdés az a német egyházi sajtóban, a melyről szólottunk. A felelet két irányba oszlik meg: egyik az igehirdetést, másik pedig valami harmadikat állít oda okul, hogy a protestantismus hatásának csökkenését, kebelében az egyháziasság és vallásosság hanyatlását megmagyarázza. Az orthodoxok a modern theologusokra, ezek viszont amazokra mutatnak, mint ez már rendes dolog. Azonban a harmadikat keresők azok, kik több figyelmet érdemelnek mostan. Ezek közül némelyek az államegyházban látják a baj csiráit, mások a politikai pártoskodásban, de egyetlen hang sem állítja azt, a mit nálunk némelyek, mint Németországban régen szerzett tapasztalatot igazság gyanánt hirdetnek, t. i. hogy az egyháziasság hanyatlására munkál a belmissió is.

A politikai pártoskodásnak egyházi és erkölcsi életrontó erejét nincs miért bővebben fejtegetni a mi magyar közönségünk előtt. Nálunk igen sok helyen megkérdezik a pályázó lelkész felől, hogy milyen párti s politikai nézetei egyenesen disqualificálják egyik-másik parochiára. Sőt még veszedelmesebb jelenségeket is látunk magasabb egyházi hivatalaink és méltóságaink betöltésénél. Azonban ezekről nem jó beszélni, mert a felelet rá: „ki vele“.

Mindenesetre tanulságosabb ránk nézve némely német egyházpolitikusoknak azon nézete, hogy az államegyház nem alkalmas az egyháziasság fokozására, sőt azt egyenesen megrontja; ezért az ő ideáljuk a szabad egyház. A németországi szabadegyházi törekvések hova-tovább nagyobb mérvet öltenek. Pedig tudjuk, hogy Németországban az egyház eleitől fogva a legszorosabb összeköttetésbe lépett az állammal. A „cuius regio, eius religio“ elv és a belőle, igazolása végett fejlődött számos egyházjogi theoria mellett az egyház egyáltalában nem egyéb ma, mint az állami társadalom egy bizonyos irányú életjelenségeinek organismusa s így az egyházalkotmány az állami alkotmánynak kiegészítő's az állami souverainitásnak subordinált alkatrésze. Ezért volt készebb a Németbirodalom minden állama a lelkészi fizetések rendezésére, mint a mi államunk; de viszont ezért emelkedik mind jobban-jobban, főleg a porosz királyságban, a mostani uralkodó alatt, előtérbe a fejedelem summus episcopus volta, a mely ellen még azok is tiltakoznak, kik nem rajongnak a szabadegyház iránt.

A németországi szabadegyházi mozgalom azért érdekel bennünket különösebben, mert épen mi magyarországi protestánsok még eddig meglehetősen szabad egyházszerű állást foglaltunk el az állammal szemben és az államhoz fűző kötelek a lelkeszi fizetések minimumának megállapítása, s ezen minimumig az államtól való kipótolhatása tárgyában épen most szövődnek. Mi azt mondtuk eddig és mondjuk ma is, hogy a mi egyházunk azért veszítette el befolyását a hívekre, mert a hívek önerejükön tarták fel az egyházat s így a teher megölte egyháziasságukat; segítsen tehát az állam a hívek terhein és azok megint vallásosak, buzgók lesznek. A szabadegyházért lelkesülők azonban elvetik az államsegélyt, mert szabadulni akarnak az állami befolyástól és mert a híveknek az egyház fentartásában való részességökről diametrális ellentétben gondolkoznak velünk; csakis ott lehet erős egyházi élet, hol a hívek azt mondhatják: az egyház a miénk, jogai, kötelességei, szóval az egész a miénk.

Minthogy csak némely körökben erősödik az egyháznak az államtól való elszakítása iránti vágy és törekvés: méltó azt is megfigyelni, hogy mely körök ezek és minő indokokból indulnak ki.

A keresztyén socialismus különböző árnyalatú híveit és a pietista köröket találjuk a fenti törekvésekben egyesülten, vállvetett munkában. Az egyháznak sociális feladatait hangsúlyozók abból indulnak ki, hogy a mai állami társadalom nem bírván elegendő érzéssel a sociális, tehát első sorban a legégetőbb munkáskérdés iránt, elidegeníti magától a munkás osztályt. A munkás osztálynak ezen államellenes magatartása átvitetik az egyházra is, mivel az államegyház ugyis az állami gépezet egyik alkatrésze, a lelkeszek quasi állami functionáriusok és így az általok gyakorolt ígehirdetés is olybá tűnik fel, mint a sociálisták által gyűlölt állami és társadalmi intézmények fentartására czélzó eszköz.

A pietista körök, főleg Würtembergben, a modern theologia ellen nyilvánuló ellenszenvökben hívei a „szabad egyház” elvének, mert a mostani rendszer mellett a theologiának irányítására nincsen meg az egyháznak a kellő befolyása. már pedig ők a modern theológiát okolják minden bajért. következőképpen az ellene való küzdelem és szabadegyházi programjuk a legtökéletesebben kiegészítik egymást.

A két irány a közös eszme érdekében, bármily eltérő legyen is alapelvük és ellentétes programjuk, szövetségre lépett. Ezen szövetségtől azonban sokan épen semmit nem

várnak, A kasseli gyűlés heterogen elemeket egyesített, mint mondják, egy oly cél érdekében, mely Németországon a német evang. egyház egyetemre nézve kivihetetlen, egy oly cél érdekében, a mely mint eszköze a két irányzat tulajdonképeni törekvéseinek nem is megfelelő, mint ezt a Németországban és Schweizban levő szabadegyházak példája eléggé bizonyítja.

Kétségtelen dolog, hogy a tényállásnak a fentebbi világitásba helyezése mellett sok helytelen szempontot tüntet fel az említett állásfoglalás. Mert ha az államhatalom a sociális reformok ellensége volna is, az egyháznak kötelessége ezen állami irányzat megszüntetéseért küzdeni, a mit inkább tehet ha államegyház, mint ha szabadegyház. És a mellett túlságosan erőltetett felfogás az, mely a munkásoknak államellenes magatartásából akarja kimagyarázni azoknak egyházellenes magatartását is. A mi pedig a pietista körök álláspontját illeti, nem lehet tőle bizonyos erőszakosságot eltagadni, ha államegyházban kívánna érvényesülni. De mert ezt maguk is látják, azért hívei a szabadegyháznak, a mely szerintök az egy theologiai alapon állókat foglalná egybe, szabadságára hagyván kinek-kinek, hogy csatlakozik-e hozzá, de egyúttal eltávolítana mindenkit, ki a közös alap által magát kötelezettnek nem tartaná.

A mi nézetünk, egyházunk százados élete által is támogatva, inkább a szabadegyház felé gravitál ugyan, nem ilyen vagy amolyan külön célok érdekében, hanem mert ez elméletileg s gyakorlatilag egyaránt a leghelyesebb egyházi alkat. De nem „a szabadegyház a szabad államban“-féle irány alapján s a „kiki magának“ politikai jelszó szerint, hanem az egyház és állam között fenálló kölcsönös viszony s támogatás alapján képzeljük ezt, a mennyiben a szabadegyháznak valódi jellemét nem az állami dotációtól való mentességben látjuk.

Vannak Németországban az államegyháznak némely beteges tünetei, a melyek félig indokolják a szabadegyházi törekvéseket. Ugyanis az egyház administrációjában a kellenél is inkább érvényesülnek az állami szempontok. Így nem régen a Saar vidéki egyházak lelkészeinek von Stumm ellen való fellépése a porosz egyházi főtanács részéről nevezettek megrovására vezetett, habár von Stumm úr, mint politikai személyiség, a lelkészek ellen való elítélő nyilatkozatai miatt ép úgy méltó lett volna a megrovásra. A lelkészeket illetékes elsőfokú hatóságuk felmentette, azért mégis az egyházi főtanács — úgy látszik — politikai indokokból, nyilvánosan meg-

róttá őket, a nélkül, hogy a provokáló nyilatkozatok kárhovatására csak egy szava is lett volna.

Talán még evidensebb az államhatalom túltengése az egyházi ügyekben azon esetről, midőn az I. Vilmos császár 100. születésnapjára, a mostani császár által „summus episcopus“ minőségben elrendelt ünnepélyes istentisztelet megtartásának három hannoveri lelkész — a mint mondják: politikai indokokból — ellenszegült. Az illetők rövid úton fel függesztettek hivataluktól.

Ez eset élénk megbeszélés tárgyát képezte és képezi még most is az egyházi és világi sajtóban. A lelkészeket welf érzelmükkel védik és vádolják s elítélik vagy mentik a szerint, a mint a fejedelem summus episcopus voltát vallják vagy tagadják. Természetesen minden ezen a kérdésen is fordul meg. Mert ha a fejedelem qua püspöki joggal bír, az ünnep tartását elrendelhetette és ennek megtartása kötelesség, ellenkező esetben nem. A közhangulat nem vehető ki teljesen, mert a politikai momentumok annyira belejátszottak a kérdésbe, hogy nehéz megkülönböztetni a porosz állameszme szülte nyilatkozatokat azoktól, melyekben a tiszta egyházjogi szempont érvényesül. Alig hiheti azonban, hogy a német tartományi egyházjog a fejedelmet oly jogunak akarná tekinteni, mint Byzanczban a császárok voltak. Az egyház adminisztrációja és az ünnepek megállapítása csak ott tartozhatik egy kézbe, hol — mint nálunk — az egyetemes egyház képvisellete a legfőbb egyházi forum. De a fejedelem ünnepmegállapítási joga a caesaro-papismushoz egyenleti az utat, a mire talán a mostani porosz uralkodónak hajlama is van.

Ilyen veszedelmeknek az államegyház mindig ki van téve azon javak fejében, a melyeket élvez. Az állami kedvezmények között ma napirenden a lelkészi javadalmak rendezésének kérdése áll leginkább. Schwarzburg-Sondershansenben épen mostanában állapították meg a f. évi július elsejétől életbelépő s öt évenként a következő fokozatokat feltüntető lelkészi fizetést: az első öt évben 2000 mk., aztán öt év múlva 2300, majd 2700, 3000, 3300 és végül 25 év után 3600 mk. Egyes állomások után még 600 mk. pótlék is jár.

Kóburg s Góthában f. évi okt. 1-étől lép életbe egy új fizetési skála, melyben a minimum 1800 mk. Ez összeg 300 mk. ötödéves pótlékkal 3600 márkáig emelkedhetik. Az állam segélyezése természetesen ott áll elő, a hol maga az egyházközség a megfelelő lelkészi javadalmat biztosítani nem tudná. Ugyanígyen szabály alá esik a lelkészek nyugdíjazása is.

Poroszországban már szintén régen huzódik a lelkészi fizetések újabb rendezésének ügye. Az október hóban összeülő egyetemes zsinat oly alakban szándékozik propositiót összeállítani, hogy az államkormány azt elfogadja. A kormány már több ízben nyilatkozott, hogy a rendezésnek szükségességét elismeri és elvárja az egyháztól a szükséges adatok betérjesztését, de azért a követelések túlzott voltára való hivatkozás folytán a rendezés még sem történt meg. A legfőbb akadályt az képezte, hogy a hivatalosan megállapított fizetési fokozatokon túl is tudott számos egyházközség lelkészének javadalmat nyújtani s a kormány úgy okoskodott, hogy ha az egyháznak ily felesleges erői vannak, ezeket is használja fel szükségei fedezésére. Az állam segít az egyházon és kipótolja a hiányokat, de megkívánja, hogy akkor az egyház is vegye igénybe minden erejét. Ezen kívánalomnak megfelelőleg az októberi zsinat bizonyos körökben felállítandó pénztárak iránt fog rendelkezéseket tenni, a mely pénztárakba a lelkészi javadalmaknak a helyi és kortekintetek által megszabott fokozaton felül eső része be fog szolgáltatni. Ezen pénztárak erejéig maga az egyház, azontúl pedig az állam fogja pótolni a feuforgó hiányokat.

Figyelemre méltó dolog az is, hogy p. o. Badenben a nem régiben megállapított egyházi adórendszer hatását megfigyelés alá vették, vajjon mennyiben hatott a kitérésekre. Az eredmény az, hogy csak is nagyobb, városi egyházközségekben és itt is csak igen jelentéktelen számmal találtak olyanok, kik az egyházi kirovás miatt egyházuknak hátat fordítottak. Jellemző az is, hogy az új adórendszer életbe léptetése után az első évben $7\frac{1}{2}\%$, a másodikban már csak $4\text{--}15\%$ hátrálék maradt kinn. Az egyházi adó Badenben közegyházi és egyházközségi adó. Amaz szolgál a lelkészi fizetések alapjául is, míg az utóbbi építkezésekre vétetik leginkább igénybe és kivételesen új lelkészi állomások alapjainak megvetésére. Az egyházi adó összege 1896-ban 630,000 márka, azaz egy lélekre körülbelől 1 márka s 8—10 pfennig (64 és 66 kr.) esik.

Nem régen közölték a lapok azon adományok összegét, melyek 1896. évben egyházi célokra adattak Németországban és pedig parallel a protestáns és katolikus egyház javára eső adományokat. Protestáns egyházközségek és parochiális körök részére 1,250,000 márka jutott; intézetek, alapítványok és társulatok 260,000 márka adományt nyertek. Ellenben katolikus részről 344,000 márka jutott a püspökségek s ezek intézeteinek, 2,400,000 márka pedig templomok és parochiák

javára. Ugyanezen időben Schweiczban a különböző egyetek által nyújtott segélyek a protestáns részről 162,779 frank, katolikus részről 92,504 frank.

Az egyház belélete körében különös határozata van a bajor egyháznak, mely megkívánja, hogy minden lelkész, minden öt évben egész ötven éves koráig, köteles az egyházi főtanácsnak két, bizonyos meghatározott vasárnapra alkalmas prédikációját benyújtani. Az egyházi főtanács mostanában tette közzé az 1896. évi eredményt, mely közel ötszáz prédikációról számol be általánosan. Az intézkedésnek célja az, hogy a főhatóság ellenőrizze a lelkészeket legfontosabb kötelességüknek teljesítésében, hogy tudja: vajjon mit és miképen tanítanak, hirdetnek a népnek a szószekekről; másoldalról pedig, hogy a lelkészeket kellőleg ismerve érdemeiket alkalomadtán annál inkább jutalmazhassák. De mégis, úgy látszik, a legfőbb cél a lelkészek theologiai álláspontjának ellenőrzése. Az eredmény a jelentés szerint hitelvi tekintetben sokkal jobb, mint homiletikai szempontból.

A belmissió terén a számtalan egyet életteljes működéséről alig alkothatunk magunknak kellő képet és nem tudunk eléggé csodálkozni, hogy be nem látják oly sok ezren, tanult világiak és tudós papok, a mit már itthon nálunk Magyarországon oly csalhatatlanul bebizonyítottak (!) némelyek, hogy csak a r. katholicismus terjedésének szolgálnak egyleteskedő belmissiói tevékenységükkel. Még folyton azon igyekeznek, hogy propagandát csináljanak a belmissiónak. Az idén is Stettinben s Hannoverben lelkészek, Mark grófságban pedig tanítók számára belmissiói tanfolyamokat rendeztek s rendeznek, amannak élén D. Uhlhorn, ennek a brandenburgi s szász-tartományi belmissiói választmány és a belmissiói evangel. egyet állnak. Azonban szomorú jelenségek sem hiányoznak a belmissió terén, a minek oka azonban nem a belmissió, hanem „az üzlet“. Ugyanis a délnyugati német belmissiói egyesület 1896/97. évi jelentésében érzékenyen panaszkodik a miatt, hogy a konferencia területén a berlini vallásos iratok terjesztő társulat az egyesület kiadványainak erős konkurrencziát csinált. A berlini egyet ezt nem hagyhatta szó nélkül és igen helyesen utalt arra, hogy keresztyén szempontból szinte érthetetlen, ha valaki az Úrnak akar szolgálni és mégis fél annak a konkurrencziájától, a ki szintén neki szolgál. Ez alig egyéb kenyéririgységnél s üzleti féltékenységnél.

A keresztyénség nemesítő hatásáról tesz Schweicznak egyik legújabb törvénye tanubizonyoságot, mely a közerköl-

csiség nevében az eddig félvesimogatott legnagyobb társadalmi bűnnel, a prostitúcióval szállott szembe. Tudjuk, hogy ez a túrt rossz számos, még jóhiszemű pártolókkal is dicsekedik. Annyira erős, hogy p. o. Franciaországban csak mostanában sikerült egyik leghivebb szolgáját, az erkölcstelen irodalmat békóba vetni, de arra, hogy maga az egész rendszer gyökeres változás alá vétessék, még eddig csak Zürich Kanton mert vállalkozni. 16,311 aláírással nyújtották be a törvényhozó testületnek azt az indítványt, mely a közerkölcsiség ellen elkövetett vétségek súlyos büntetését mondaná ki. Az indítvány éle a nyilvános és magán bordélyok, valamint a leánykereskedés ellen irányult. A törvényjavaslat, némi módosítással, népszavazat alá bocsáttatott s 40,751 szavazattal 14,710 ellen el is fogadtatott. Maga a küzdelem, mely a szavazás előtt folyt, egyike a legérdekesebb és elszomorítóbbaknak. Azok, kik üzletüket látták veszélyeztetve, nem riadtak vissza az áldozatoktól és egy szennyáradat borítá el az irodalmat ama különböző brochure-ökben, melyekkel intézeteik üdvös voltát bizonyították.

A törvény értelmében a nyilvános házak tartói 5000, visszaesés esetében 15,000 frank pénzbüntetéssel, öt évig terjedő fog-, esetleg fegyházzal büntethetők. Azok, kik helyiséget adnak bérbe üzletszerű bordély számára 1000 frk pénz, vagy szabadság büntetéssel illetetnek; erkölcstelenségre csábítók 10—100 frk rendőrségi bírsággal sújtatnak stb. Lényeges forduló pontot képez ezen zürichi törvény, mert a prostitúció ügye manapság a társadalom legégetőbb kérdéseinek egyike. Az állam hol felügyelet alá helyezi, hol elnézi. Orvosi és sociológiai vélemények nagy számmal vannak, melyek szükséges rossznak tartják. Az kétségtelen, hogy eddig csak két ízben, a keresztyénség és a reformáció első idejében tudott a társadalom ezen rákfennével megküzdeni, de újabban teljesen feladta a harcot. Zürich erősen protestáns érzelmű keresztyén lakosságától függ most bebizonyítani, hogy a keresztyénségben orvossága van ezen közönségesen gyógyíthatlannak tartott bajnak is

A catholicismus körében az ó-katholikusok egy fontos lépést tettek a közerkölcsiség érdekében a coelibátusnak feltételes eltörlésével. A nőülés a papok részére a püspök vagy zsinati elnökség által engedélyeztetik, de rendszerint csak az ordinatio után hat évvel adható ily engedély. Természetes, hogy az ultramontán sajtó, mely a coelibátussal oly nagyra van, az erkölcstelenség kapujának tartja az ó-katholikusok ama határozatát és egyházuknak a catholicismus kebeléből

való kiválásának egyetlen okául épen ezt, a coelibátusból való menekülést, illetőleg ennek alapját a carnalis cupiditas-t szokta kárörömmel felemlgetni.

Így indokolta meg az ultramontanismus legközelebb Bunkofer Vilmosnak kilépését, melyről már egyházi lapjaink megemlékeztek volt. Azonban Bunkofer nem maradt adós a felelettel s midőn egy felől kijelenti, hogy mindazok a papok, kik a katolikus egyházzal meggyőződésből szakítanak, szükségképen vetik el a coelibátust is, mint Jézus tanításával ellenkezőt, elvetik még azon esetben is, ha gyakorlati következményeket nem vonnak is le ezen felfogásukból; másoldalról visszautasítja az ellene felhozott ama vádat, hogy a nősülhetés kedvéért hagyta oda az ordót s az egyházat és egyúttal újból hangsúlyozza, hogy a római katholicismus morális romlottsága és theologiai képtelensége kényszerítette őt hosszas küzdelmek után a kilépésre.

A katholicismus erős propagandát fejt ki mindenfelé. Hogy nálunk is mily szomorú eredménnyel, arról lapjaink elég tanulságos dolgot közöltek már. Közel 500 család az, melyet mi protestánsok hat hónap alatt teljesen elvesztettünk a nélkül, hogy még mentséget is tudnánk felhozni. Külföldön nem megy épen ily rohamosan a katholicismus terjeszkedése, sőt efféle szenzációs eredménnyel egyáltalában sehol sem dicsekedhetnek, daczára, hogy mindenfelé tevékenyek. Egy igen megbotránkoztató eset keleti Poroszországból világot vet arra, hogy ott talán még merészebbek, mint nálunk. Ugyanis egy evangélikus leányt, ki konfirmációi oktatásban részesült és úrvacsorájával is élván, az evang. egyházba felvétetett, rövid időn belől mindenféle szülei engedély nélkül és a törvényes formák mellőzésével egy kath. apát a katolikus vallásban is oktatott, a kath. egyházba átvett s áldozathoz bocsátott. Angliában a betegápoló és szegény menhelyek s ispotályokban alkalmazott apácák térítenek sikerrel és bár nem oly nagy arányban, mint hirdetik a katolikusok, de mégis terjed Angliában a katholicizmus. Amerikában is sikkerel működik a katolikus propaganda, mert — katolikus források szerint — az évi áttéréseket 30,000-en felül lehet becsülni. Magában a new-yorki érsekségben 1208 áttérés volt az 1896. évben és minden püspöki megyére évenként 1100 áttérés útján való szaporulatot lehet számítani.

Nem volna okos dolog tőlünk, ha ily jelenségek láttára behunynánk szemeinket s abban a reményben, hogy a vasárnaponként mondott egy-két prédikáció egyházunkat minden

veszélytől megmentendi. A katholicismus ultramontán iránya veszélyes ellenség. Semmi tekintetet nem ismer. Hiszen csak nemrég is, a múlt május hóban a spanyol kath. főpapok tiltakozást nyújtottak be egy Madridban felállítani szándékolt protestáns egyetem miatt a most már néhai miniszerelnökhöz, melyben haza- és nemzetellenesnek bélyegzik egy ily engedély megadását.

Ezen ultramontanismust már mi is ismerjük eléggé. Vajha jobban vigyáznánk, hogy még jobban meg ne ismerjük.

p—f.

IRODALMI SZEMLE.

a) Hazai irodalom.

A hódmezővásárhelyi ev. ref. főgymnasium története. Magyarország ezredéves ünnepének alkalmából tisztársai közreműködésével szerkesztette *Futó Mihály* igazgató. Hódmezővásárhely, 1897. a „Részvény-nyomda“ nyomása, 423 lap, ára?

A millenaris tanügyi monografiáknak egyik értékes darabját szolgáltatják a fentcímzett műben a hódmezővásárhelyi főgymnasium derék tanárai. Mert ez a munka általában is, de különösen a tanügy belső történetére vonatkozó részeiben a legalaposabb és legkimerítőbb monografiák közé tartozik, akár ha adatgyűjtésre fordított szorgalmat, akár ha a feldolgozásban mutatkozó gondosságot, alaposágot és tárgyyszeretetet tekintjük.

A mű oroszlánrésze a *Futó Mihály* tollából került ki. Ő írta meg a főgymnasium általános történetét. S megírta lelkiismeretesen, gondos utánjárással, nagy ügyszeretettel. Nagy előnye művének, hogy a hódmezővásárhelyi egykori *particula* történetét körültekintő alaposággal illesztette be az általános hazai s közelebbről a református tanügy történetébe. Különösen gondosan domborítja ki azt a kapcsolatot, melyben a hódmezővásárhelyi *particula* kezdettől fogva a sárospataki, de mindennekefelett a debreczeni főiskolával állott. A könyv eme részletei általános tanügyi értékkel és érdekekkel bírnak.

Maga a hódmezővásárhelyi iskola régebbi története homályban vész el. A régebbi sovány adatok latin iskoláról, «nagy oskolá»-ról, ezek rectorairól már a XVII-ik sz. beszélnek, de ez a nagy oskola csak «trivialis» iskola, csak *particula* volt, a milyennel akkor meg volt rakva az országnak minden nagyobb községe, a hol a protestánsok számbeli súlyra emelkedtek. Az iskola képe a XVIII-dik században mind határozottabban kezd kidomborodni. *Futó* szorgalmasan összeszedi a rectorok névsorát s gondosan ismerteti működésöket, körülményesen leírja az iskola kormányzását, mely az akkori szokás szerint jóformán egészen a városi tanács kezében volt; okmányolva kimutatja, mennyi erőszakos üldözésnek és katholizáló zaklatásnak

volt kitéve főleg I. Lipót és III. Károly, de még Mária Terézia idejében is a h.-m.-vásárhelyi iskola; részletes kimutatást közöl a tanárok fizetéséről, a tanulók létszámáról és belső életéről stb.

Nagyobb fejlődésre a XIX. századdal lendül az iskola. Erősödik a tanerők számában, kik között *Szikszay* Bénéámin, *Karika* Pál, *Höke* Lajos, *Imre* Sándor az ismertebbek és érdemesebbek; adatokat hagy fenn a tananyag feldolgozásáról; az akkori viszonyoknak megfelelő épületet nyer; szóval fejlődik külső és belső terjedelemben. Még inkább megerősödik, mikor az «Entwurf» nyomása alatt Imre Sándor vezetése mellett újra szervezkedik, majd a hatvanas évek elején főgymnasiummá bővül, anyagilag is megizmosul s azóta a folytonos virágzás útján halad előre, legújabbban a kilencvenes években állami segítséghez jut, díszes új épületet emel, melyben jól fizetett tanárokkal, jó hírnévnek örvendő, dicséretes buzgósággal és szép sikerrel szolgálja a református tanítás és nevelés ügyét. A főgymnasium jelen századbeli történetét kimerítő részletességgel, alaposan és szépen írta meg Futó, kinek magának is nagy része van az intézet legújabb felvirágzásában.

A következő fejezetekben az iskolára vonatkozó részlet-történetek olvashatók különböző szerzők tollából. Így a 291—331. lapokon az iskolai rendszabályokat és fegyelmi törvényeket *Barkássz* Károly ismerteti 1724-től kezdve máig. A «Petőfi-önképzőkör» történetét és jellemrajzát *Sulcz* Endre írta meg kimerítő részletességgel. A következő szakaszban az ifjúsági zenekar története és jelenrajza van közölve *H. Nagy* Lajos tollából. A főgymnasiumi könyvtárt *Imre* Lajos, az ifjúsági könyvtárt *Oláh* Imre, a szegény tanulók könyvtárát szintén *Oláh* Imre, a történet-philologiai muzeumot *Barkássz* Károly, a természettani szertárt *Halmi* János, a természetrajzi szertárt *Bodnár* Bertalan, a szabadkézi és mértani rajztárt *Seappanos* Péter, az érem- és régiség-gyűjteményt *Oláh* Imre és *Vargu* Antal, a tápintézetet *Vargu* Antal ismertetik. Külön fejezet szól *Bányai* Sándor tollából a főgymnasium alapítványairól, melyek között legtekintélyesebb a «Kovács-Küry-alapítvány», mely mintegy 50 ezer frtból áll. Van az intézetnek néhány ösztöndíj-alapítványa is, melyek nagyobbbrészt a legújabb időben keletkeztek.

Az alapos monografia díszes helyet foglal el tanügytörténeti irodalmunkban s dicséretére válik úgy a nagyszorgalmú szerkesztőnek, mint a derék dolgozótársaknak. S—s.

Az Iliász hat első éneke. Fordította *Baksay* Sándor. Kiadja a Kisfaludy-társaság, Budapest, 1897. Franklin-társulat nyomása, 196 kis nyolczadrétű lap, ára fűzve 1 frt 20 kr.

Nem a mű tárgya, hanem illustris szerzője okán emlékezünk meg a legújabb magy. Iliászról, melylyel Baksaynk mint műfordító remekelt.

Mint az «Előszó»-ban olvassuk, Baksay régóta foglalkozik Homerosz átültetésével. Már ezelőtt húsz évvel olvasott fel a Kisfaludy-társaságban egy részletet, melyről Hunfalvy, Toldy, Zichy Antal, sőt Arany is elismeréssel szólottak. Azóta több mutatóvány-részletet láthattunk egyik-másik lapban.

Baksay Iliásának az a nevezetes sajátja van, hogy nem hexameterben, hanem magyar alexandrinusokban szólal meg. «Czélom, mondja erre vonatkozólag a fordító, nem az volt, hogy a hellenisták és homeristák között exegeta éllel és kézzel canonicus könyvet adjak, szó és alak szerinti hű fordításban; hanem az, hogy Homeroszt megpróbáljam megfoghatóbbá tenni magam előtt s talán közelebb hozni a magyar olvasó közönség lelkéhez . . . Nem új dolog, a mit tettem. Pope majdnem két századdal ezelőtt, már rimekben adta meg nemzetének mindazt, a mi Homer neve alatt ránk maradt».

Mi azt hisszük, Baksay elérte a célját. Laikus elmével, nyelvészeti összehasonlítások nélkül, pusztán a magyar fordítás után megszerettük Homert. Iliásza oly zamatos, tősgyökeres magyar, hogy mikor olvassa, eredeti magyarnak véli az ember. Szépen folyó versét, csengő rythmusát gyönyörködve, lelkesedve olvassuk. Homer, ha magyarul tud vala, úgy írta volna meg Iliaszát, a mint Baksay helyenként átültette. Izelitőül íme néhány versszak:

„Ezalatt gyűl a nép, mint valami méhraj.
Omlik az odúból, új meg új karéjjal.
Most messze vetődve, majd össze-verődve.
Leccsap egy-egy bokra tavaszi mezőkre.

A sátrak, a gályák méhéből a tenger
Partjai hosszában úgy rajzik az ember;
Isten szó, *Temonda*, mint a szikra, szerte.
Hajtá fel a népet, össze is terelte.

Zsivaj kél a zajbul, lárma a morajbul,
Mikor letelepszik, a föld bele-jajdul.
Kilencz harsány hirnök győz kérlelni csendet
Királyok szavának ha helyet adnának.
Míg helyre verekszik és a szónak enged.“

Ismételjük: nem tudunk görögül, nem hasonlítottunk az eredetihez, csak olvastuk a Baksay Iliaszát, s a magyar sujtásos ruhában, melybe Baksay öltöztette, megszerettük Homert. Olyan erő, olyan fenség, olyan költői szinezet, olyan derűs, fényes ég nyílik meg ebből a magyar zsinóros Homeroszból. Vajha megsegítené Isten a kitűnő fordítót, hogy az egész Iliászszal, sőt az egész Homeroszszal megajándékozhasssa a magyar irodalmat!

V.

Egyházszertertástan. Egyházalkotmánytan. A tiszántúli ev. ref. egyházkerület megbízásából főgymnasiumi, tanítóképezdei és felső-leányiskolai tanulók számára írta *Csiky Lajos* debreczeni theol. akadémiai tanár. Debreczen, a városi nyomda nyomása. A szertertástan 30 lap, ára 20 kr. Az alkotmánytan 34 lap, ára szintén 20 kr.

Két új vallástani kézikönyv a középiskolák számára, melyek részére oly kevés a jó vallási tankönyvünk. Mert ha az elméleti kritika olykor-olykor ki-kiemel egy-egy új kézikönyvet, a vallástánítással gyakorlatilag foglalkozó katekheta legtöbbször azt mondja rá: nehézkes, homályos, nincs eléggé a gyermekek értelméhez szabva. S ezen a paedagogiai sziklán igen gyakran megtörik a hittanilag és tantervileg különben elég jó tankönyv gyakorlati hasznavehetősége. A minek okán ha gondolkozunk, hamar megtaláljuk a magyarázatot abban a szokásban, hogy vallástani kézikönyveink legtöbbjét nem a gyakorló katekheták, hanem a gyakorlati tanításban kevésbé jártas theologusok, lelkészek és tanárok írják.

Csiky Lajos «Egyházszertertástan»-a az elmélet, a liturgika és a belső szerkezet szempontjából egészen megállja a helyét. Tárgyát avatottan ismerteti, dogmatikailag kifogástalanul dolgozza fel, minden lényeges kérdésre kiterjeszkedik, belső szerkezetében a jogos igényeknek teljesen megfelel. Bizonyosságul hivatkozhatunk a tartalomra, mely a bevezetés után az I-ső részben szól az isteni tisztelet belső és külső kellékeiről; a II-dik részben először az isteni tisztelet általános nemeit és alkotó részeit (bibliaolvasás, ének, imádság, predikáció, kátémagyarázat, bibliamagyarázat) ismerteti, azután a rendkívüli vagy különös isteni tiszteleti szertertásokat (keresztelés, úrvacsoraosztás, konfirmáció, esketés, temetés, tisztviselők felavatása) írja le. Mindez helyesen, híven, logikusan s a történeti viszonyokat és helyi szokásokat is felölelőleg okosan van megírva. Ámde nehéz a stylus, nem a gyermek értelméhez mért az előadás. A liturgika egész terminológiája bele van dolgozva a könyvecskébe, melyen az iskolázott theologus könnyen evez, de már a praeparandista, gymnasista vagy a «felsőbb leány» nehezen fog megérteni, nagyon nehéznek, elvontnak talál, únottan tanul be. Ez a didaktikai és paedagogiai aggodalmunk határozottan megvan a Csiky «Egyház szertertástan»-ával szemben is.

Ugyanilyen fény- és árnyoldalait látjuk az általunk röviden «Egyházalkotmánytan»-nak nevezett másik könyvecskének, melyet Csiky: «Az evangéliom szerint reformált magyarországi keresztyén egyház alkotmányi szervezete és törvényei» czímen ad a középiskolai tanulók kezébe. Egyházjogilag és logikai szerkezet szempontjából ez a könyvecske is kiállja a kritikát. A kellő történeti alapvetéssel egyházi törvénykönyvünk nyomán híven és helyesen ismerteti egy-

házalkotmányunkat, adózási rendszerünket, egyházi törvénykezésünket, köznevelési és közoktatási szervezetünket s a függelékben az egyházi életre vonatkozó polgári törvényeket. De az előadás nehézsége, a hosszú és nehézkes mondatok használása s az egész stylusnak tudós terminológiája egyáltalában nem vall paedagogiai és didaktikai gyakorlatra. Pl. az úgynevezett «jus advocatiae»-t a hetedik lapon a következő irgalmatlan mondatban ekként ismerteti: «Egyes esetekben, ú. m. az illetékes egyházi hatóságok által kivetett rendes és rendkívüli egyházi és iskolai adók és szolgálmányok behajtásánál, egyházi tisztviselő vagy szolga elmozdítása, felfüggesztése vagy állásba vissza- s behelyezése esetén, az egyházi bíróságok által tárgyalásra beidézett, de meg nem jelent és megjelenni vonakodó tanúk kihallgatása s megesketése iránt intézett megkeresések ügyében az egyházi hatóságok által az állam közigazgatási hatóságainak segédkezése és eljárása is igénybe vehető és ezen segédkezés meg nem tagadható» stb. Hogy ez a stylus nem a középiskola stylusa, az oly bizonyos, mint hogy Csíky a gyakorlati theologia tanára Debreczenben. S az ehhez hasonló nehézségekkel tele van a könyvnek úgy szólván minden egyes lapja.

Már pedig ilyen hosszú lélekzetű előadással, ilyen nehézkes nyelvezettel nem kedveltethetjük meg vallásunkat és egyházunkat az iskolás gyermekek előtt. Tejnek italával és méznek eledelével kell az iskolásokat traktálnunk minden tudományban, de főként a valóságban, melyben különben is nem az ismeret a fő, hanem az érzületből fakadó hit és szeretet.

Sz.

A dunántúli ág. h. ev. egyházkerületi gyámolda története. A gyámolda fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából írta és kiadta *Poszvék Sándor* főiskolai igazgatótanár, egyházkerületi számvevő. Sopron, 1897. Röttig nyomdája, 178 lap, ára 1 frt.

A dunántúli lutheránusoknak, lelkészeik, tanáraik és tanítóik számára «Gyámolda» czímen ötven év óta virágzó nyugdíj- és gyámintézetök van, mely a folyó évben lépett az ötvenedik évébe s az egyházkerület a nyár folyamán ünnepelte meg a szép intézmény ötven éves jubileumát. Ebből az alkalomból *Poszvék Nándor* soproni theologiai tanár megírta s egy vaskos füzetben kiadta ez áldásosan működő intézet tanulságos történetét.

A munka előbb három bevezető fejezetben vázolja a nyugdíj-kérdés ötven év előtti vajudását s azután kimerítő részletességgel ismerteti a mostani «Gyámolda» keletkezését, alapszabályát, szervezetét, életbelépését, majd a hetvenes években eszközölt újraszervezését s jelenkori állapotát. A cél, melyet a buzgó szerző szem előtt tartott gyakorlati: érdeklődést kíván kelteni amaz intézet iránt,

melynek humanitarius működéséről szélesebb körben alig tudnak valamit. Pedig alig van humanitarius intézet hazánkban, mely oly korlátolt eszközökkel, annyi áldást árasztott, mint a dunántúli egyházkerületi »Gyámolda«. Mert ez az intézet egész a legutóbbi évekig az egyházkerületben nemcsak az összes lelkészeknek, hanem az összes tanároknak és tanítóknak is nyugdíjazó és gyámolító intézete volt. A népiskolai tanítók és a középiskolai tanárok csak az 1875-dik évi tanítói és az 1894-dik évi tanári országos nyugdíj-intézetek szervezése után maradoztak, illetve léptek ki az egyházkerületi »Gyámoldá«-ból.

A dunántúli »Gyámolda« a lefolyt 50 év alatt bevett 568,331 frt 51 krt és kiadott 438.060 frt 21 krt s így az összes pénztári forgalma meghaladja a milliót. A segély-, gyám- és nyugdíjak főösszege ugyanazon idő alatt 423,345 frt 11 kra emelkedett, vagyis évenként átlag 8466 frt 90 krt fordított samaritanus célokra az intézet. E mellett azonban tőkét is szépen gyűjtött, mert az első ötven év összesen 110,487 frt 46 kr tőkevagyonot ad át a következő éveknek. Mindemez adatok a könyvhöz csatolt táblás kimutatásban vannak részletesen feltüntetve.

A könyv választékos szép nyelven, helyenként lendületesen s nagy tárgyszeretettel van megírva. Tiszta jövedelme a »Gyámolda« javára fordítatik.

S—s.

b) Külföldi irodalom.

Kähler: Unser Streit um die Bibel. Vorläufiges zur Verständigung und Beruhigung für „Bibelverehrer“ von einem der ihrigen. 2. unveränderte Auflage. Leipzig. A. Deichert'she Verlagsbuchhandlung Nachf. (Georg Böhme) 1895. 78 oldal. Ára 1 márk 25 pfennig.

Ugyanő tőle ugyanazon bizományban 1896-ban megjelent: **Jesus und das Alte Testament. Erläuterungen zu Thesen.** X × 72 oldal. Ára 1 márk 20 pfennig.

Teljes figyelemre és tanulmányozásra méltó két korszerű munkát mutatunk be emitt egyházi köreinknek, a dogmatika jeles tanára, Kähler Márton tollából. Az elsőt »a biblia tisztelői« vagyis azok számára szánta, a kik az írásban foglalt üdvtörténelem tényeiben Istennek élő és folytonos működését ismerik el s a sivár hitetlenség örvényei és a köznapi rationalismus szírtjei között, önálló és élő keresztyénség megvalósítására törekusnek. Vitatkozik pedig a bibliáról azokkal, a kik akarva nem akarva megfosztani tudnák a hívő lelkeket attól a nagy vigasztalástól és hiterőtől, mely abban az igazságban rejlik, hogy a biblia Istennek beszéde. Ezek ellenében nyílt csatasíkra szólítja szerző mindazokat az elvtársakat, a kik

a bibliát ismerik, olvassák, szeretik, épen ezért érette küzdeni is készek. Az így összesített erővel megindított nemes küzdelemtől döntő eredményt remél, a mi szent ügy érdekében felettébb kívánatos is. Nem tartjuk azonban sikerültnek, sőt indokoltnak sem azt a megkülönböztetést, melyet Kähler mindjárt a 11. oldalon jelez; a hol is első renden számot vet azzal, hogy a bibliához való viszonyzatában rá nézve mi a lényeges és nélkülözhetetlen, a mi mint olyan a hitet éleszti és irányítja. Szerintünk az egész frás minden igéje hitébresztő s örök igazságot tartalmazó beszéd, mely kivétel nélkül lényeges és nélkülözhetetlen a hívőre nézve. A Kähler által egyéni eljárása szerint négy pont alá csoportosított meghatározások nem ölelik fel mindazt, a miért az frás egysége és épsége érdekében harcolni kötelességünk. Közvetítő czélzatához képest, az újabb isagogikai felfogásokhoz csatlakozva, oda nyilatkozik, hogy ha szinte vitára is kél a biblia mellett, de nem védelmezi a bibliának úgynevezett verbalinspiratiója elvét, mert szerinte az evangéliumi hitnek erre nincs szüksége. Ezt a tételt kísérli meg behizonyítani értelmi érvekkel s az új-szövetségi iratokból kölcsönzött idézetek alapján abban a külön szakaszban (29—43. lap), a mely minden dialektikai becse mellett is, még számtalan megnyugtató felderítést tesz kívánatossá és szükségessé. Aztán szól a bibliai kritikának az akadémiai (egyetemi) tanszékeken való előadási jogosultságáról, bár ezzel a ponttal kapcsolatban komolyan óvást emel azok önkénye ellen, a kik szertelen túlzásokba esve, példának okáért Jézus élete és az őstörténelem tényeit a monda és költészet világába száműzni nem állják.

A ki kezébe veszi e terjedelmes és tanulságos könyvecskét, nem tudja letenni, míg végig nem olvassa. Mi is azért, mint komoly, előkelő, nyugodt hangú és eszméltető vitairatot méltán ajánlhatjuk olvasó közönségünk figyelmébe.

Méltó párja ennek az a másik munka, melynek címe: Jésus und des Alte Testament. Ezt a szerző egykori tanára, Cremer Hermann greifswaldi theol. professornak 25 éves működése jubileumi emlékére ajánlotta. A pár sornyi előszóban jelezi a főtételt, a mely körül e mű egész gondolatmenete mozog, mely is nem más, mint az egész biblia Krisztusáról való vallástétel.

A munka folyamán hova tovább világosan kidomborodik szemünk előtt az igazság fejedelmének tiszta képe, mely már az ó-szövetségi iratokban eleve kiábrázolva volt. Kähler ugyanis a reformátorok biblia theologiai felfogásával egyezően azt hirdeti, hogy az ó-szövetségi iratok gyűjteménye a keresztyénség kánonának elszakaszhatatlan alkotó része, a melyben mint egységes egészben, a messiáselőtti kijelentés foglaltatik s a melynek tekintélye és teljes megértése csakis az Idvezítőről szóló evangélium hirdetése által lesz nyilvánvalóvá. Jézus és apostolai nem is olvasták a bibliát soha sem úgy, mint Izrael népe vallásának és történetének leírását, sőt inkább abban mindenütt Istennek, mint a mi Urunk Jézus Krisztus

atyjának a kinyilatkoztatását ismerték el. Épen ezért ők soha sem korrajzi szempontból, hanem a megvalósulás világánál értelmezték, magyarázták Mózes és a próféták írásait.

Valóban lélekemelők és hitszilárdítók szerzőnek azok a fejtegetései, a melyeknek során Krisztus csalatkozhatatlanságát és istenségét épen olyan nyíltan vallja, mint azt, hogy az Úr valóságos igaz ember vala; majd mikor elbeszéli, hogy Kantnak meg Spinozának megismerése után, a mint kezébe vette a bibliát, s annak elolvasása folyamán lelkében az Isten kijelentésének és dicsőségének világossága feltámadott, arra a meggyőződésre jutott, miként ez az egész biblia a Szentléleknek eszköze, műve.

A helyett hát, hogy egész oldalra terjedő idézetekkel, mint mutatóványrészletekkel lefoglalnók e Szemle kimért terét: egyszerűen felhívjuk e munkára az érdeklődő szakférjak és mívelt laikusok pártoló figyelmét.

Dr. E. J.

Nippold: Handbuch der neuesten Kirchengeschichte. 3. umgearb. Aufl. III. Bd. 2. „Interconfessionelle Zeitfragen und Zukunftsaufgaben“. 246. l. Hamburg (Gräfe) 1896. Ara 5.50 márka.

Nippold jénai tanár monumentális legújabb egyháztörténeti kézikönyvét olvasó közönségünk ismeri. I. kötete a múlt század egyháztörténetét tárgyalja. A II. kötet a XIX. század katholicismusának történetét írja le, s fénypontja a műnek. Egyes remek fejezeteiből néhányat mi is bemutatunk a Prot. Egyházi és Iskolai Lap hasábjain. Így «az ó-katholicizmus» s «a békepápa» (XIII. Leó) fejezetére még emlékezhetnek olvasóink. A III. kötet 1-ső része e század európai és amerikai theologiai viszonyait tárgyalja s itt különösen a német theologiai iskolákról szóló fejezete mesteri rajzát adja mai theol. pártviszonyainknak. Többi között igaza van Hase örökösének abban, hogy a ki az utolsó évtized theol. mozgalmait nem ismeri s figyelemmel nem kísérte, a modern theologus nevére nem tarthat igényt. Végül a III. kötet 2-ik része «Interconfessionelle Zeitfragen und Zukunftsaufgaben» cz. alatt az ú. n. interconfessionális összehasonlító vallástudomány feladatainak egyengetésével foglalkozik mely tudománynak jövődjö megalkotására és rendszeres kiépítésére már készen van az anyag s csak dolgozó mesterére és rendszerzöjére vár.

E kötet Nippold legújabb egyháztörténetének méltó záróköve s betetőzöje. Mi mozgatja a jelent s mit hoz a jövő? im ilyen visszatekintő s összefoglaló elmélkedésekkel s a jövőbe pillantó feladatok megjelölésével van itt dolgunk. Azt mondja a szerző, hogy a pápás egyháziasságnak diadalmas dagálya még korántsem érte el a tetőpontját. Csak ha a pápa csalatkozhatatlanságának dogmáját az ő büntelenségének dogmája fogja követni, akkor szükségszerűleg áll be a visszahatás. E pápás egyháziassággal párhuzamosan halad a dogmatizmus s a hierarchizmus uralma az evang. prot. egyházban. E két jelenséggel szemben áll a gyűlölet az egy-

ház s az ellenségeskedés a vallás iránt — és pedig nemcsak az ultramon-
tanismus által vezetett román. hanem már a prot. germán népek körében is,
holott ez utóbbiak föl a fölvilágosodás és rationalismus koráig a vallá-
sosság és ker. egyháziasság hírében állottak. De épen ez a fulladozó egy-
háziasság a maga liturgiai-dogmatikai merevségével s a vallástalanság és
egyháziatlanság a maga romboló hullámaival ébresztette föl napjainkban
a mélyebben érző kedélyekben az igazság utáni szomjúságot s az üdv
utáni vágyat, mely épen csak a Jézus evangéliuma és szent élete köve-
tésében elégíthető ki teljesen

Im ilyen szempontok alatt vizsgálja Nippold az egyházi jelent.
Közvetlen benyomásokkal és tapasztalatokkal van itt dolgunk, a melyek
olykor fájdalmasak, de mindenkor tanulságosak. Igazi prófétai lélek szól
azokból a jelenkori egyházi viszonyok s a jövőendő feladatok megítélése
tekintetében.

«Elvi» részének kifejtéseit különben hat fejezetben tárgyalja, ú. m.:
a pápás egyház újból visszanyert hegenóniája a XIX. században, a for-
radalom egyházellenességének átvitele a prot. Németországba, a vallás
újabb alakjai az egyházakon kívül, az egyház mint rendőri intézmény a
concordatum értelmében, a szabad egyházi mozgalmak s azok theologiai
reformtervei, s végül a tudományos «Jézus élete irodalomnak» hatása a
hivő gyülekezetre.

A II. fejezet «Literarisches» címet visel s közelebbről azokkal a
támadásokkal foglalkozik, a melyeknek szerző «Katholisch oder Jesuitisch?»
című ismeretes műve ki volt téve az innenső és tulsó oldalról egyaránt. E
fejezet egész tárháza az újabb és legújabb theol. irodalomnak, egy kis könyv-
tár a maga nemében, mi mellett az egyes szakirodalmat is behatóan tár-
gyalja. «Die theologische Einzelschule» cím alatt a legújabb göttingai
iskolát méltatja, elméleti és gyakorlati oldaláról föltüntetvén Ritschl moral-
theológiájának jelenkori egyházi jelentőségét s ismert óriási terjedését.
Hisz' ma már — talán Rostockot kivéve — alig van oly németországi
tudományegyetem, a melynek theol. fakultásain Ritschl követőivel ne
találkoznánk. E részben olykor-olykor erős oldalvágásokat osztogat a szerző
jobbra és balra egyaránt, habár történetírása eléggé objektivitásra törek-
szik. Így jogos haraggal illeti az állami egyházkenyszert Poroszországban,
továbbá a Hammerstein—Bodelschwingh-féle javaslatot a theol. akad.
tanszabadság megszorítása tekintetében, elvileg elítéli a theol. és az egy-
házi körök újabban divatosá vált érzékenykedéseit, s fejtegetéseit azzal
a hitvallással végzi, hogy egyedül Jézus ideális vallása menten minden
dogmatismustól és hierarchismustól egyetlen üdveszköze az egyháznak s
szent életének követése a kizárólagos jövőendő egyházi feladat. *Ss. M.*

Dr. I. Ch. K. von Hofmann: Die Offenbarung St. Johannis für das Verständniss der Gemeinde bearbeitet von L. von Lorentz Pfarrer. Leipzig, 1896. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung Nachf. (Georg Böhme). Ára 3 márka 25 fillér 274 oldal.

Az újszövetségi kánon leggyakrabban vitatott, de még mindig újabb meg újabb felderítést s magyarázatot igénylő iratai között kiválóan figyelemre méltó a János apostol mennyei jelenésekről szóló könyve, a mely az egész bibliának fenséges záradékaul szolgál. A protestáns egyház több tekintélyes írásmagyarázója Luther nyomán indult el, a ki az 1522. évben megjelent ide vonatkozó művének előszavában nagyon is alanyias véleményének adott kifejezést, midőn azt mondta, hogy ezt sem apostoli, sem prófétai irat gyanánt nem ismerheti el, mert szerinte nem igazolható az az eljárás, hogy itt az író látomásokban terjeszti elő a Krisztus egyházának küzdelmeit és egykori tökéletes győzedelmét. holott a többi apostoli író a jövődő eszményeit egyszerű, világos vonásokkal rajzolja.

Hofmann azonban minden ilyes tagadólagos feltevés és elméletezés ellenében, határozottan állást foglal a positiv irányzat védelmére s történelmi nyomokon haladva a János apostol szerzőségét támogatja, a munkája terjedelméhez viszonyítva meglehetősen rövid «bevezetés»-ben (1—11. l.). majd az első rész első versének magyarázata kapcsán (16—21. l.).

Ez evangéliumi hű felfogáshoz képest, minden mívelt protestáns egyháztag által könnyen érthető, világos és építő modorban, ezen kívül az exegetikai tudományosság mai színvonalán, lánczolatossá egymásutánban sorolja fel első renden is azokat a külső (történelmi) érveket, a melyek Papiástól kezdve egészen napjainkig az igazeredetűség mellett megannyi hangosan beszélő bizonyságok. Justinus vértanu, valamint a montanisták Victorinus, Augustinus, Joachim apát és a többiek, kik e remek látomások magyarázatával foglalkoztak, mindnyájan tanuskodnak a mellett, hogy itt János apostol közvetlen kijelentés alapján rajzolta elénk az Úr országának jövődőbeli megvalósulását. Még azok is, a kik az ezeréves messiási ország közeli eljövételének balhiedelmén rajongással csüggő montanisták czáfolása céljából, e könyv hitelreméltóságát megkérdőjelezték, sőt azt egyenesen Kerinthos gnostikus tévelygőtől származottnak gondolták: arról tesznek — bár hallgatólag — bizonyosságot, hogy e kánoni iratban az evangéliomi vigasztalásnak és állhatatosságra buzdító hiterőnek rendkívül nagy mértékével találkozunk. Innen van az, hogy kezdetben, a harmadik század közepéig szó szerint értelmezték a szövegét. Később azonban már nemcsak az előadás kapcsolatos rendszerét vitatták, de a látomások jelentését is Origenes módjára, alegorikai színben tüntették fel egyesek. Nem azt nézték, a mire az apostol, mint jövődő megvalósulásra rámutat, hanem igyekeztek a világi és egyházi történelemben felfedezni azokat a jelenségeket és mozzanatokot, a melyek az egyes jóslatoknak és látomásoknak meg-

felelnek. Így nevezetesen Joachim apát Babel alatt Rómát és az elkorcsosult egyházat értette s ezzel kijelölte a reformátorok előtt az utat, a melyen ezt a szentíratot értékesíthették. Luther is a pápát ismerte fel az apokalyptikus antikrisztushan s a hétfejű szörnyeteget a pápasággal azonosította. Majd Vitringa (1720) és Bengel (1750) úgy vélekedtek, hogy a Jelenések könyvében János apostol a keresztyén egyház történelmét jósolta meg.

Az újabbkori irásmagyarázók hova-tovább visszatérnek az ős evangéliumi felfogáshoz. Így Hofmann is e szentíratot valóságos bibliai prófétia s igazi látomások előadása gyanánt tekinti s elvül azt tűzte maga elé, hogy minden egyes jövendölést az összes kánoni prófétiaik kapcsolatában tegyen érthetővé. E tekintetben magyarázatos munkáját czélnak megfelelő, sikerült és nagy lelki haszonnal járó épületes olvasmánynak tartjuk, melyet úgy a szakférfiak, mint bármely józan értelmű mívelt hívő méltán vehet a kezébe.

Az értelmezésül felvett szakaszok elé a szerző szószerinti hű fordítást közöl, a mely a Luther bevett német fordításánál több helyütt világosabb és szabatosabb értelmet nyújt.

Az átdolgozó Lorentz lelkész gondos kezének nyomai előnyösen észlelhetők a gyülekezeti lelki szükségletek kielégítésére irányuló részletek kidolgozásánál, míg másfelől az A. Deichert-féle könyvkereskedés (Georg Böhme) áldozatkészsége, melylyel e munka megjelenését lehetővé tette, szintén teljes elismerésre érdemes.

E művet tehát az exegesissel és általában a bibliai tudományokkal foglalkozó szakkörök pártoló figyelmébe jó lélekkel ajánlhatjuk.

Dr. E. J.

**A Magy. Prot. Irod. Társ. pénztárába
1897. június 1-től augusztus 31-éig befolyt
összegek kimutatása:**

1. Pártfogó tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1897-re
Dunamelléki ev. ref. egyházkerület.

2. Alapító tagok tőkebefizetése: Révész Kálmán ev. ref. lelk.
Kassa, részl. 10 frt. Soproni alsó ág. h. ev. egyházm. 100 frt.

3. Alapító tagok kötvényei után 5%-os kamatok 1897-re:
Budapesti ev. ref. főg. tanári kar, Bpesti ev. ref. theol. önképző kör, Fehér-komáromi
ág. hitv. ev. egyházmegye, Debreczeni ev. ref. egyházmegyei lelk. kör, Kecskeméti
ev. ref. egyházmegye, Szemes László ev. ref. lelk. B.-Szt.-János, Felső nógrádi ág.
hitv. ev. papi értekezlet. **1895—1897-re:** Szilágyi József ev. ref. főisk. ig.-tanár
özvegye Pápa. **1897—1898-ra:** Komáromi ev. ref. egyházmegye **1892—1897-re:**
Beöthy Zsolt Budapesten. **1897-re:** 40 frt után Révész Kálmán ev. ref. lelk.
Kassán 2 frt.

4. Rendes tagsági díjak évi 6 frtjával befolytak 1897-re:
Antal Gábor ev. ref. püspök Komárom, Csiky Kálmán Budapest, Kelemen Mór
Budapest, Petri Elek Budapest, Szabó Aladár Budapest, Vámosy Mihály Budapest,
Laky Dániel Budapest, Tóth Lajos ev. ref. lelk. Tisza-Dob, Tóth Gábor ev. ref. lelk.
Szabadszállás, dr. Horváth Ödön Eperjes, Hosszúpályai ev. ref. egyház, Matus
György Pápa, Láposy János ev. ref. lelkész T.-Eszlár, **1892-re:** Alsó nógrádi
ág. h. ev. papi értekezlet. **1895-re:** Csik Dániel vallástanár Miskolcz. **1896-ra:**
Nagyhonti ág. hitv. ev. egyházmegye. Tóth Kálmán ev. ref. lelkész Gárdony,
Pozsonymegyei ág. hitv. ev. egyházmegye. Balla Dezső ev. ref. lelk. Kovácsi. **1894—**
1896-ra: Deési ev. ref. egyházmegye. **1896—1897-re:** Balla Endre ev. ref. lelk.
Csetény. **1898 és 1894-re:** (10 frt) Balla Lajos ev. ref. lelk. Monor.

5. Pártoló tagsági díjak évi 3 frtjával befolytak 1897-re:
Hegedűs István Budapest, Kenessey Dezső Budapest, Kenessey Kálmán Budapest,
Gárdonyi ev. ref. egyház, Gulyás Lajos ev. ref. lelk. Kisujszállás, Barcsi József
ev. ref. tanár Pápa, Borsos Sándor ev. ref. lelk. Kolozs, **1896—1897-re:** Kovács
Gyula Budapest. **1898-ra:** Bélaváry István ev. ref. lelk. Csoknya. **1896-ra:**
Linczényi Lajos K.-Lehota, Riecsánszky Endre ág. h. ev. lelk. Bénye.

6. Előfizetés Szemlére: 1897-re: Nagyvárad községi iskola 4 frt.

7. Hegedűs Sándor társulati alelnök adománya a „Koszorú”
31—34. füzetének írói és szerkesztői honoráriumaira 202 frt.

Összesen befolyt 613 frt 7 kr.

Budapest, 1897. szeptember 1.

Bendl Henrik,
társ. pénztáros.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság szellemi ügyeit
érdeklő küldemények, továbbá a reklamációk, lakásváltozások, valamint a tag-
sági jelentkezések Szóts Farkas titkárhoz (IX., Kálvin-tér 7. sz.), a tagsági
díjak és minden másféle pénzek Bendl Henrik pénztárnokhoz (IV., Deák-tér 4.)
küldendők.

TUDOMÁSUL.

**A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság „Házi Kincs-
tár”** című új könyvsorozatában megjelent a „**Csendes Órák**” című
szép vallásos könyv *Szász Károly* dunamelléki püspök fordításában. Terjedelme
16 ív, ára csinos vászonkötésben 1 frt, velin papíron díszkötésben 2 frt.

Tájékozás

a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felől.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság célja egyfelől «a protestáns tudományos irodalomnak, még pedig első sorban a protestáns egyháztörténelemnek művelése» és irodalmi s társadalmi úton való népszerűsítése; másfelől «a nép között a közhasznú vallás-erkölcsi olvasmányok terjesztése» s az evangéliumi keresztény élet erősítése és nemesítése.

Ezekre a célokra jelenleg a következő kiadványai szolgálnak:

I. Protestáns Szemle.

Tudományos havi folyóirat. Megjelenik (július és augusztus kivételével) minden hónap 15-én, évenként 10 füzetben 40—45 íven. Tartalmát értekezések, tanulmányok, kisebb monografiák, hazai és külföldi egyházi és irodalmi szemlék képezik. Czikkei a tudomány színvonalán állnak, de a nagyközönség által is élvezhető módon vannak kidolgozva. *A Protestáns Szemlé a Magyar Prot. Irod. Társaság minden tagja tagdíj fejében kapja.* Előfizetési ára nem tagoknak egész évre 4 frt. Most a IX-dik évfolyam járja.

II. Monografiák.

Tudományos egyházi, főleg egyháztörténeli művek sorozata, melyben kidolgozott egyháztörténeli eredeti monografiák jelennek meg. Évenként egy kötet, eddigelé 9 kötet. A Társaság *pártfogó, alapító és rendes tagjai tagdíj fejében, a pártoló tagok kedvezményes áron kapják.*

III. Koszorú.

Vallás-erkölcsi népies kiadványok sorozata. Elbeszélések, életrajzok, történeli rajzok, hitelesítő traktátusok. Évenként 10 füzet, eddig 40 füzet. *A pártfogó és alapító tagok tagdíj fejében kapják.* Ára füzetenként 4 kr., 15 füzetből álló kötetenként 80 kr.

IV. Házi Kinestár.

Vallás-erkölcsi építő könyvek sorozata, főleg a művelt közönség számára. Első kötet: *Csendes órák*, angolból fordította *Szécsényi Károly* dunamelléki püspök. A tagok is előfizetés vagy megrendelés útján szerezhetik meg. Ára csinos vászonkötésben 1 frt, finom papíron díszkötésben 2 frt.

Mindeme kiadványok megrendelhetők a Társaság főbizománysánál, *Hornyánszky Viktor könyvkiadónál* (Budapest, Akadémia bérháza).

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja lehet bármely művelt honfi és honleány, ki a Társaság célját előmozdítani hajlandó s ez iránti szándékát vagy a titkárnál (*Szöts Farkas*, IX. Kalvintér 7. sz.) vagy a pénztárnoknál (*Bendl Henrik*, IV., Deák-tér 4. sz.) bejelenti. *Pártfogó* taggá lehet az, a ki egyszer-mindenkorra ötszáz frtot befizet vagy kötvényileg biztosít, *alapító* taggá az, a ki egyszer-mindenkorra száz frtot fizet vagy biztosít a Társaság javára. *Rendes* tagok évenként *hat* frt tagdíjat, *pártoló* tagok évenként *nárom* frtot fizetnek. T. tagtársainkat bizalommal fölkérjük, hogy mindenik bár egy új tagot szerezzen a Társaságnak.

Szöts Farkas,

a Magyar Prot. Irod. Társaság titkára.